
PREHODNA DOBA

J U Š K O Z A K

N ekega dne me je obšla grenka zavest, da smo vsi, ki smo pričeli zoreti tik pred vojno in se pehamo v tekočem desetletju, le prehodna generacija. Človeški napuh bi rad utajil spoznanje, toda opazovanja mi vedno znova potrjujejo zagledano resnico. Mučila so me vprašanja, odkod in zakaj ta neaktivnost, ki jo izpričujeta naše delo in naše življenje? Sicer je morda naša neaktivnost le navidezna, toda uveren sem, da je že slehernega izmed nas v teh letih oblivala rdečica, ker je potajil sveto jezo, ki ga je trla v duši, in da je molčal, ko mu je plamtelo srce v čistem idealizmu. Prazen je izgovor, da bi danes Duh ne našel odziva. Nismo še preživljali dobe, v kateri bi človeka bolj od danes žejalo po razodetju talne resnice, bolj skelelo, da bi zagledal podobo svojega časa, ki jo sluti od vsepovsod. Mar ne doživljamo nenehoma, da koleba tudi misleči in ustvarjajoči človek med vero in skepticizmom, da mu relativne vrednote zastirajo absolutne, da nihamo med utilitarizmom in žrtvijo? Ta dejstva so očitni znaki prehodne dobe in njene generacije. Da bi ne bilo zmote, izpovedujem, da le zase iščem odgovorov in da mi je vsaka doba kakor tudi sodobno stanje absolutna nujnost v dogajanju. Verujem pa, da bo človek, ki mu bo življenje le boj za svobodno, osebno resnico ter bo hodil po tem trnjevem in nesebičnem potu brez napuha in brez strahu, dal žejnim piti, da bo luč v bodočnost. Ali moremo trditi, da tako izgoreva naše srce?

Naša doba je neizmerno bogata na snovi, nemirno tipanje človeka je le odsev njene neurejenosti. Sodoživljamo snovanje Duha, a skrivnosti njegovih smeri ne moremo zajeti. Neverni in zbegani od dvomov se vdajamo trpkemu pesimizmu, kadar nas mine malodušje, se zatekamo k papirnatemu idealizmu. Zato se ždi, da nas življenje premetava kot slabotne čolničke. Ali res ni v tem kaosu smeri?

Ko se je človek povrnil iz svetovne vojne, se je šele zavedel groze nad prestanim. V snu se je premetaval pred sanjskimi podobami, podnevi je

široko odpiral oči, ko je srečaval ljudi, ki niso nikoli občutili njegovega trpljenja in ga po svojem bistvu niso mogli. Doživel je prvo razočaranje. Nekateri so se vrnili izmučeni, drugi mračni od srda zaradi strahovlade človeka nad človekom, tretji zopet željni lepote življenja kakor otroci. Vsem pa se je zdelo, da se mora nekaj zgoditi, kajti doživetja so prebujala nejasno hotenje in pričakovanje, da se bo svet izpremenil. Toda vse te predstave o novi podobi sveta so bile tako neurejene in mnogolične, da so bili prvi poizkusi le napovedi nečesa, kar je še prikrito.

Železne stope življenja so delale brez prestanka, vedno hitreje. Ritem se je izpremenil, stare, klasične forme so odrekle. Človek je vedno ostreje poudarjal svoje vitalne interese, katerim se mora vse podrediti. Novi nazori so hoteli izriniti iz življenja sleherni romantiko, med katero so uvrščali tudi pozitivne vrednote starega sveta. Treba je bilo graditi domove, obnavljati gospodarstvo, ustvarjati nove države in celo na novih temeljih. Človek je pričel upati, da si uredi prijazen dom na zemlji, nevidni cilji njegove življenjske poti so mu postajali vedno bolj tuji. Njegova osebnost se je hotela sprostiti in izživeti. Zavladata je afirmacija, da, velika radost nad vsem, kar imenujemo življenje. Lepota, zdravje, harmonično sožitje z naravo so človeku postali simboli ter obenem socialni činitelji. Jasno je, da ekstremnim zablodam ne smemo pripisovati splošnih znakov. Velika radost je napovedovala nov pozitivizem, je rasla v esteticizem in v herojstvo. Človek je pač čutil v sebi razkol; vedel je, da se mu s slehernim dnem vedno bolj odmika onostranstvo, da mora graditi iz sebe in si ustvariti nov svetovni nazor, ki bi nebo približal zemlji. Na begu pred samim seboj je trdovratno veroval v novo dinamiko in v človeka dejanj. Z nadčloveškimi napori živcev, volje in razuma je dosegal zmage, da je bil svet pijan od veličastne aktivnosti človeške osebnosti. Heroji se niso več javljali v okviru idejnega, duhovnega stvarstva, nastopali so kot zmagovalci materije in njenih dimenzij v vidnem svetu. Ali ni njihova pričujočnost tako zamamila človeka, da mu je podžigala vero v izpolnitev sanj o rajju na zemlji?

Človek je tiho v srcu upal, da se mu bodo te sanje uresničile v socialnem sožitju. Že prvi poizkusi, urediti zemljo, so prinesli bridke prevare. Očitno je bilo, da so na primer besede o samoodločbi narodov, o odpravi tajne diplomacije, o socialni pravičnosti le utopija platonične ideologije predvojnega sveta. Precejšen del človeštva, še posebej vladajoči razredi so zahtevali, da bi bili vojni krivci maščevani, da bi iniciatorji uvideli svojo krivdo ter bi se narodi nato skupno lotili naporenega dela. Ta mentaliteta je takoj doživela mogočen odpor. Nazori so se

bojevito križali, del človeštva ni maral ničesar vedeti o krivdi in je z naslodo opozarjal na nove krivice, ki jih povzročajo pravični. Pričelo je zmagovati naziranje, da je poglavitni krivec sistem, ne pa njegovi otroci. Strasten nemir je pričel motiti mirovno razpoloženje. Ko je človek doživel, da se gospodarska kriza polasča vseh držav, je izprevidel, da ne more premaganca preobremeniti, kajti vitalne sile narodov ni mogoče streti; pod prekomernim pritiskom bi postala nevarna za celotno ravnotežje. Državniki so spoznali, da je današnjemu svetu nujno potrebno najsubtilnejše ravnotežje, zato so pričeli popuščati in oživelo je delo diplomacije, ki si na vse načine prizadeva uravnovesiti tehtnico. Premagane države so se trenutno odpovedale svojemu imperializmu, danes pa ga že precej očitno poizkušajo obnavljati na novih osnovah. Krize doživlja sodobni imperializem zmagovalcev. Motorna sila nacionalizma je pričela po svetovni vojni delovati s podvojeno dinamiko. Ta nacionalizem, ki se danes upira imperializmu, ni več oni stari romantični, temveč raste na gospodarskih in socialnih temeljih. Izraziti nemir prehodne dobe se zrcali v življenju posameznih držav. Dokler se je človek še bal človeka, ni kapitalizem, oče starega družabnega reda, za hip vedel, kako? Ko sta gospodarska kriza in težavni boj za materialne življenjske pogoje uklonila človeka, se je stari sistem uveril, da novi človek še ni nevaren, ker se bori bolj z instinkti kot z jasnimi smernicami, tedaj je energično zopet posegel v boj. V zapadnih, politično šolanih državah preživlja krize demokratizma, dočim se je v deželah nestalne politične orientacije pojavil v obliki močne volje, ki poizkuša premostiti prehodno dobo. Tako si zreta v oči drzno dva sistema. Kapitalizem se je prilagodil novim razmeram in je prevzel za lastno obrambo dognanja svojega nasprotnika, socializma. Zoper se bori ekskluzivni, kolektivni socializem, ki se poizkuša z novo etiko in moralko uveljaviti kot univerzalen svetovni nazor. Ali je že jasno, kdaj in kako se bo tehtnica uravnovesila? V tem križanju in gnetenju snovi je mislecu težko. Nekateri napovedujejo revolucijo, drugi kompromis, vsi pa se zavedajo, da stojimo ob prelomu dveh epoh. Očevidno je, da prevladuje danes zanimanje za politična in socialna vprašanja, ker je vidni svet tako razgiban, da se kopičijo pred človekom vedno novi problemi, ki mu dražijo živce ter mu kale mir. Sodobnik se jasno zaveda, da se pod njim pretakajo snovi, pa se zaman trudi, da bi sodeloval pri končni podobi. Izpopolnjena tehnična sredstva podžigajo stalni drget, v katerem človek živi. Nad zemljo je razpeta mreža novih občil, kontinenti so tako zvezani, da dosežejo vesti iz Kitajske ali Južne Amerike človeka včasih prej kot sorodnikovo pismo z dežele. Tako je človek

danes sodelujoči opazovalec dramatičnega boja v svetskih državah. Mogočno aktivne, živeče osebnosti se bore za njegove lastne nazore. Zdi se, da nima človek več časa za razmišljanje, ne pozna več utehe v ideji, le dejanja so njegova vera. — Na Bazovici so bila prestreljena štiri srca, veličine njihovega protesta morda slovenski človek danes še niti ni doumel.

Vprašanje peče. Zakaj so heroji vidnega, tako rekoč dnevnega sveta v aktivnosti močnejši kot v duhovnem, ustvarjajočem svetu? Dvomim, da bi bil možen zadovoljiv odgovor, preko analize ne pojde. Kakor je razumljivo, da v sodobnem tipanju skozi temo naraščajo dvomi in skepsa, prav tako so preuranjene iz bojazni izvirajoče napovedi razodetij, ker ne čutimo nikjer še tiste velike vere, ki ustvarja času nove podobe. Na prelomu dveh mogočnih kulturnih epoh, kar slutimo vsi, je zanesljiva le ena pot. Graditi je treba iz vitalnih potreb človeka ter brez primesi dogmatične predestinacije iskati oseбно pravico. Novi spoji snovnosti bodo iz sebe našli novo inkarnacijo v duhovnem svetu.

Na slovenskih tleh je življenje brez dvoma vse bolj diferencirano kot pred vojno. Sodobni problemi, ki pretresajo gospodarsko, socialno in duhovno življenje drugih narodov, se odražajo prav tako v našem organizmu. Obseg in število imata le relativno pomembnost, v nas samih sta smer in pot iz sodobnosti v bodočnost.

Po desetih letih neplodnega teoretiziranja se je okrepila zavest, da so Slovenci socialna in kulturna organska individualnost, in da se lahko razvijajo le iz sebe, ne pa proti sebi. Dejstvo, da je bilo ob prevratu tako malo socialno zavedne inteligence, da smo dosegli vrhunec družabnega razvoja v politično in kulturno nesvestnem malomeščanstvu, se je bridko maščevalo. V nekdanjih političnih borbah so se zmedli pojmi, kaj je narod in kaj država. Gluha so bila ušesa za izpovedi, da je kultura last celokupnosti.

Zanimivo je, da se v slovenskem kakor svetskem duhovnem življenju predvsem uveljavljajo tiste znanosti, ki imajo kolikor toliko ugodne pogoje za razvoj, ker jih ne motijo časovne perturbacije. Značilen pojav je porast kulturno-filozofskih, zgodovinskih razgledov, ker je vrednotenje na prelomih lažje kot v toku. Zdi se, da bi radi pregledali in osvetlili razvoj, preden storimo korak naprej. Mogoče so različni kodifikujoči leksikoni instinktivno zamišljeni, da bi preganjali malo-dušje in vzbujali zaupanje.

V duhovno ustvarjajočem svetu so obrisi preloma ostro izraženi. Dva svetova, religijozno dogmatični in religijozno nedogmatični, se trudita, da bi dala življenju novo podobo in nov smisel. Borba nedogma-

tičnega človeka za svojo centralno idejo in osebni etos ni tako programatična, kakor je hrepenenje dogmatične religioznosti po novem univerzalizmu. Bistva pa ne izpreminja priznanje, da novi etos, za katerega se človek bori, ne razodeva še tiste življenjske dinamike, kot jo krščanski. Na njegovih temeljih stoji stavba mogočne tradicije in deloma sodobne kulture. Svobodno mislečemu človeku je jasno, da vrednotenje kulturnih vrednot ni vprašanje svetovnega nazora, temveč tvornosti.

Današnji duhovno ustvarjajoči svet razodeva pomanjkanje tvornosti. Programatičnost nikakor še ni lek za opešano tvorno silo, priča le o človekovih naporih, kako rad bi izoblikoval vsebino v novi podobi. Ekspresionizem, neorealizem, surrealizem, intelektualizem itd. so le programi, ki se vrste s filmsko naglico. Večna skrivnost umetnin je upodabljanje velikih in globokih doživetij v vidnem, realnem svetu. Ta novi realni svet odkriva človeku one talne resnice njegove človečnosti, ki mu govore o herojstvu duha. Umetniško ustvarjanje je tesno spojeno z življenjem, opaja človeško dušo z radostjo, razplamti v njej ljubezen do življenja. Če so narodi od nekdaj oboževali umetnost ter so v umetniku slutili divinatorično silo, izvira to nagnjenje iz zavesti, da je umetniško ustvarjanje najsvobodnejši čin človekov. Kakor je umetnost tesno spojena s snovjo, da vpliva nanjo, tako se v njej oblikuje talna resnica snovi. Če sodobni umetnik ne razodeva še aktivnosti in ne stoji več v „areni življenja“, je znamenje, da ni velike tvorne sile, ki je zajela smer ter sodobniku odkrila smisel njegovega bitja in teženj.

Svobodno misleči človek ve, da se tvorna sila ne dá priklicati, niti se ji dá narekovati: tako bodi! Le globoko doživetje centralne ideje, v njenih simbolih oblikovano, bo zopet oživilo herojstvo Duha.

Poslušati vest, tajno besedo centralne ideje, ki živi v snovi, izražati jo in se boriti zanjo, to je pot človeka v tej prehodni dobi.

ZIMSKA ELEGIJA

ANTON OCVRK

Tihi so dnevi in jutra od mračnosti bolna.
Rože ledene noči so, v njih sij kameni
zvezd, ki so davno zgorele, in srca so polna
mrzlega vonja spominov, v njih groza ihti.
Nočejo sanj več opojnosti zlatega čolna.

Morda se zgane nekje sredi bele tišine
šum perutnic, kot bi jeknil iz večnosti glas,

pesem prinesel bo morda, ki nikdar ne mine,
pesem spoznanja, ki ustavilo hitri bo čas.
Morda tedaj doumel bom skrivnost bolečine.

Polja so tam, ki strmijo med črne gozdove,
žalostni križi ob cestah in skritih poteh,
hiše samotne, molčeče v večerne mrakove.
Tu pa se meša med jok razuzdanosti smeh,
kriki obupni, ki mračne rotijo zidove.

Vsak osamel je sedaj sredi belega dneva.
Mož, ki pod oknom stoji in trepeče sam v mrak,
slep je in čaka na luč, ki srce naj ogreva.
Tesno bijo mimo njega koraki ob tlak,
takt, ki življenja mu tajno skrivnost razodeva.

V hišah brezdomci bežeča preštavamo leta.
Vsak izmed nas je pripravljen takoj za odhod.
Čakamo znamenja le, ki molčanja bo sveta
z večnim poljubom razklal in razprl bo svod
v zadnjo skrivnost, ki nam vsem bo takrat razodeta.

Dolge so ure sedaj in prepolne čakanja.
Vrača življenja minulega se le spomin,
muči srce in prinaša spoznanja nekdanja,
reže z bridkostjo neizprosno do duše globin.
Daleč, o, daleč so ust tvojih mehka smehljanja!

Luč sem prižgal in zastrl sem okna z zastori.
V mestu zvonjenje večerno odmeva temno.
Ti si najlepša med angelov svetlimi zbori,
psalme ljubezni mi usta o tebi pojo,
mojega srca bridkost si med zemskimi stvori.

Vetra bolijo ponoči neznana ihtenja.
Kdo je potrkal na vrata, povej mi, si ti?
Morda popotnik, ki rad bi do luči življenja?
Duše nemir je, ki v ognju ljubezni gori.
Sredi noči ne usahnejo src hrepenenja.

Težke so ure, brneče za vedno v gluhoto,
nosijo v sebi spoznanja bodočih svetov?
Težki utripi so duš, ki strmijo v praznoto,
iščejo smisla življenja in večnih osnov,
težke elegične pesmi z otožno lepoto.

NA PERONU

L. MRZEL

Vlaki niso dobri — menda so samo za to, da ljudi vozijo stran. — Nocoj mi je bilo spet tako; ni se mi dalo od hiš in od ljudi, vse večer sem hodil po ulicah, po teh dobrih, večnih trotoarjih, s katerih mi bo nekoč tako težko napraviti zadnji korak, mimo vseh teh belih, žarečih izložb, skozi vse te gneče ljudi, vrveče skozi ulice in trge; hodil sem ves večer, zdaj malo na to, potem malo na ono stran, in si nisem upal k sebi domov — ah, mnogokod po svetu sem že bil, pa ne pomnim, da bi bilo še kje tako žalostno, kakor je pri meni; ves večer sem hodil tesno za ljudmi, da ne bi bil presam — to si je treba zapomniti, če na ulici kak sumljiv človek neprestano hodi za koraki in glasovi drugih ljudi, to ni zmirom detektiv, to je včasih lahko tudi nekdo, ki ga je samo groza njegove zapuščene samote, in takega človeka res ni treba kar tako puščati sredi cest.

Ko sem potem šel še malo ob progi, je od nekod daleč iz sveta pripeljal brzi vlak, bele, četverkotne svetlobe so se usipale iz oken in se nerodno lomile ob živi meji kraj ceste, za šipami so se blesteli obrazi žen, ki se s takimile vlaki iz neznanih dežel vozijo neznanokam mimo nas, kolesa so ropotala v tistem veselem enakomernem ritmu, zaradi katerega bi menda človek zmirom, kadar ga dohiti vlak, tako rad prisedel tudi sam, napravil križ čez vse skupaj, zamahnil z roko in šel. In ko je že bilo tako, sem pa storil še tistih pet korakov do postaje — to ne, da bi bil koga ali česa pričakoval, ne, tako daleč smešni pa le še nismo — samo tako sem stopil pač, za vsak slučaj.

In tako sem jih videl, kako so prihajali skozi velika, na stežaj odprta vrata — neznani ljudje v črnih klobukih, s toplimi, gosposkimi rutami okrog vratov in z majhnimi dobro zaklenjenimi, vsega neznanega upanja polnimi kovčegi v rokah; matere in otroci, ki so drug drugemu napol viseli na rokah in so si imeli nenadoma še toliko povedati s tistimi svojimi trudnimi, zaspanimi glasovi, s kakršnimi se po navadi menijo po cestah takele matere in otroci, ko se od poznih vlakov vračajo domov — zadnjih par postaj se človeku po navadi tako rado zadremlje. Izpred visokega poslopja je zadržalo dvoje, troje avtomobilov in kočij, narahlo sem se okrenil in sem pogledal za njimi, pa se mi je vse skupaj zdelo nekaj tako žalostno-smešnega, saj prav za prav nimajo kam peljati, sem si po tihem dejal, potem sem pa zavrgel še to misel in sem počasi šel skozi vrata na peron.

Peroni na postajah so nekaj tako lepega kakor cerkve, prazni in žalostni so in vse je na njih zaman, vse je ena sama molitev slovesa. Po kamenitih tleh, po stenah, prekritih s sivimi ukazi in kričečimi lepaki, po zelenih, odrgnjenih klopeh, na katerih so čepeli ljudje, ki so najbrž zamudili svoje vlake, povsod je bila razlita ena sama velika ljubezen, ki je ostala tu za ljudmi, ko so šli — najbrž so v naglici pozabili kupiti listek tudi zanjo in je potem niso smeli vzeti s seboj. Stari klicar je s težkimi nogami šel od kraja do konca in klical še enkrat, na pragu carinarnice je stal detektiv in mraz mu je bilo. Na tlaku pred ograjo je deklet pomahalo z belim robcem za oknom, ki se je pričelo odmikati, pomahala je trikrat, sedemkrat in rekla še nekaj besed, ki bi jih bila skoraj pozabila, pa so jih kolesa pogoltnila podse in jih zmandrala kakor življenje, ki se jim dá, pomahala je še enkrat, pa se je njeno okno že vtopilo v brezlično črto bežečih voz, narahlo je zgnetla robec v svojo dlan in si šla ž njim čez usta in čez oči, potem pa je zapela svojo torbico in se vrnila na peron, čisto počasi je šla tesno ob zidu, da bi bila vsaj od ene strani varna pred stvarmi in ljudmi, ki so s praznimi nesmiselnimi očmi strmeli vanjo, in tako se je počasi vrnila na ceste in v temo. Dà, dà, tudi takele reči se morajo na svetu goditi, sem si tiho tiho dejal, tu se ne dá skoraj nič izpremeniti.

Tedaj sem se pa nenadoma spomnil, kako je prav za prav z menoj. To je že res, da vlaki niso nič dobrega, sem si mislil, morda so res samo za to, da ljudi vozijo stran. Najbolj žalostno je pa na svetu vendarle, ne imeti niti te žalosti, da bi z robcem pomahal za kom, dà, in še celo tako revni se najdejo med ljudmi.

No, dà, sem si rekel nazadnje in sem šel tudi sam, kdor je tako reven, da nima nikogar, je pa tudi toliko bogat, da ne more nikogar izgubiti. Saj je zmirom vse prav.

In s to veselo mislijo v srcu sem se vračal skozi večer.

GABRI V POLJU

L. M R Z E L

Zdaj mi pa povej, je rekla in je veselo zatleskala z rokami kakor otrok sredi svojih igrač, ki mu jih nihče ne more iztrgati iz rok in iz srca, zdaj mi pa povej, je rekla, koga imaš izmed vseh ljudi na svetu najrajši?

Mene je bilo sram, obrnil sem se stran in sem skril obraz. Zdaj je prišla s to svojo najbolj skrito željico, ki jo je morda edina še skelela na srcu, zdaj je prišla s tem svojim zadnjim vprašanjem na dan — med ljudmi bo pač zmirom ostalo nekaj takih vprašanj, pred katerimi se nikoli ne bomo smeli nikamor skriti, ah, najbrž nam bo res zmirom približno tako žalostno in približno tako lepo, kakor nam je zmirom bilo. Koga imaš najrajši, me je vprašala. In jaz sem vendar že zdavnaj začel misliti, da nikogar ne smem imeti zelo rad: človek, ki ga ima kdo zelo rad, je zmirom izgubljen, njemu se nič več ne sme vse zgoditi, samo doma lahko še ostane in čaka, kako pojde vse mimo njegovih vrat. Pred mano pa je brez konca cest in brezdanjih noči, toliko neznanih prostorov je še, ki prosijo, da pridem, toliko neizkričanih obupov in trpljenj — o, jaz dobro vem: kdor se je tako daleč zavrgel, da je vse minute svojega življenja zapisal človeku, si lahko želi pač samo še samote in lahko pričakuje pač samo še sekir.

Tedaj sem se spomnil gabrov v polju. Tiho so stali sredi trat, ko sem omahoval na neznanem križpotju in ni bilo nikogar nikjer, da bi se mu vrgel v naročje in bi se mu izblaznel iz brezdanjih bolečin. Tiho so stali sredi trat in so samo na skrivaj šelesteli med seboj, kakor bi mati nad bolnim detetom vsa v skrbeh šepetala sama pri sebi. Vrgel sem se k njihovim nogam, ničesar več nisem maral zadrževati v svojem srcu in sem jokal, jokal, kakor bo morda še kdaj jokal slednji človek pod solncem. Gabri pa nič, tiho so sloneli nad menoj kakor mati, ki ve, da ni nobene pomoči, niso se sklonili k meni, niso mi z roko šli čez oči — samo tako so stali in so gledali v dalje, ali morda ne prihaja kdo od kod in bom pred njim ves osramočen. Potem sem se polagoma vzravnal, pa sem se sklonil še enkrat in sem poljubil zemljo pod njimi in sem poljubil hrapavo skorjo na njihovih dobrih deblih, potem pa sem vstal in sem se počasi vrnil na pota, ki jih še moram iti. In to dobro vem — gabri ne bi nikomur izdali te moje najbolj ponižane minute, niti rožam, ki se zibljejo na tratih po polju, niti pticam, ki jim priletajo sedat na krivenčaste veje, kaj šele ljudem.

Vzel sem njene roke in sem tiho dejal: najrajši imam gabre v polju. In potem sem šel in sem z njenimi dlanmi zakril svoje zavržene oči.

NEKAJ VTISOV IZ NEW YORKA

MILAN VIDMAR

Globoko pod menoj ropota nadcestna železnica, ko stojim pri oknu svoje sobe v štirinajstem nadstropju ogromnega hotela. Vsaki dve minuti pridrda vlak. Vsaki dve minuti se vsuje roj potnikov na postajališča, ki jih razločno vidim.

Čisto prozaično je zgrajena ta nadcestna železnica. Po vsej dolžini sedme avenije so postavljeni železni stebri, na njih čvrsto železno ogrodje, ki nosi tračnice. Štiri tire ima ta nadcestna železnica, srednja dva za ekspresne, stranska dva za lokalne vlake. Venomer grme vlaki nad avenijo, ki je polna vozil, polna ljudi.

Vsaki dve minuti, vsako uro, vsak dan, iz leta v leto drve vlaki po vsej dolžini sedme avenije, po vsej dolžini New Yorka, neumorno, neprenehoma, en sam strahoten peklenski paternoster.

Hitro sem se privadil grozovitemu ropotu te nadzemske železnice. Ko pa stojim tako pri oknu, čujem razločno drugo šumenje, drug ropot, drugo brenčanje. Samo par sto metrov odtod leži Broadway, največja avenija New Yorka, ki teče paralelno s sedmo. Tam gomazi vse črno avtomobilov, ki vsi vozijo z neznansko hitrostjo, ki se ustavljajo na važnih križiščih, če jim od časa do časa prometni signali zapro pot, ki tvorijo eno samo ogromno črno, izredno živo kačo, od skrajnega konca manhattanskega polotoka do gori, kjer se polotok drži ameriške celine.

Še nekoliko sto metrov dalje slutim orjaško reko Hudson in na njej velikansko newyorško pristanišče. S silnim basom tulijo tam sirene parnikov. Signalni žvižgi, prodirni prometni znaki malih prevoznih parnikov. Vse to se meša v en sam ogromen, strašen, zamolkel zvok, ki se trese, pojema in zopet vzplamteva.

V ozadju vsega tega pa udarja mrko brnenje velikanskega mesta, odmevi, glasovi, tisočzvočni šum. Ogromna simfonija newyorškega prometa potrebuje seveda, kakor vsaka simfonija, svoj veliki orkester. Ta newyorški orkester igra noč in dan, včasih tiše, včasih divje, vedno pa strašno, tako da pretresa človeka, ki ga opazuje in se zamisli vanj.

V glavi se mi je zvrtilo in nehoté sem zaprl oči. Stena, ki sem stal ob nji, ko sem gledal skozi okno, ima samo par centimetrov v premeru. Silna hotelska stavba sta zgolj železo in beton. Zato so stene tako tenke.

Če se naslonim na okno, mi je, ko da slonim na papirju in da se bo stena odlomila. Prav nič čudno ni, da se mi hoče vrteti v glavi. Ni čudno,

da se mi pojavi pred zaprtimi očmi fantastična divja slika, nekoliko drugačna od one, ki sem jo pravkar gledal, pa vendar še čisto napojena z vtisi, ki so me vsega ovladali.

Kje prav za prav sem? Kam me je zanesla usoda? Kaj je, kar bobni, ropoče, grmi okoli mene? Kakšen smisel ima vse to? Kar na vsem lepem se mi zazdi, ko da sem zašel na fronto, v strelski jarek ogromnega bojišča, v divji boj, ki trga živce, ki me davi, ki mi pritiska glavo in srce.

Ali ni to ropotanje čudne fantastične strojnice, kar grmi tam spodaj pod menoj? Niso li to velikanski topovi, ki od daleč slišim njih težko, zamolklo bruhanje? Ali ni to streljanje, tako intenzivno, brezumno streljanje, da ne razločim več posameznih strellov?

Ko pogledam še enkrat skozi okno, razločno vidim neštete luči Broadwayja, avenij in prečnih cest. Bele so, rdeče, zelene. Strašne so v celoti. Preveč jih je. Pomen vseh teh luči mi ni jasen. Nemara so signali, signali, ki dirigirajo topove, strojnice in infanterijski ogenj.

V tistih sekundah, ko sem v pozni večerni uri motril pošastni New York pod seboj, mi je prvič prišlo do zavesti, da me je prav gotovo zaneslo na najhujše bojišče sveta, na bojišče, kjer bije človek najstrašnejši boj z življenjem. Na bojišče, kjer si je nabral največ, najizdatnejših sredstev za boj, kjer se najjasneje vidi, da gre na življenje in smrt. V tistih sekundah, ko sem prvič zavedno, z odprtimi očmi premotril New York pod seboj, se mi je prvič prikazala prava, kruta, ostra slika človeškega življenja.

I

Ko sem v prvih dneh februarja došel v New York, sem bil pripravljen na hud mraz, kakršen je bil tiste dni v Ljubljani. Nisem se domislil, da leži New York na isti severni širini kot Neapel. Zato sem se moral hitro odločiti, da pustim zimsko suknjo doma, ko sem se odpravil na sprehod po Broadwayju.

Manhattanski polotok, ki je štiri in dvajset kilometrov dolg in kakih sedem kilometrov širok, je v celoti zazidan. Pravi New York leži ves na njem. Stari del mesta, tako zvano spodnje mesto, leži na konici polotoka, ki štrli v Atlantski ocean. Zgornje mesto se narahlo vzpenja proti ameriški celini.

Manhattanski polotok je pozidan po skrajno prozaičnem načrtu. Po dolgem mu teko avenije, pravokotno jih sečejo ulice in ceste. Ne avenije ne ceste nimajo posebnih imen. New York ne pozna idiličnih, zakrivljenih ulic, ne pozna dremajočih parkov, ne pozna tihih koticov.

Ena edina avenija, največja, najlepša, najdaljša cesta, ki leži preko vsega manhattanskega polotoka, ima svoje posebno ime: Broadway. Tja se odpravim na sprehod.

Po Broadwayju se lahko sprehajaš dolge ure, ves dan, če hočeš, ne prideš mu do kraja. Broadway je najdaljša ulica na svetu. Broadway kaže tako rekoč po dolžini profil New Yorka. Nikomur ni žal, kdor ga je kdaj prehodil od konca do kraja.

Na skrajni konici Manhattana leži najstarejši del mesta, tako zvan Battery. Tam se pričenja Broadway. Tam leži tik ob morju veliki newyorški akvarij.

Ko so pred stoletji Holandci ustanavljali New York, so seveda najprej mislili na obrambo svoje naselbine. Zgradili so si na koncu polotoka utrdbe in jih oborožili s topovi. Tako je nastalo ime Battery, ki se je obdržalo do danes.

Ni se pa obdržalo prvotno ime velikega mesta: New Amsterdam. Obdržale so se iz tistih časov številne holandske familije, ki tvorijo aristokracijo New Yorka. Ostala je tudi še cerkva svete Trojice, ki, stara in izmučena, dremlje med velikani nebotičniki ob hrupnem spodnjem Broadwayju. Pravijo, da je vsak kvadratni meter zemljišča, ki je na njem cerkva s pokopališčem, vreden deset tisoč dolarjev. Ta ogromna cena drži očitno staro cerkev živo kot dragocen spomenik mladih let New Yorka.

Prav ob početku Broadwayja, čisto blizu Batteryje leži Wallstreet, finančno središče New Yorka, Amerike, vsega sveta. Wallstreet je boljše prav posebne vrste. Vsa gnusoba, vsa odurnost, vsa umazanost denarja je nakopičena tu na prav za prav zelo majhnem teritoriju. Wallstreet je za moj okus najneokusnejši del New Yorka.

Kdor si ogleda newyorško borzo, okoli ležeče poslovne hiše, poslopja finančnih magnatov, ki morajo delati v neposredni bližini borze, bo z vso jasnostjo začutil, da ta kraj ni in ne more biti srečen. Tu je vse zamorjeno, kar more biti lepega v človeku, v življenju. Tu kriči denar; tu se vidi, da je šel dolar skozi toliko tako umazanih rok, da je človeku od gnusa nemogoče dolgo strpeti v bližini. Wallstreet razočara vsakega opazovalca.

Toda Wallstreet, to umazano in neokusno središče newyorškega denarništva, ne more zatemniti veličastne slike newyorškega poslovnega mesta, ki se je nagrnilo ob spodnjem Broadwayju, na južnem koncu manhattanskega polotoka. Tu stoji nebotičnik ob nebotičniku, med njimi Singerjeva palača, nebotičnik največje ameriške telefonske in

telegrafske družbe, končno Woolworth building, najsilnejši med orjaki, ki ima eno in petdeset nadstropij in čez dan trideset tisoč prebivalcev.

Med temi velikanskimi poslopji, med temi stolpi, ki se tišče drug drugega, kot da bi se bali, da padejo, teče spodnji del Broadwayja, ki ga vidiš z razgledne galerije Woolworth buildinga kot ogromno zarezo. Prav značilno je zato ime, ki so ga dali Američani spodnjemu delu Broadwayja: Grand Cañon.

Prav kmalu pridemo po „globoki zarezi“ do lepega trga, ki na njem kraljuje newyorški magistrat. Saj je res, da je mestna palača zelo lepa in imponantna. Toda zašla je v okolico, ki ji ne dá živeti. Na vseh straneh jo obdajajo nebotičniki, ki ji jemljó ves ugled. Kapital ne priznava nobene avtoritete, nobene lepote, nobene estetike.

Tam, kjer se Broadway izmota iz druhali nebotičnikov, tam, kjer se pričinja njegov normalni trgovski del, je zvečer slika čarobna. Razsvetljava je razkošna, pa vendar jo nebroj reklamnih luči popolnoma zatamni. Ves Broadway je tam ena sama veličastna simfonija luči. V vseh barvah nam sveti električni tok. Reklamni napisi se gibljejo. Iz lučic se sestavljajo slike, napisi, ki razpadajo, se menjavajo, igrajo vedno isto melodijo, a se je človek vendarle ne naveliča. Ponočni Broadway je v tem srednjem koncu brez dvoma najveličastnejša ulica na svetu.

To gre tako nekako do velikega trga Times Square, kjer se je napopičil svet newyorških časopisov. Od tod dalje dobiva Broadway polagoma solidnejše lice, postaja velika ulica velikega mesta, še vedno grozna s svojim velikanskim prometom, še vedno obdana od velikih palač, velikih hotelov, še vedno polna elegantnih trgovinskih lokalov, restavracij in okrepevalnic, pa vendar že mirneje diha, ne več tako žareča kot niže spodaj, ne več tako divja in tako hrupna. Ob sto tri in dvajseti cesti je Broadway že zadosti miren, da prenese veliko newyorško univerzo, tako zvano Columbia University.

Ko pride Broadway preko dvestote ulice, dobi že predmestni značaj in prav nič več se mu ne vidi, da je prišel iz najbogatejšega okraja sveta, preko največjih trgovskih delov New Yorka in najsolidnejše četrti meščanskega New Yorka. Prav gori, tam, kjer leži v Bronx-parku veliki newyorški zverinjak, je Broadwaya konec.

Če vzamemo New York kot ogromen organizem, mu je Broadway glavna žila. Po nji se pretaka življenjski sok velikanskega mesta. Vsako jutro hite milijoni uslužbencev v spodnji del, vsak večer se vračajo v zgornjega ali pa se vozijo v Brooklyn in New Jersey preko obeh rek, ki ob obeh straneh oblivata manhattanski polotok.

Broadway skriva svoje življenje. Preveč bi ga bilo, če bi se vse vrglo nanj. Broadway ni tako odkritosrčen, kakor ostale avenije, ki mu tečejo vzporedno. Broadway se ne baha s svojim prometom tako, kakor na primer sedma avenija, ki razkazuje svojo nadcestno železnico nad seboj. Broadway je svojo železnico zakopal in skrnil v zemljo.

Podcestna železnica New Yorka teče pod vsem Broadwayem. En sam ogromen predor je izkopan in uvrstan v skalo. V tem predoru venomer tekajo na štirih tirih električni vlaki. Tudi tu sta srednja dva tira rezervirana za ekspresne vlake, ki vozijo sto kilometrov na uro in se ustavljajo ob vsaki deseti cesti. Na stranskih tirih vozijo lokalni vlaki.

Ni je veličastnejše slike od one, ki jo ugledamo ob petih popoldne na veliki postaji podcestne železnice v bližini magistrata. Ogromni prostor pod zemljo mrgoli ljudi. Tisoči, stotisoči prihajajo, se gnetó, iščejo vlakov, skačejo v vagone, vsi nemirni, vsi izmučeni, vsi potrebni počitka. Vsem se mudi domov.

Na vsej postaji ni uradnika, razen onih, ki dajejo drobiž. Dostop do vlakov je mogoč samo skozi čvrsto zgrajeno vreteno, ki se zasučé le, če vržeš pet centov v avtomat. Kdor je onkraj vreten, se lahko vozi za teh pet centov kamor hoče, noč in dan, če hoče; vse življenje, če vzdrži. S petimi centi si je kupil pravico, živeti na oni strani vreten, kakor sam hoče, svobodno, neovirano. Praktični Američani so uvideli, da je najceneje, če denejo vse potnike podcestne železnice na eno kopito.

Tačas pa, ko vozijo pod zemljo ekspresi in lokalni vlaki brez presledka, brez počitka, se vali po samem Broadwayu nepregledna kača avtomobilov. Toliko jih je, da jim nikdar ni konca. Po deset, po dvajset jih teče v vrsti.

Nemogoč bi bil pešcu prehod čez cesto, če bi ne bilo odmorov, ko se na križiščih menjajo smeri, odprte vozilom. Vsakih par minut zapre signal dotok in ga odpre prečni ulici. Takrat pohite pešci preko ceste. A tudi zdaj ni brez nevarnosti in dostikrat sem še gori ob sedemdeseti cesti le z največjo težavo došel na drugi breg Broadwaya.

Na pločniku kraj ceste je seveda vse polno ljudi. Pa zagledaš deco, ki se igra tam. Bijó ti žogo, love se, brez skrbi so, kakor more biti le mladina. Otrok je Američanu vse, skoro več kakor žena. Otrok sme vse. Otrok je edini, ki se ne briga za red na cesti, ki se ne briga za prometne predpise.

Videl sem, kako je deček pri igri zašel na cestišče, polno avtomobilov. Stražnik se ni brigal zanj. Toda za avtomobile je bil otrok signal, ki so ga vpoštevali vsi. Vse se je ustavilo. Šele potem so se avtomobili pričeli spet pomikati, ko je bilo videti, da je otrok izven nevarnosti.

Ko sem preštudiral Broadway, sem uvidel, da se življenje te ogromne ceste pokori veličastnemu zakonu. Vsako jutro drvi vse navzdol, vsak večer navzgor. Neusmiljeno žene boj za življenje milijone v spodnje mesto, v poslovni del New Yorka, neusmiljeno jih žene zvečer nazaj, ko niso več za rabo, ko so potrebni počitka, ker jim v ogromni delavnici spodnjega mesta ni več prostora.

To je ritem newyorškega življenja, ki ga pozna vsako večje mesto, ki pa nikjer ni tako jasno izražen, kakor v New Yorku. Nobeno mesto sveta ni zgrajeno tako izključno samo za pridobivanje, samo za delo, samo za denar, kakor New York. Wallstreet je srce newyorškega organizma, ki sesa zdrave življenjske soke in izmetava izrabljene, izmozgane. Vse drugo se porazgubi. Vse drugo ne igra vloge. New York živi samo od dolarja za dolar.

II

Pravo sliko Newyorčana sem si ustvaril počasi, v teku dveh mesecev, ko sem se oglelal v najrazličnejših krogih, najrazličnejših družbah, najrazličnejših skupinah ljudi in najrazličnejših delih mesta.

Že prva slika me je presenetila. Sprejem pri županu newyorškem. Komite, ki je aranžiral veliki šahovski turnir, nas je hotel vseh šest udeležencev pokazati gospodu županu. Povabil je na ekspedicijo v mestno hišo konzule držav, ki smo jih na turnirju zastopali.

Iz našega hotela je bila pot do mestnega magistrata precej dolga. Kolona avtomobilov, ki nas je vzela s seboj, si sama ni upala na pot. Na čelo kolone smo dobili stražnika v čisto rdeči obleki, ki je zajahal čisto rdeče motorno kolo. S svojo barvo je naš vodnik pogazil vse prometne signale, prekucnil vse zapreke in tako nam je uspelo, da smo vozili neovirano, z veliko brzino, po Broadwayju navzdol.

V mestni hiši smo si sami poiskali sprejemno dvorano in sami smo se morali pobrigati za svoje zimske suknje in klobuke. Brez forme smo jih pometali po naslanjačih in stolih dvorane. Gospod župan je vstopil brez ceremonij, ljubeznivo nam je podal roko in preprosto je poslušal nagovore konzulov. Odgovoril je par šaljivih besed in sprejem je bil končan.

Zopet smo zasedli avtomobile, zopet je zajahal rdeči stražnik svoje rdeče kolo in zopet smo zdrveli po cesti navzgor, domov. To pot pa smo se vozili po peti aveniji, ki je najlepša, najbogatejša in najelegantnejša ulica v New Yorku. Tam so si milijonarji in milijarderji postavili svoje palače, tam imajo najfinejši newyorški klubi svoja krasna poslopja, tam kraljuje newyorška opera.

Peta avenija je bila prvotno res tiha, aristokratska ulica, namenjena za mirno življenje bogatih ljudi. Ampak newyorški poslovni svet vidno udara tudi v to ulico in ne bo dolgo trajalo, ko bo izgnal iz nje bogataše, ki jim je zgolj za zabavo.

Druga slika. Življenje jugoslovanskih izseljencev, ki jih živi znatno število v New Yorku. Že tretji dan mojega bivanja v New Yorku me je obiskal odbornik jugoslovanskega kluba, ki me je zvečer takoj vzal s seboj v spodnje mesto, kjer ima klub svoj lokal. Prav nič udoben in prav nič lep ni ta lokal. Pa vendar sem se počutil jako dobro v krogu svojih ljudi, ki so se živahno zanimali za vse, kar se godi v domovini. Našim ljudem se pozna, da nimajo udobnega življenja v Ameriki, da se težko bore z življenjem. Pozna se jim, da ne morejo pozabiti domovine, da so jo ohranili lépo v svojem srcu, da jim ni mar za to, kar nas doma loči in razdružuje, temveč, da iščejo le ono, kar nas more napraviti srečne, močne in velike.

Najuglednejši Jugoslovian v New Yorku, profesor Mihajlo Pupin, me je ljubeznivo povabil na večerjo v University Club. Ta klub, eden najelegantnejših in največjih v New Yorku, združuje akademično izobražene Newyorčane. Klub ima razkošno opremljeno, velikansko palačo ob peti aveniji.

Profesor Pupin, ki nam je ob koncu svetovne vojne rešil Jesenice in Bled in tudi postal častni občan blejski, je banatski Srb. Stari gospod seveda govori srbski in misli mu pač venomer uhajajo v Jugoslavijo, kjer mu je tekla zibelka. Njegovo znamenito, nad vse zanimivo življenjepisno knjigo, ki v nji opisuje, kako je s petnajstimi leti prišel v New York brez sredstev, brez prijateljev, brez zaščitnikov, a se sčasoma in trudoma povzpел ne samo do zelo ugledne profesure na newyorški univerzi, temveč tudi do ogromnega slovesa kot izumitelj in do velike časti kot svetovalec vlade Zedinjenih držav, bi morali vsekakor čimprej čitati tudi v slovenščini.

Obrat kluba, ki sem ga videl v družbi profesorja Pupina, mi je pokazal, kako čisto drugače si Newyorčan ureja življenje od Evropeca. Stanovanja v New Yorku ne poznajo tistih udobnosti, ki jih iščemo mi v Evropi v stanovanjih. Klub je skupno bivališče ljudi, ki približno slično žive. V klubih si člani skupno urejajo vse tisto, česar si vsak zase ne more urediti doma.

Stanovanja znancev, ki sem si jih pridobil v New Yorku, so vsa prikrojena tako, da stanovalci čim laže pogrešajo služinčad, ki je v New Yorku ne le predraga, marveč tudi nerabna. Stanovanja so za naše

pojme presenetljivo tesna. Opremljena so z vsemi pripomočki moderne tehnike. Newyorčan vobče ne pozna pravega doma v našem smislu. Stanovanje ima samo za to, da doma spi, večere pa preživlja v klubu, obeduje v restavraciji. Da je na ta način življenje v New Yorku brez pravega miru, brez prave sreče, brez pravega užitka, je popolnoma jasno.

Tretjo zelo interesantno sliko sem dobil v newyorški veliki operi. Na programu je bil tisti večer „Rosenkavalier“. Znana opera Rikarda Straussa me je na newyorškem odru presenetila. Peli so jo vso v nemškem jeziku. Ne mogoče zato, ker so sodelovali odlični inozemci, temveč iz preprostega razloga, ker angleškega teksta v New Yorku nimajo. Vse opere se v New Yorku pojó v izvirnih jezikih.

Tako zelo je New York usmerjen samo na denar, samo na dolar, da v operi glasba ni poglobitna stvar. Tudi najbolj sloveči pevci sveta, ki jih primamijo dolarji v New York, niso tam poglobitna stvar. Poglobitna stvar je nesporno tako zvana zlata podkve.

Kakor v vsakem drugem gledališču, ima tudi v newyorški operi vrsta lož v prvem redu obliko orjaške podkve. Ampak ta vrsta lož ni dostopna vsakomur. Za lože te vrste se ne izdajajo vstopnice. Loža je kupljena enkrat za vselej, je privatna last, je last rodbine, ki si jo je osvojila.

Newyorško opero vzdržuje vrsta bogatih družin, ki so si kupile za težke denarje vsaka svojo ložo. Na milijone dinarjev so narasle počasi cene lož zlate podkve. Kapital, zbran v zlati podkvi, vzdržuje opero.

Razkošnost prvega reda lož, dragocene toalete, lesketajoči se briljanti, nabasane listnice, vse to je Američanu glavna stvar velike opere. Zato je vseeno, kaj se poje na odru, dasi seveda ni vseeno, kdo poje. Čim dražji pevec, tem važnejša opera. Vse drugo je postranskega pomena.

Pravili so mi, da obstoje neutešene ambicije novih bogatašev, ki bi tudi radi imeli svoje lože v prvem redu velike opere. Po svetovni vojni je newyorška velika opera postala premajhna. Pa ne zato, ker je obiskovalcev preveč. Lož zlate podkve je premalo. Samo zato bodo zgradili novo, veliko večje gledališče.

(Konec prihodnjič.)

O SODOBNEM ČLOVEKU IN NJEGA POTIH

FERDO KOZAK

I

Vem, podobe smo le, v prostoru med nebom in zemljo. Podobe, ki jih obuja dandanašnji dan in ki jim jutrnji ne dá več ne oblike ne vsebine. Naša pota, naši obrazi, sanje in sadovi naših rok — ničesar ni, kar bi ne imelo svojih bratov in sestra onkraj spomina. In ničesar ni v obliki, kar bi sijalo, kadar padejo na zemljo teme. Kajti oblike so sadovi, ljubezen v izrazu same sebe utešena. Sence pozabljenja jih raztapljajo v roso hrepenenja, da zalivajo njive bodočih dni s sladkostjo in strastni spočetja. Vem, podobe smo le, v prostoru med nebom in zemljo, podajanje nevidnih belih rok v slovo in pozdrav; le v gluhih, prostranih samotah duše se lovi šum korakov, ki odhajajo, in onih, ki so na potu.

In vendar gredo stoletja za stoletji semena v klas, vendar se izvija beseda za besedo iz skrivnosti prsti k solncu; vendar ni rok, ki bi pred brezobličnostjo ne zagorele v ekstazi, da ugnetejo vanjo podobo svoje volje. Spoznanja naša so kratki oddihi na brezkončnih potih misterijev, spoznanja naša niso več od večernega hlada, ki je v dobroti tako velik, da lajša tugo za solncem. Kajti nekaj je več od spoznanj in to je plamen, ki gre iz srca zemlje v nebo, plamen, ki je notranja reja podob, ki so bile in naših in onih za nami. Ta plamen je ukaz od vekomaj, zakon in bistvo obenem, nas in vsega edini vzrok in smer. To so skrivnostni, mistični slapovi večne žeje, ki lijejo iz središča v brezna vsemirja — veličastni, neusahljivi, neutajljivi. Misterij smrti in življenja, nezmotljiv v grozi svojega uničevanja in v gloriiji svojega ustvarjanja. V nas vseh gori in naše podobe so le sadovi visoke dolžnosti, ki jo terja plamen od nas. V njih krhkih posodah se uteleša njega večni beg v preobražanju naše minljivosti. In to je naše vse, naša edina luč sredi temin, sveta veriga človeških dejanj, podobna vencu poljubov, ki z njimi hladi vroča čela skrivnosti naš temni, nevidni brat.

2

Že nekaj let se mi vrača občutek, kakor da živimo v atmosferi južnega neba. Severnih jasnin že davno ni več, ne njih svetlobe in miru, ko se duh, sproščen in umirjen, ugreza v iskanje in ustvarjanje. Dolgo že pogrešamo ostro zarezanih kontur in enostavne lepote luči, dolgo že ne vidimo v daljine in ne zaznavamo njih razmerij. Nad nami je južno nebo, nebo viharjev, somračij in katastrof. Vse naše življenje se včasih

zdi podobno oblakom, ki so se odtrgali bogvekje in drve s strahotno naglico bogvekam, gnani od vihravih južnih vetrov. V zraku preži soparen pritisk, z bujno človeško vegetacijo se igra negotovost in nenadnost. V naših dneh prebiva nestrpnost in naglica, podobe vsakdanjega življenja se izmenjavajo sunkoma in mahoma, kakor da ni nobenih zvez med njimi. Možnost vsega biča fantazijo, nič ne preseneča. V tej južni svetlobi rasto vsi pojavi v fantome senzacij, vstajajoči in ugašajoči v prevratni igri ozračja. Vroča, kaotična somračja, katerih daljine zastirajo temne slutnje katastrof.

Odkod zaznavanje te podobe sedanjosti? Predstave naše so zmirom sad raznih faktorjev okrog nas in zadoščalo bi zbrati in posneti jih s površja naših dni, da bi prejel obraz svojo osnovo in svoj temelj. Toda kako izbirati? Koliko dejstev zaznavamo vsak dan, ki se zde na prvi mah težka po pomenu, iz bližine pogledana pa skopné in puščajo za seboj komaj sled občečloveških senzacij, ki so bolj plodovi trenutnih konstelacij kakor pa znaki neke življenjske konstrukcije. Poleg tega smo se navadili majhnih meril in včasih se zdi, da bi najrajši že z vsakim dnem pričenjali nove dobe, nove življenjske osnove, kakor da bi bil ves organizem človeštva le oder, kjer je mogoče vsak hip dvigati in spuščati zaveso. Iz tega gladu ali bolje iz te kratkovidnosti zase zavzetega človeka se porajajo vrste prerokov, moralistov in sodnikov, ki oznanjajo propast in prerojenje in razpolagajo z nekimi, v vse podrobnosti izdelanimi sistemi življenja v tem ali onem smislu. Vsem je prepočasno, da bi živeli preprosto in nezaslišano, da bi pozabili svojo lastno osebo; zaradi tega jim čas obtiči skrivljen v očeh, ozek in ozkosrčen, majhen in vse preveč vsakdanje enostaven. Življenje in z njim razdobja niso račun, pač pa veriga dejanj in doživetij, vrsta vidnih in nevidnih bojov, ki jim včasih tudi najtanjše slutnje ne odkrijejo lica. Organizem človeštva ni mehanizem, pač pa živa, gibljiva sila brezštevilnih komponent, katerih akcija ni ujeta v našega razuma zakon smiselnosti, ker je suverena v svoji lastni zakonitosti in logiki. Zato ne more biti pri premišljevanju naših zdanjih dni govora o kakršnemkoli zaključenem sistemu, pač pa kvečjemu in približno o smereh, ki si jih utira rast današnjega človeka. Prerokovanja bi bila napuh in neresna fraza, morebitna sklepanja pa brezkrven odsev lastnih teženj in želja.

Torej kako izbirati?

Življenje vsakega organizma se oslanja na urejenost in medsebojne relacije nekih funkcij, ki reprezentirajo njega najosnovnejše težnje in rast. Podobno tudi organizem človeštva. Pojem človeškega je sicer neizčrpljiv in neobsegljiv, je v svojem bistvu relativen kakor vse, iz česar

rasto naši etični, moralni in socialni zakoni, toda človeštvo kot organizem je dejstvo, ki ga nam vsak dan jasno in določno očitujejo njega osnovne funkcije, materijalne in duhovne. Njih jasni, čisti pojavi so edini viri, ki nam odpirajo razglede v tajne tega organizma in primaknejo našemu vidu njega obraz. Čisti pojavi, namreč pojavi, zajeti v njih biološki svobodi, v njih življenjski absolutnosti, brez apriorističnih zreljš naših umstvenih računov. Iz teh pojavov velja torej sestaviti vsaj približno lice naših zdanjih dni, in iz te zunanostne podobe prodreti globlje v sfere vzročnosti in presoje.

Lice zdanjih dni! Sprostimo se za trenutek toka vsakdanjosti, ki nas nosi s seboj z našimi širšimi ali ožjimi, osebnimi ali nadosebnimi računi, hrepenenji in cilji. Kje smo, kako smo? Pred našimi očmi je sprostrta vsa zemlja, domačija vseh milijonov in milijonov duš, vsega človeštva. In to domačijo dele nevidne, toda politično in gospodarsko ostro podčrtane meje na več celot, ki jih nazivamo države. Človeštvo ne prebiva na zemlji kot homogen njen posestnik, pač pa si je ustvarilo iz raznih vzrokov več upravnih organizmov, mednarodno pravnih posestnikov zemlje, ki je obsežena v njih mejah. Ti upravni organizmi-države — pa niso nekaj abstraktnega, pač pa živa tvorba žive človeške mase in naravno je, da je baš ta masa, ta nositeljica državnosti porajala iz sebe iz dobe v dobo upravne sisteme, ki so politično, gospodarsko, socialno in kulturno posredovali čim bogatejši, smiselnejši in rentabilnejši prirodni obtok energij, ki ga imenujemo proces razvoja. Razume se, da so se ti sistemi izločali iz realnih potreb, ki so vznikali v smislu bogastva, smiselnosti in rentabilnosti v organizirani državljanski masi. V zadostitvah in izpolnitvah teh potreb so umirali upravni principi in se porajali novi, da s svojo mlado upravičenostjo požive konsum in produkcijo.

Kakšne upravne sisteme pozna, oziroma gradi naš čas?

Ugotovitev ni težka, ker je z malimi izjemami — lahko se reče — ves svet v svojih težnjah in potrebah prilično izravnal in se vrši upravljanje držav skoro povsod po istih principih. Iz časov pred vojno smo podedovali princip demokracije, ki so ga vojne razmere sicer precej diskreditirale, ki ga pa vendar večina držav priznava kot edini pravi upravni način. Njemu v ostrem nasprotju sta fašizem in komunizem, po svojih metodah in svojih upravnih težnjah notranje ustrezajoča si sistema. Moj namen ni, presojati prvi, drugi ali tretji pojav, koliko je z ozirom na čas in potrebe upravičen ali ne. Trenutno gre le za podobo, ki nam jo kaže svet v upravnem oziru pod prapori omenjenih sistemov. Fašizem in komunizem sta s krvavo in nekrvavo revolucijo porušila tisto notranje upravno ravnovesje, ki ga je dosegla demokracija s svojim

parlamentarizmom. Oba sta odklonila sodelovanje celotne državljanske mase pri upravnih poslih in se oslonila le na brezkompromisni, dogmatično vezani del družbe. Oba sta priznala enakopravnost le v smislu in okviru svoje — če lahko rečemo — racijonalistične konfesije, odstranila kontrolo in kritiko in poizkusila preobraziti vse materijelne in duhovne funkcije življenja v svojem smislu in sebi v korist. Fašizem, oprt prav za prav na kapital, in komunizem, evangelij proletarijata, oba sta izoblikovala življenje držav, kjer sta se uveljavila, v boj, v bojno stanje, kjer gre vsak trenutek za vse vrednote naenkrat, in razumljivo je, da so vse mere — za in proti — izostrene do skrajnosti. Oba sta obenem izpričala moč ekspanzivnosti in po vseh državah razpredla mreže svojega vpliva. Dokaz so oborožene javne in tajne organizacije, smotrno delo zoper mednarodne dogovore, krvave demonstracije in manifestacije, atentati itd. Obema se krčevito upira princip demokracije. Toda vsak, še tako vnet zagovornik demokratičnega principa bo priznal, da so ga razmere pahnilo v težko notranjo krizo. Parlamentarizem izgublja tla in vpliv in od leta do leta se manjša njegov pomen kot tistega faktorja, ki je na njem temeljila praktična enakopravnost. Sistem strankarskih organizacij mu jemlje svežost in ugled in ga peha v odvisnost in obveze, ki so večkrat vse prej kakor demokratične. Slabí ga po eni strani vroča borba z vplivi nasprotnih teženj, po drugi pa težave in teža sodobnih družabnih in gospodarskih problemov, ki zahtevajo rešitve. Tu lahko omenimo še vrh tega posledice, ki so jih deloma baš gesla demokracije rodila pri rasah, ki so doslej bolj pasivno sodelovale pri organizaciji svetovnega reda. Vsi ti vzroki ustvarjajo indijske, egiptovske in druge probleme, v državah samih pa polnijo kroniko dni z ogromnimi stavkami, s strahovi brezposelnosti, z izbruhi revolucij itd.

Spričo tega močnega valovanja nazorov in principov, spričo te nestalnosti, ki ustvarja v vseh državah stanje tihe ali toliko ostrejšje borbe, nas nehote obide zanimanje za meddržavne, mednarodne politične odnošaje. In ob prvih razgledih že lahko ugotovimo, da je njih stanje podobno onim v državah samih. Po vojni smo dobili razne institucije, ki bi morale skrbeti za ohranjevanje miru, za izvršitev mednarodnih konvencij, za ureditev manjšinskih vprašanj in podobno. Odveč bi bilo razmotrivati še posebej o njih delu in vplivu, in zdi se, da gola dejstva v drugem smislu popolnoma zadostno osvetljujejo problem z druge strani. Govoriti o kakšnih jasnih alijansah med posameznimi državami, bi bilo morda še prezgodaj. Formacije prijateljev in nasprotnikov niso še izdelane. Dejstvo je le, da smo priče nezaslišanega, nikdar še doslej tako obsežnega oboroževanja, ki izpreminja ves svet v izrazit bojni tabor.

Kakor v državnih upravah samih, tako je v meddržavnih razmerjih porušeno ravnovesje nekakšnega ne samo pravno pač tudi pojmovno urejenega sožitja. Orožje, ki se grmadi v skladiščih, priča, da je bodočnost zastrta s sencami in da je ono samo pripravljeno v pričakovanju danes še prikritih konfliktov.

Sredi teh razgibanih, borbenih razmer pa rasto in se razvijajo tipi sodobnih socijalnih središč — velemesta. Fantastična naglica, trušč, množica in nemir so njih atmosfera, tehnika pa jim s pomočjo industrije gradi in izpopolnjuje notranjo konstrukcijo. Tu se srečujejo vsi narodi sveta, tu se kopičijo zakladi zemlje v neverjetnih masah, tu zore naše civilizacijske težnje v popolnost, tu je spočet orjaški mehanizem našega sožitja na zemlji; tu je rojen odnos sodobnega človeka do vsega znanega in neznanega okrog sebe. Velemesta — domačija sodobne družbe. Rodile so jih smernice modernega gospodarstva in jih pretvorile v ogromne obrate, kjer se dnevno izmenjuje dotok in odtok brezmejnih količin blaga. Premislimo le zaloge in konsum trgovin, zasipanje industrij s sirovinami in odtok producirane mase v skladišča in struge dnevne porabe. Civilizacija je povečala potrebe; kapital jih je pogнал v pretiranost in luksus. Dasi nam ostri konkurenčni boji pričajo o hiperprodukciji vsega blaga, opažamo po drugi strani logično posledico preobilice: razmetavanje in rafiniranost, neutешeno, iz prenasičenosti rojeno beganje za novim. Jasen dokaz nam nudi razvoj današnje mode. Tu nista več odločilna le okus in kvaliteta, tu je že vidno nervozno občutje človeka, ki stoji pred natrpanimi skladišči blaga in posega, izbira, zavrača in menja, iz same sitosti vsega, ko se predmet izmakne iz smiselnosti in lepote in postaja le še senzacija. Odmikanje od naravnih, uravnovešenih potreb pa razkriva nezdravo nagnenje, ki sega preko trdnega, smiselnega okvira določenega socijalnega reda. In še neki psihološki pojav velja podčrtati, ko že govorimo o modi. V posebnem oziru znači s svojimi, senzacij polnimi prevrati zatrpavanje praznot, ki se odpirajo v današnjem človeku; to hlastanje po efektu priča o usmerjenosti v zunanost, o iskanju neke forme izživljanja v zunanostnih fenomenih. Toda k temu se še povrnemo. — Velemesta so postala obrat, ki posreduje ogromen obtok materiala, konsum in produkcijo. Kakor že omenjeno, so se razvila v to smer kot logična posledica modernega gospodarskega sistema in povsem razumljivo je, da je bil sistem cirkulacije materijelnih dobrin projiciran tudi na izmenjavo vse ostale človeške produkcije. Odtod tudi včasih močno pretirane sodbe o brezdušnem materijalizmu naših dni. No, vsak obrat potrebuje predvsem čim najracijonelneje izrabljenih sil in časa. Od tega pogoja do umstveno zgrajenega in izdelanega sistema je

le korak in doba, v kateri živimo, ga je napravila. Pogledajmo današnje urade, banke, trgovine, privatna industrijska in druga podjetja, pa povsod naletimo na urejeno, racijonelno izrabljanje sil in časa, ki nam priča, da nam teko ure sredi orjaškega mehanizma, kjer pomeni vsak izgubljeni hip izgubljeno materijelno vrednost in kjer ljudje niso več nego sestavni deli in delci hladnega, treznega stroja. Temu rodu se odmika narava, ker je izoblikoval izven nje način svojega življenja. Zaradi tega tudi ne živi ž njo, ne hrepeni po njej in mu ne znači več istovrstne domačije. V zameno si je ustvaril svojemu življenjskemu sistemu ustrezajoč svet zabav, kjer išče oddiha, kjer izživlja svojo človečnost, kadar se po dnevnem delu izloči iz kroga svojih dolžnosti. Težnja po zabavi je bila brez dvoma lastna človeku v vseh časih, vendar lahko trdimo, da je naš čas v tem oziru izredno iznajdljiv, predvsem pa, da je v načinu, kako se svet zabava, popolnoma svojstven. Sodobna zabava je šumna in glasna, biča živce in čute in zahteva od človeka nekega posebnega razpoloženja, ki ni žejno tihih užitkov, okusa in harmonije. Baš nasprotno! Današnji človek se zabava kot telesno in duhovno otopelo bitje, ki mu gre za pozabljenje realnosti, za pijanost v kričeči, zunanostni smeri, za beg od vsega, kar ne nudi neposrednega užitka, to se pravi, kar ne draži in omamlja, kar ne razburja in fascinira. Vsa današnja zabava je preračunana na čim večji učinek v svetu čutov in živcev in se naravno, kakor vsako nadvladajoče izživljanje, izpopolnjuje do skrajne rafiniranosti. Sodobna družba je s svojo težnjo po zabavi izpolnila vsak hip svoje prostosti in po možnosti odrinila daleč od sebe vse nadležne samotne ure, ki silijo k premišljevanju in poglobitvi. Po mestih je ustvarila nebroj svetišč, ki služijo zabavi in kjer se dnevno srečujejo tisoči lačnih src, ki jim je dobro le v trušču in vrišču, ki tišči ob tla blede sence vsakdanjega življenja. In tudi takrat, kadar se zateka v naravo, je vsak ožji stik s kraljestvom prirodnih fenomenov že vnaprej izključen. Na gorah, po lokah in poljih poje gramofon in radio, po kopaljščih in letoviščih se šopiri velikomestni običaj in priroda je le pripravna, malce eksotična kulisa za isto pojmovanje, za isti odnošaj do življenja. Ta težnja po begu v zunanost ima še več zaveznikov, od katerih smo modo že omenili. Priključiti ji je treba še sport in moderno tehniko, in sicer oboje z ozirom na neke pojave, ki se popolnoma krijejo z zgoraj orisanimi nagnenji. Oba, sport in tehnika, sta vsaj polovico svoje smiselnosti utemeljila z rekordi in senzacijami, ter se tako izločila iz okvira normalnih potreb. Postala sta sestavni del atmosfere, ki se v njej izživlja in oblikuje

sodobna družba, deloma kot luksuz, deloma pa kot utešitev instinktov, ki jim je senzacija in zunanostna gesta življenjska nujnost.

Spričo te osnovne strukture velikomestnega človeškega sožitja lahko razumemo, da niso mogle ostati nedotaknjene osnove, ki so doslej regulirale naše skupno življenje. Mehanistični princip je pognal v ospredje boj za materijalne dobrine in zmanjšal pomen drugih, manj rentabilnih vrednot. Posegel je po temeljih dosedanjih naših pravnih razmerij in izpodnesel trdnost in veljavo socialnih in moralnih zakonitosti. Važna je tendenca, naj se podredi družbi družina, in pa poizkusi, ki jo kot mehanično funkcijo uvrščajo v mehanizem socialnega obrata. Številna razmišljanja pričajo, da je problem družine akuten, to se pravi, da je institucija od vseh mogočih faktorjev prizadeta, če ne omajana. V neposredni zvezi se vrste parole o svobodni ljubezni, o vzgoji, o prosti izbiri, pa tudi o enakopravnosti moža in žene, brez ozira na njih biološko svojstvenost. V vseh njih se krije poleg akcije tudi upravičena reakcija, ki podčrtava razmerje moža do žene in žene do moža kot pomemben sodoben problem. Nestabilnost zakonskih zvez je prav tako očitna, kakor omahovanje človeških strasti med prirodno animalično pravico in umstveno iskanim uživanjem. Sredi vseh gesel, pojmovanj in parol pa vidimo človeka, kako se z brutalno gesto otresa vsega, kar čuti v perspektivi svojih instinktov kot utesnitev svobodnega individualnega izživljanja, in sicer le zaradi tega, ker je od vsega okrog sebe in v sebi pahnjen v iskanje in boj za primitivno rejo svojega organizma. Gol in prost vse šare navad, običajev in predsodkov se poganja za tisto malo trdne zemlje pod nogami, ki jo trenutno lahko krsti z imenom osebne resnice. S to težnjo pa se odmika njegov obraz iz okvira družbe, da se nam jasneje in točneje razodene v sferi svobodnega duhovnega življenja.

Ob tem imenu bo marsikdo dvignil obrvi, ker se je že udomačila kriva vera, da v tako usmerjenem življenju, kakor je naše, peša in propada duhovna stran človeškega udejstvovanja. Ob širših razgledih pa moramo ugotoviti, da je baš nasprotna trditev resnična. Duhovna produkcija je istotako elementarni sestavni del našega organizma, kakor materijalna, in družba nam je priča, kako se pleto potrebe in dognanja obeh in kako gradita iz dobe v dobo njene osnove. Če je reakcija po eni strani vzbudila silnejšo akcijo z druge strani, znači ta pojav le bežne stresljaje prehodnih faz, ne pa neaktivnosti ali celo netvornosti katerekoli druge funkcije. Duhovni svet sodobnega človeka je razgiban in bogat, dà, mnogo bogatejši, kakor se zdi površnemu opazovalcu. V zvezi z vsemi zunanjimi in notranjimi pojavi na zemlji se nam razkriva kot življenja polno kraljestvo človeka, tistega malega delca v svetovnem

mehanizmu, člana sodobne družbe, državljana in političnega vernika in vendar kljub vsemu tudi človeka, to je živega organizma pred skrivnostmi v sebi in izven sebe.

Toleranca, ki splošno regulira sožitje organiziranih konfesij, je skoro že pahnila v pozabljenje sporne verske resnice, ki jih brani ta ali ona cerkev in ki so svoje čase dramile živ, sodelujoč interes vseh vernikov. Danes ni boja za dogme, ne za nauke, danes je mir med cerkvenimi organizacijami in logično tudi med njih pripadniki. Vendar lahko trdimo, da že dolgo ni mučila človeških src tako živa, elementarna religiozna žeja kakor baš v današnjih dneh. To je žeja bitij, ki jim je znanost odprla domala ves svet, ki jih je prosvitljenost in spoznanje dvignilo nad konvencijo in dogme in ki težijo iz mrzle razumske jasnine po kozmičnem sožitju in sočuvstvovanju. Zanimive v tem oziru so neštete knjige, ki govorijo o Kristu z vseh mogočih vidikov, pa tudi številne svobodne verske šole po vsem svetu, ustanovljene v Kristovem imenu. Duhovi se ugrezajo v mistična razglabljanja, kjer lahko najdeš i krščanske i pagsanske zarodke. Ta mistika je kljub vsemu od tega sveta, ker ga priznava in ljubi in pozna vso njegovo vrednost in moč; baš zaradi tega ta misticizem ni beg, pač pa kvečjemu težnja po ustalitvi duha sredi lepote in skrivnosti. Sodobni duh hodi za naravo kakor otrok za svojo materjo in se kljub rezultatom znanosti ali baš zaradi njih z ljubeznijo in slastjo oklepa njenih vsak dan razodevanih, preprostih resnic. Zato ne preseneča, da jo je prepletel in ovil s podobami in pojavi življenja in se mu je približala kakor en sam veličasten simbol vseh njegovih potov. Posebej razpravljati o neštetih verskih sektah in o širokem razmahu okultizma, se mi zdi odveč. Pač pa ne moremo prezreti mladega gibanja v katoliški cerkvi, ki z vso silo stremi za pomlajenjem religioznejših občutkov. Kolikor niso v teh težnjah postale dogme le predmet bolj ali manj intelektualistične poezije, smo priče dela energij, ki so se, izzvane od dosedanje prakse, pognale v akcijo za živejše, iskrenejše doživljanje.

Dasi danes težko govorimo o religioznejših težnjah brez filozofskega, miselnega udejstvovanja, ker se oboje večkrat prepleta in zliva v tok energij za istimi cilji, si moramo z ozirom na preteklost ločeno očrtati njega podobo. Naravno nimam v mislih empiričnih znanosti, pač pa čisto, umstveno človeško stremenje po resnici, ki je koncem preteklega stoletja ob mejah abstraktnosti izpolnilo svojo razvojno možnost. Ta dogodek je dovolj jasno podčrtal in označil Bergsonov nauk. Vendar so segle še daleč v novo stoletje visoke teorije razuma, ki so kakor v predslutnji bodočnosti krčevito zajele vse življenje in hotele na podlagi tra-

dicij in dognanih vrednot ustvariti možnost sreče na zemlji. Dà, sreče, to se pravi, zaključiti razvoj, odrešiti človeka. Misel se je oklenila realnosti, ne da jo prouči, da zazna njene tajne zakone, pač pa da jo uklene v sistem, ki je obetal odrešenje. Toda teorije so ostale teorije, namreč v tem, kolikor so poizkušale živ element utesniti v sistem spoznanega. Takoj po vojni pa opazimo nov pojav. Sredi negotovosti, ko se je zdelo, da se rušijo sleherni temelji duhovnih dognanj, se je misel oklenila vzhoda. V par letih je obogatila evropsko prevodno slovstvo skoro vsa filozofija Indije, Kine in drugih vzhodnih narodov. Ustanavljale so se filozofske šole, po večini vse bolj ali manj stremeče za duhom in resnico istočne davnine. Te težnje so bile skoro enako močne kakor poseganje po srednjeveški mistiki. In danes? Danes ni dvoma, da Einsteinova relativitetna teorija ni zarezala globokih sledov le v znanosti, pač pa tudi v filozofskem pojmovanju. Zrušila je absolutnost, oziroma predstave absolutnega in s tem tudi težnje po dognanih, izven razvoja v absolutnost projiciranih resnicah. Ako pomislimo, da je že prej opešala vera v popolno moč in pravico razuma, da je že dozorel občutek za meje, ki so mu stavljene, bomo razumeli, zakaj se je misel obrnila k zemlji, k realnosti. Danes izhaja iz predmeta in njega elementarne zakonitosti, iz njegove bitnosti in organičnosti. Danes se upija v zakone posameznih življenj in oživlja sleherne pojave v absolutnosti njih relativnih odnošajev. Tako ne srečujemo več abstraktne graditve zakonov o lepoti, pa recimo o sreči, o absolutni smiselnosti, popolnosti in podobnem, pač pa zmirom bolj le razmišljanja o zakonih živega, v naturi stvari spočetega, resničnega in organičnega. V tem smislu lahko že govorimo — če izvzamemo številne neplodne spekulativne poizkuse — o novem gledanju na človeka in njegov duhovni svet, na naturo in njene pojave, na umetnost itd.

Podobo religioznih in miselnih teženj našega časa pa je potrebno izpopolniti z orisom sodobne umetniške volje. Za umetnost — brez ozira na posamezne stroke — je važno, da je poleg svojega avtonomnega izživljanja realen predmet konsuma in torej neposredno vezana na družbo. Ta okolnost približuje našemu razumevanju vsa tista umetniška stremjenja, ki so v sodobni družbi zdrknila na nivô mode in ni bil njih pomen nič večji od vseh drugih, v današnjih dneh tako številnih senzacij. V psihološkem oziru bodo morda nekoč predmet zanimivih študij, ki bodo v marsičem osvetlile gesto v zunanost, gesto izmučenega pa tudi fizično oslabelega človeka. Doba njih razcvita pa se zdi kakor vrinjen člen v razvojno verigo sodobne umetnosti. Prevrat, ki je zrušil stara razmerja

in pojmovanja, se je izvršil kmalu v začetku stoletja. Takrat ni šlo za senzacije, takrat je bil vsak udarec naperjen zoper formo preteklosti in ustvarjajoči duh je razsipal svoje energije, dasi bolj v negativnem smislu. Ta razvoj je prekinila vojna, oziroma ga je zlomila v prizmi svojega trajanja in posledic. Sledila je poplava raznih -izmov, katerih programov ni moj namen razlagati, oziroma proučevati. Zanimivo je le, kaj je ostalo po njih v delih in v mišljenju. Programi a priori so slabo znamenje in kdor gre danes paberkovat za njimi, bo našel čuda malo znanja in skoro nepojmljiv eklekticizem, ki je precej podoben onemu v filozofskem naziranju. Povojna umetnost si je izposojala oblike in motive povsod, od primitivnih narodov, preko antike in srednjega veka do renesanse. Prazen, skonstruiran kozmopolitizem ji je odvzel duha in intimnost nečesa samoniklega, iz dna zajetega in ji vtisnil pečat intelektualističnega ornamentalizma in dekoracije. V odnošaju do umetnosti pa lahko ugotovimo zmedo pojmov in okusa, ki je dopuščala skoro vsakemu poizkusu nezasluženo veljavnost. Kritična zrelišča so zgrešila pomen in zakonitost stroke in oslonila vrednotenje na intelektualno programatičnost, ki je tuja smislu umetniškega dela. Tako srečujemo nazore, da mora umetnost služiti družbi, velikim idejam, notranji preosnovi človeka in podobno. Vendar se ne dá prezreti, da umetnost ni nič abstraktnega, pač pa je zmerom bila in bo problem ustvarjajoče osebnosti. In umetnik služi človeku, oziroma družbi le toliko, kolikor je sposoben, da podredi funkcije življenja svoji tvorni ekstazi. No, zadnje čase se zdi, da je zavladalo zatišje v umetniškem svetu. Potihnila so umetniška gesla, programi in parole — morda je to znak dela in iskanja, morda pa le utrujenosti. Napor kritike bi govoril za prvo; neutajljivo je namreč iskanje kvalitete in njenih zakonitosti, v neposredni zvezi s strokovnim znanjem in podčrtavanjem osebnosti. Enodnevnost in enostranost vrednotenja ponehava in močna je volja, da se iztrga umetniško delo iz omejenega intelektualizma in se usidra v svobodni dinamiki elementarnih gonov in konfliktov. Vendar se mi zdi, da je naš čas izrazita zibel anonimnih tvorcev, ki sicer žive in delujejo med nami, ki jih pa preglašča šum vsakdanjih dni in jih bodo šele bodoča desetletja izkopavala izpod druge navlake. Morda bi se dalo baš v tem smislu najti več izrazitih primerov.

3

Ob tem kratkem orisu lica sedanjih dni se zdi, kakor da zremo podobno, polno neskladnosti in nasprotij. Toda življenje ni premočrtna linija, ki tako godi našim umstvenim težnjam, življenje je vozal akcij in

reakcij, ki je pa vendarle iz dobe v dobo mogoče v najširšem obsegu proreti do njih vzročnosti in osnovnih smernic.

Ako se bežno vmislimo še enkrat v sodobni materijelni svet, zaslu-timo problem, ki aktivno in pasivno označa in regulira njega izživljanje. Vseh upravnih sistemov, pa bilo demokracije, fašizma ali komunizma, napor je posvečen nalogam, ki jim jih razkriva način modernega gospodarstva in ki so končno i teh sistemov osnovna smiselnost. Človeško sožitje na zemlji temelji danes že na gospodarskih principih, katerim daleč več ne ustreza regulativa iz prejšnjih dob. Vsak dan se znova očituje potreba po temeljnih izpremembah in svet se bori zanje bodisi z gesto revolucije, bodisi z resnobo in vztrajnostjo evolucijskega dela. Tu ne gre le za materijalistično žejo, za hlantanje po materijelnih dobrinah, ki ga na površju tolikokrat srečamo. Z rešitvijo gospodarskega vprašanja je v tesni zvezi zadostitev neki višji pravičnosti, predvsem pa življenjski zakonitosti, ki je v prirodi stvari. Življenja brez reguliranega dovajanja materijelne hrane ni in vsak novo spočet organizem zahteva sebi ustre-zajočo ureditev materijelne organizacije. Presojanje o metodah in potih, ki jih omenjeni upravni sistemi ubirajo za rešitev gospodarskih vprašanj, ne spada v okvir tega sestavka. Podčrtal bi le dejstvo, da ves ta gospo-darski problem ni le posledica vojne, pač pa leže njega zarodki že v koncu devetnajstega stoletja, kar nam še toliko bolj razkriva njega orga-ničen pojav. Bržkone je njega bistvo mnogo globlje od vseh današnjih solucijskih poizkusov, oziroma je, z drugimi besedami, še daleč od nas in so potrebna še dolga pota dejanj in truda, preden se pokažejo bistvene preosnove. V tem pa je končno usoda vseh zemskih resnic.

Sodobna družba nam najvidneje očituje ves krč materijelnih in du-hovnih komponent, ki v pozitivnem ali negativnem smislu oblikujejo njeno strukturo. Sistem mehanizacije je brez dvoma prehodna nujnost, vendar ni verjetno, da se krije v njem kal stabilnejše organizacije. Človek je v svojem bistvu isti element kakor vse, kar živi okrog njega; del narave je, sestavna enota kozmosa. Njega življenjski problem je pod-rejen torej istim zakonom kozmičnih skrivnosti in vsak odklon od njih je zmirom še značil zanj korak v negativno stran. So zakoni, ki jih sicer ne poznamo, katerih učinki nam pa očitujejo tajne relacije elementarnih sil, ki so osnove vsega živega. Vsak organizem, ki se izloči iz teh zako-nitosti, uvene in hira, bodisi kot žrtev tragičnih konfliktov ali kot ne-plodna celica. Sodobna mehanizacija sožitja tira človeka stran od pri-rode in zato ni le slučaj, da odmirajo nekatere plasti družbe, ker so prenehale biti v nekem višjem smislu produktivne. Premočrten razvoj v to smer se zdi zaradi tega nemogoč in uverjen sem, da je človeštvo

pripravljeno v težkih krizah žrtvovati, če treba, vso svojo civilizacijo, samo da se približa narodi, ki mu edina dovaja hrano in energije. Morda so boji v duhovnem svetu še najjasnejše potrdilo te domneve. Sodobni človek se izmika konfesijam, ne zaradi razumskega napuha, pač pa iz nujnosti potreb, ki mu teže ramena. Komaj še zaznavna je luč, ki prši v svet današnjih občutkov, luč posmrtnega kraljestva, ki je v davnini usmerjala življenjske energije. Podobno je ugasnil i nežni cvet romantične sreče pod nogami sodobnih množic in z njim tudi drugi pojmi življenjske smiselnosti, ki so oblikovali in krepili strukturo socialnega reda. Danes se je ves smisel naporov, trpljenja in izkušenj ustalil na zemlji, v domačiji človeštva. Sreča, lepota, popolnost — svete iluzije minulosti! Danes, ko se razkrajja v kaos vse, kar je doslej tako varno vodilo milijone preko prepadov, danes se zdi, da se oklepa človek z vsemi silami zemlje, da ji iztrga zakon svojega novega življenja.

Za življenje gre! Toda življenje ni neurejeno razmetavanje energij, pač pa nasprotno, iz pogojev in potreb rojena vrsta zakonov, ki sprovajajo produkcijo sil. Ta zakonita urejenost je očitna i v narodi okrog nas i v človeku samem, v občutku dolžnosti, ki ga vodi v svobodno izživljanje. Človeški rod se vzpne zmerom najvišje takrat, kadar ga vsega prevzame zavest dolžnosti do lastnih dognanj, brez ozira na osebne račune. Težki boji, zmote, iskanje, izkušnje in spoznanja ustvarjajo vrednote, ki se v njih ujame slutnja o resnični poti k svobodi, to se pravi, k novemu redu. Kajti svoboda je le posoda živih vrednotenj, živih zakonov. Tako se zdi, da se za navidez sproščeno zunanostjo zgoščajo vse energije v ustvarjanju novih relacij vrednot — osnov sodobnega človeškega življenja na zemlji.

Naš čas je razgiban, opasen in krut. V zraku je strast in duh po krvi. Ob prvih stopinjah v nove smeri je pretresla zemljo štiriletna katastrofa in kdo sluti, kakšne žrtve bo terjala bodočnost. Mi vsi smo podobni sencam, ki tavajo skozi teme za svojimi podobami. Morda je že sinil v noč prvi svit novega dne, rahel in komaj zaznaven, kakor slutnja — kdo ve. Kdor stoji ob strani, mu je lahko ugotavljati prav in neprav, smiselnost in nesmiselnost, seveda z njegovih vidikov. Toda organizem človeštva je ves izročen pozitivnim in negativnim komponentam svojega razvoja in mora tod, skozi rušenje starega v iskanje in graditev. Zaradi tega je naš čas vkljub vsemu lep, ker je poln in živ. In ker je ves nosen instinktov, ki se ne strašijo ne boja, ne naporov, pa tudi ne žrtev. Očitki, da je brezdušen in vdan materijalizmu, zadevajo komaj majhen del sodobnosti, ne upoštevaje elementarnih zakonitosti življenja, katerih vzro-

kov in učinkov ne gre kar tako jasno meriti na tehtnici našega razuma. Kdor ne gradi v smislu časa iz časa samega, kdor ni tvoren iz dejstev, ostane le predikant in poboljševalec. Besede od včeraj ne zadoščajo več za poglede v bodočnost, ker se jim njih vsebina izmika v svetlobo rovih, ali bolje, drugačnih vrednotenj. Danes ne gre za nazore, pač pa za pojme, ne za obrede, ampak za vero, ne za formo, pač pa predvsem za resnično, iskreno doživljanje. Zaradi tega sloni vsa teža sodobnosti na ramenih vsakega posameznika — in vsako življenje zase s svojimi boji, zmagami in porazi, s svojim iskanjem in delom je tista prst, kjer kale vrednote bodočega reda.

IN SOLNCE JE OBSTALO

ROMAN — FRANCE BEVK

Predzadnje poglavje.

Decembrska polnoč. Cesta, ki drži od Škofje Loke v Poljansko dolino. Kočija, voznik in konj. Medla luč. Učiteljica Dora Humar se je vračala v domovino. Po isti poti, po kateri je pribežala pred nekaterimi dnevi. Pred kom? Pred bodočnostjo, ki je nalik mračni uganki stala pred njo? Ali jo je gnalo srce, ki je štiri leta čakalo in drhtelo?

Ozrla se je. Poleg nje je sedel profesor Vinko Logar. Podolgovat obraz, črni lasje so mu silili izpod kape na čelo. Ovratnik sukne mu je bil zavihan čez ušesa. Roke je stiskal pod konjsko odejo, ki mu je zagrinjala kolena. Voz ga je rahlo pozibaval, kakor da ga uspava. „To je on?“ se je vprašala Dora. Korporal avstrijske armade, odlikovan z malo srebrno. Ironičen nasmeh.

Gledala je v medlo svetlobo, ki je padala na konja, na drevesa, na katerih je viselo ivje, na polja in travnike, ki so ležali pod slano. Kam so ji zastrmele oči? V temno brezno pred seboj. „Štiri leta“, je trepetala. Kakor da se je bilo solnce ustavilo na nebu in je prenehalo življenje. Nastala je velika praznота. Klici blaznosti in greha. Slavčje petje je preglušilo pohotno rezgetanje. Na bele čaše vonjajočih cvetov je škropnila kri. Bridko: „Leto tisoč devet sto štirinajsto.“ In bridkejš: „Leto tisoč devet sto osemnajsto.“

Naslonila se je na Vinka. Trepetala je od mraza... Blato, blato. Plitve kotanje vode je pokrivala plast belega ledu. Kolesa so hreščala, kakor da vozijo po steklovini. Po gorah je ležal sneg. Zdaj zdaj je potegnila ledena sapa, veje so zašklepetale. Pod cesto je tekla reka. Zamrz-

nila je od obeh bregov. Pod ledom je zamolкло grgralo. Skozi razpoke oblakov so bile videti zvezde. Gost mrak. Le snežene vrhunce je bilo mogoče razločiti od neba. Cesta je črna tonila med travniki in gmajdami.

Voznik je tiščal roke pod pazduhama, bič mu je klavrno visel po strani. Zdelo se je, da plavajo voz, kos razsvetljene ceste, drevje in grmovje kot na čarovnem plašču skozi črno praznino . . . „Ali te zebe, Dorica?“ In ona se je bala spregovoriti, da bi je ne izdalo šklepetanje zob . . . Odkrival se je breg za bregom. Cesta je šla v neskončnost. Vinko je pogledal na uro. Mislil je, da je že zdavnaj minila polnoč. Minilo je komaj deset minut.

V gori je lajal pes. Samotna hiša. Temne krone dreves so se nagibale nizko na krov. Dora je opazila, da jo Vinko ogleduje. Oster nos. Njene oči nikoli niso bile tako zasenčene. Lica globoko vdrtá. Še pod lasmi na čelu so ležale sence. Ustnice tenke, drobno trepetajoče. Trideset let? Manj, manj.

„Kaj me tako gledaš? Štiri leta. Vsako za tri druga.“ Stisnila se je k njemu. „Ali leta kaj pomenijo za naju?“

„Ne, ne. Ali je z menoj drugače? Trideset let, a čutim jih petdeset.“

Rahlo, da bi ga ne užalila: „Toliko ne.“ Brada in nos sta mu uporno štrlela. Na ustnicah sled bridkosti. V očeh ista dobrota kot nekoč, le zagrjnena s trpkó skrbjo. Sledovi nervoznosti, trudnosti, obupne odločnosti. Pogled mu je prodiral v daljavo, kakor da ni od tega sveta.

Zadnji krajec meseca. Z medlo svetlobo obsijana pokrajina se je dvignila kot iz črnega brezna. Drevesa, hiše na bregu. Klanec, črna krčma ob potu. Konj je tekél, od hrbta se mu je kadilo. Dolina se je razširila. Travniki, njive, vrtovi. Rečna struga se je oddaljila. Vas. Curljanje vode v koritu. Jok otroka, materina uspavanka. Znova vse tiho.

Vinko je pogledal na uro. „Ali prideva pred zarjo čez mejo?“ Voznik je udaril z bičem. „Pot je še dolga“, je zamrmral predse . . . Dora je pogledala v nebo. Krajec meseca je vzplaval na jasnino. Vrhunci gora so se zdeli višji, oddaljenejši. Svetloba jo je vznemirila. Zarja? Stresla se je od črne negotovosti. Voz se bo ustavil, stopila bosta na cesto. Pred njima se bo dvigala črna, porasla gora . . . Odvrčala je pekoče misli. Spovračale so se ji vedno znova.

„Ali bova srečno prišla?“

Logar se je zdrznil iz istih misli kot ona. Z bojaznijo pomešano upanje je trepetalo v njem. Obupna odločnost mu je podaljšala brado.

„Neki notranji glas mi pravi, da bo vse dobro.“

Dora se je začudila. „Notranji glas? Nekoč nisi véroval vanj.“

„Vsa leta sem čutil, da se vrnem živ iz vojne. Vrnil sem se.“

Druga vas . . . Dolina se je znova stisnila. Ob cesti je šumela voda. Hlad. Razpotje. Ozka cesta je zavila na desno. Redke hiše. Na drugi strani vode cerkev. Voznik je ustavil konja, se vprašujoče ozrl . . . Vinko je strmel v pobočja obeh dolin, v katerih je ležal gost mrak. Na desno, na levo? Njuna usoda je bila odvisna od trenutka, od steze, ki jo bosta izbrala. Dora je sedela sključena, strmela v neizrazno. Kaj je mislila? Vinko je segel z roko na čelo. Trezen razum ni mogel odločiti. Iz notranjega glasu, nad katerim se je Dora malo prej začudila, se je izvil:

„Na desno!“

Hiše so izginile. Ozke njive. Soteska. Navpična, strma bregova. Pod ledom potoka je s tenkim glasom curljala voda. Na osojni strani vode so se med drevesi belile lise snega. Mesečina ni segala v dolino, svetila se je na vrhovih.

„In če naju ujamejo?“

Vinko se je zdrznil iz grenkega občutka neznanе bojazni, ki ga ni zapustila, odkar so zavili v to dolino. Vprašanje mu je prebudilo žgoče malodušje. Iz zamolklega, temnega strahu, ki ga je dušil vsa leta, je vzkliknil: „Pa zakaj bi naju ujeli?“ In še: „Če bi bil sam, bi se ne dal ujeti.“

V Dori je rahlo zatrepetal. „V napotje sem ti.“

Stiskljaj roke. „Trudiš se, da bi me napačno razumela . . . Pripravljena morava biti na vse . . . tudi na zapor . . . Čemu bi se bala? Vračava se v domovino . . .“

Pred Doro so stopile temne predstave o ječi. Zganila je z rameni. V duši se je nabrala žalost, da ni mogla spregovoriti. Vgriznila se je v ustnice. Skozi solze, ki so ji visele na trepalnicah, je videla le medlo svetlobo svetilke, drugega nič . . . Vinko je nagnil glavo na njeno ramo. In kakor da odgovarja njenim skritim mislim, je trgal iz sebe besedo za besedo:

„Kdo bi čakal? Na dejstvu se nič ne bo izpremenilo . . . Ljudje sanjajo o nemogočem, naivni so kot otroci, pijani dogodkov. Truden sem, a pijan nisem.“ Po molku: „Iz tesnobe se vprašujem: ali ne bo mogoče živeti ob narodu, ki se je dolgo boril za svoje osvobojenje?“ Nov molk. „Na to vprašanje bo odgovorilo življenje.“

Voz se je ustavil . . . Dora in Vinko sta stala ko pijana na cesti. Poslušala sta ropot oddaljujoče se kočije. Vse tiho. Pogledala sta se in se nemo nasmehnila. Krenila sta s ceste na kolovoz. Njive. Pod pobočjem gore mlin. Od velikih, črnih koles so visele sklenke. Pot se je dvignila v klanec. Sneg. Ozka gaz. Nanjo so visele od snega obtežene veje. Skrivnostno ječanje v lesu.

Vedno jasnejša svetloba, kakor da se z vsakim korakom bližata zarji. Bila sta znojna, trudna, nista utegnila počivati. Temna dolina je ostala globoko pod njima. Črni, z gozdovi porasli obronki. Bele goličave . . . Na ostrem ovinku poti je stala hiša. Nikjer človeškega glasu ne laježa psov. Gaz je postala zložnejša. Na obronku vas. Črne, slamnate strehe. Drevje v snegu, sence na mesečini.

Postala sta, se trudno nasmehnila. Njuni duši sta bili polni neznanih predstav bližnjih ur. Še tako trpka misel se je le nejasno dotikala njune zavesti. Omotična pijanost človeka, ki mu je zdrsnilo . . . Kam leti?

Šla sta dalje. Nenadoma sta se zdrznili. Na gazi sence, govorjenje. Tihotapci . . . Pred njimi kmet z gorjačo, ki se je ustavil in dvignil košate obrvi. „Čez mejo bi rada?“ je pohrkal. „Težko bo. Ob tej uri bodo še patrolje na poti.“ In tihotapcem, z nahrbtniki natovorjenim možem in ženam: „Ne potrebujete me več, na varnem ste.“ Dori in Vinku je pomignil: „Z menoj!“

V vasi so peli petelini. Drevje je risalo mračne sence na pot. Snežni breg, ki se je v svoji nedotaknjeni belini raztezal do vrha hriba. Kmet je postal, zamahnil z roko. Dora ni več mislila na preteklost štirih let mračne praznote, gledala je v sivolasega moža, ki je buljil predse. Prisluškoval je. „Za menoj!“ Stopili so z gazi na srež. Pod nogami se je lomilo, škripalo, čevlji so se vdiral do gležnjev. „Tiho!“ Nihče ni govoril. Še srca niso bila. Dora se ni upala dihati. Zaganjal jo je kašelj, a je tiščala roko na usta.

Krajec je zašel za oblake. Belina snega, drevesa, hiše na pobočju . . . Krenili so v drago med dvema bregovoma. Korito v ledu, črna steza do samotne kočje. Samotno drevo, ki je razprostiralo košate veje. „Počakajta!“ Kmet je počenil in se po rokah potegnil na breg. „Za menoj!“ Plazili so se ko lisice. Sikajoče: „Prihuljeno! Do onega grmovja.“ Ob grmovju so postali. „Dalje!“ Gol grič, ves v snegu; na desnici kočja. Za gričem se je odpiral svet. Doline in griči, vse je bežalo proti jugu.

Deset, dvajset korakov . . . V nemem začudenju je obrnil kmet obraz proti kočji. V hipu se je vrgel na tla. Neka nevidna sila je potegnila tudi Doro in Vinka v sneg. Njuni živci so bili napeti do bolečine. „Vrag! Nazaj! Po trebuhu do grmovja!“ Dori je zletela palica iz rok. Votlo zvené je odskakovala po srežu, utihnila v dolini. Ni se ozrla za njo. Zgrabilo jo je za srce, težko je dihala. Že je ležala med obema možkima, roko je stiskala na prsi.

Tihota. Na kmetovem obrazu sta vidno rasla nejevolja in nemir. Izza samotne kočje na griču se je prikazalo troje senc. Ni jih še bilo mogoče razločiti. Dora je zgrabila za Vinkovo roko, jo krčevito stiskala.

Sence so se približale po stezi, ki je vodila nekaj korakov od grmovja. Govorjenje. Dora je razločila slednjo besedo, ki so nerazumljive umirale v njenih ušesih. Zdelo se ji je, da vidi samo puške, puške. Pričel jo je dušiti kašelj. Dela je roko na usta, postala je rdeča v obraz. Pognala je sapo, tedaj se je izvil suh, hripav glas iz njenih prsi.

Zamižala je od groze. Slišala je sikajoči: „Pst!“ Kri ji je tako šumela, da bi ne bila mogla slišati ničesar več. Odprla je oči in zastrmela v troje postav, ki so stopale po srežu naravnost proti grmovju. V njihovih rokah so ležale puške.

Prvo poglavje.

V pomladanskem solncu grad, v solncu hiše pod njim. Žarka svetloba je bila razlita čez polja. Bleščala so se Brda, hiše na obronkih. Nad Vipavsko dolino je ležal svetlobni mrč. Polja, vrtovi, loke in gaji so prosevali kot skozi tančico. Trnovski gozd je ležal kakor črna dlan. Nad Krasom je viselo nekaj trepetajočega, plahutalo z nevidnimi perotmi. Tiha, zelena Furlanska ravnina se ni zgenila v popoldanskem snu.

Po cestah se je dvigal prah. Obešal se je na drevesa, na žive plotove. Segal je na polja. Iz daljave je pritrepetal glas zvonov. V platanah je zašumel veter, nagnil vrhove cipres, se zagnal v nasade cvetočih česenj. Skoraj gole veje so vzdihnile kakor v radosti, osule bele lističe. Veter jih je zgrabil in jih odnesel na cesto.

Učiteljica Dora Humar se je vozila na kolesu iz okoliške vasi. Sedela je vzravnana. V eni roki je držala knjigo, druga ji je počivala nad kolenom. Iz bluze ji je gledala cvetica. Vihrajoča, črna pentlja pod vratom je cvetico zdaj zdaj zagrinjala kakor z žalnim trakom. Temnorjave, od svetlobe narahlo priprte oči so bile nekam zavérovane. Ni čutila, da ji je pramen temnih las padel na obraz in ji zakrival zardela lica.

Zavozila je v oblak češnjevega cvetja in se zdrznila. Kolo ji je planilo v stran. Zgrabila ga je z roko, ga uravnala na sredo ceste. Na svetli obleki je obviselo nekaj cvetnih lističev, ni jih otrsela. Odprla je oči na široko, kakor da se je pravkar prebudila iz daljnih sanj in se zavedela pomladne lepote in opojnosti. Dvignila je glavo, nosnice so ji zatrepetale. Vonj, vonj. V omami je prehajalo vanjo s tako silo, da ji je zatrepetalo telo. V gaju dreves ob cesti so pele ptice.

Cesta je bila za trenutek prazna, kakor mrtva, solnce se je odbijalo od nje. Od hipa do hipa je oživila. Mimo Dore so prihajali ljudje v nenakomernih presledkih in izginjali v daljavo. Kolesarji. Vozički, ki so šli zarana v mesto in se šele to uro vračali v vasi. Ženske z jerbasi.

Zagoreli obrazi, tiha misel v očeh. Fant na vozu, ki je zadržal konja in strmel za njo. Drugi, tretji . . . Lica so ji zardela, nehote se ji je sladko zgenilo v srcu. V tistih pogledih: tisočera, neznana obzorja njene bodočnosti. Nasip, na nasipu vlak. Deklice so gledale skozi okna, ji mahale z robci. Dvignila je roko in jim zavihtela s knjigo v pozdrav. Odzdravljala bi bila vsakomur, še živalim in drevesom.

Po poti je prišel deček, se ustavil s predrznim obrazom: „Gospodična, daj mi cvetico!“ Segla je v nedrije in mu jo vrgla. Čemu bi mu jo bila odrekla? Skočila je na cesto, utrgala nov cvet, ki je rasel ob njivi. Oster, divji vonj. Med ozarami je stal kmet in si brisal znojno čelo. Oziral se je po cvetočem drevju. V travi je ležal potepuh in škilil v prvo zelenje murv. Kje so se ustavile njegove misli? Dora se je vprašala: „Kakšen smisel ima njegovo življenje? In moje?“ Zasmejala se je.

Mesto. Prve ceste, prve ulice. Kostanji in platane. Slovenska govornica se je pomešala s tujo besedo. Tihe, od solnca obsijane hiše. Pred trgovinami pisana platna. Na pragih zdolgočaseni obrazi, v dremavici sklopljene oči. Lepote in strasti pomladnih gajev so meščanom neljube, nerazumljive. Glas klavirja. Skala dveh oktav, počasi in leno, kakor da spečemu človeku neenakomerno utriplje srce.

Dora se je vozila po solnčni strani ulic. Pogledi. Njena roka je nagonsko zgrabila za krilo in ga potegnila čez kolena. Neprijeten občutek, kakor da prodirajo oči skozi obleko, se pasejo na njenih golih udih. Do povprečnih meščanov je čutila nejasen odpor. Gledala jih je, ni se mogla iznebiti misli, da se je njihova neutešena želja po sirovih užitkih, po denarju, pijači in ženskah, kruto maščevala na njihovih telesih in dušah. Živalska, zavaljena vnianost, plehek razgovor, zaspana kvanta. Na zunaj plašč hinavske dostojnosti, v pogledih cinična misel.

Pognala je kolo in zavila čez cesto. Pred kavarno je stala skupina ljudi. Vozila je počasneje. Po strani je opazila: iz kavarne je stopil gospod, obstal na pragu. Podolgovat obraz, črni lasje. Ozrla se je. Njegove rjave oči so zrle vanjo. Pogled jo je tako zmedel, da je le nerazločno videla ljudi pred seboj. Ali naj se znova ozre? Kadar se zaradi česa ni mogla premagati, si je v duši očitala slabost. Vozila je počasi. Napol je zaprla oči. Premagalo jo je . . . Črno oblečeni gospod je stopil čez cesto. Stal je na pločniku in gledal za njo.

Tega ni pričakovala. Od tesnega občutka sramu je stisnila glavo med ramena. Narahlo je zamižala. „Kaj si bo mislil?“ Prijetno in neugodno vznemirjenje, da ji je divje utripalo srce. Kri ji je planila v obraz. Čutila je omamo. Zdelo se ji je, da ni okrog nje ne hiš ne ljudi in plava sama s svojim nenavadnim občutkom nekje v praznini. Zavedela

se je šele, ko je zagledala človeka pred kolesom. Prestrašila se je in zavozila v plitev jarek. Kolo je spodrsnilo; padla je.

Vroč val ji je planil v glavo. Le kot skozi zamolklo šumenje je slišala osamljen smeh. Nekdo je priskočil, da bi ji pomagal vstati. Že je bila na nogah. Črno oblečenega gospoda ni bilo več na pločniku. Ali jo je videl? Pred njo se je sklanjal gladko obriti obraz in ji ponujal knjigo, ki ji je bila zletela po tleh. Pozabila bi jo bila. Besed ni razumela. „Hvala lepa.“ Pred bližnjo trgovino je stala gospodična. Svetli, predivnati lasje, široka, hotna usta, zasmehljive oči. Vgriznila se je v ustnice, s prisiljenim nasmehom in nejevoljo je zrla na gospoda, ki je še vedno stal pred Doro.

„Zdravo, Alma!“ Široka usta so se komaj vidno zgenila. Dora je skočila na kolo. Z mešanimi občutki osramočenosti in neke blaženosti je izginila na ulici.

Drevored. Vrtovi, sredi vrtov hiše. Na vseh stenah je večerno solnce . . . Dora je zagledala od daleč: sredi vrta modrikasta hiša. Na enem izmed oken je slonela gospa. Pred njo je ležala odprta knjiga, na nji je počivala roka. Isti svetli lasje kot pri Almi, a lepši obraz, oči ko sanje. Neizpolnjena hrepenenja? Dori je bil med potjo izginil neugoden občutek sramu. Na njenem obrazu je počivala mirna blaženost. Dvignila je roko, zaklicala: „Zofija!“

Gospa je rahlo zardela. Tako je zardevala vselej, kadar si je domišljala, da kdo bere njeno tajno misel. Večna, neugasna želja po nečem nedosegljivem, ki je gorela na ustnicah in v očeh, se je umaknila nekam v notranjost.

„Tako zgodnja?“ In: „Najljubše mi je v tvoji sobi.“ Ko je Dora stopila skozi vrata: „Na mizi je razglednica zate.“

Dora je vrgla knjigo na posteljo. Vselej je naglo zgrabila pošto, tistega dne se ji ni mudilo. Od daleč je spoznala krepko, pokončno pisavo. Ozrla se je po Zofiji. Ta je gledala v knjigo. Dozdevalo se je, da bere. Ni je hotela motiti.

Na razglednici: Salzburg. Nemške besede, kratki stavki. „Mein Herz! Čim večja razdalja med nama, s tem večjo silo me vleče v vašo bližino. Vi se me redko spominjate. Na zadnji razglednici dve besedi. Premalo, ker sem pričakoval tisoč besed. Ali vas zamamlja pomlad? Saj pri vas je že pomlad v največji krasoti? Ne? Nepozabni so mi dnevi, ki sem jih bil prebil na vašem jugu . . .“ In podpis: „Egon Kleinberger, inženjer.“ Datum: „Leto tisoč devet sto štirinajsto.“

Dora se je zamislila: v črno oblečeni gospod pred kavarno . . . Z omalovaževalno kretnjo je vrgla razglednico na posteljo.

Zofija ni več brala. Glavo je imela dvignjeno, nepremično je gledala na drugo stran ceste. Nizka hiša, kakor da je pogreznjena v tla. Pročelje je prepletalo zelenje. Ob vogalu odprto okno. Za njim je sedel dijak in nekaj pisal. Zdaj zdaj je dvignil glavo. Gledal je v steno, kakor da razmišlja. Ni se ozrl . . . Slednjič je vrgel pero po mizi in se dvignil. Bral je polglasno mrmraje in mahal z rokami, kakor da deklamira. Nekaj smešnega je bilo v njegovem zanosu.

Čez nekaj trenutkov se je Zofija ozrla. Zardela je. Ali je Dora brala njeno tajno misel? Nato se je zasmejala . . . Dijak se je ozrl čez cesto. Roka mu je nepremično obvisela ob telesu. Črni, na kratko ostriženi lasje, širok in zagorel, skoraj kmetski obraz. Nasmeh zadrege in vdanega spoštovanja. Priklonil se je.

„Ali pesnikujete, gospod Peršič?“

„Ne, gospa. Spisal sem predavanje. O balkanski vojni.“

„Tako?“ Zofija se je prisiljeno čudila. Vojna na Balkanu je ni zanimala. „Kdaj boste predavali? Nocoj? Samo za vabljene dijake?“ Nov smeh. „Ali jaz ne smem priti?“

Da, ona sme priti. Tudi njen mož, gospodična Dora tudi. Ali je vabil samo iz vljudnosti? Kje bo predavanje? V knjižnici. Po hodniku mimo čitalnice, nato na levo . . . Dora je opazila: dijakove oči so se upirale v Zofijo, gorele. Ta ga je gledala zaljubljeno, nato se je dvignila.

„Ali pojdeva? Samo zaradi zabave . . .“

Dori je bilo tako čudno, da Zofiji ni mogla pogledati naravnost v obraz. „Kakor hočeš . . . Pojdiva na izprehod!“

Solnce se je potapljaljo za Furlansko ravnino. Rdečkasta svetloba na strehah hiš je polagoma tonila v sivino mraka. Na pobočjih Trnovskega gozda so ležale modrikaste sence. Po tekališču so se izprehajali ljudje, se ustavljali pred trgovinami. Brezskrben pogovor in smeh dijakov. Delavci so se vračali z dela. Predmestne gostilne so zašumele. Pod kostanji so hodile sence. Po dve in dve. Počasen korak, tih šepet.

„Poglej!“ Zofija se je ozirala za vsako senco posebej. „Zakaj ne gredo na polje?“

„Ljubezen se ne skriva“, je rekla Dora iz neznane razdraženosti. „Grešno poželjenje beži pred lučjo.“

Odkod so ji prišle te besede, ki so rahlo dišale po pobožnih knjigah? Zofija je zardela. Kaj je Dori? Ni se je upala vprašati. Da, bila je drugačna kot drugokrati. Razmišljena, trpka.

Bili sta različni. Po vnanjosti in po duši. Njuna edina naravna vez: uradnik Ivan Humar, eni mož, a drugi brat. In vendar ju je spajalo še nekaj drugega, nerazumljivega. Zofija je čutila, da bi ne mogla živeti

brez Dore. Ne le zaradi tega, ker ni imela drugih prijateljic — sestra Alma ji je bila tuja — bili so še drugi, globlji, a zagonetni vzroki. Vsaka sprememba na Dori jo je vznemirila . . . Dolgo jo je gledala v obraz. Kaj se godi v njeni duši?

Na nebu so zagorele zvezde. Glasovi zvonov so polagoma utihnili v mrak. Vonj, ki ga je izdihavala priroda, je bil zvečer še omamnejši. Preko polja se je glasila pesem. „Soča voda je šumela . . .“ Odgovarjalo je z drugega konca v preprostem furlanskem napevu: „O se biel lusor di lune o se biel a fá l'amor . . .“ Pesmi se nista prepletali. Rasli sta vsaka zase kot v dveh svetlih stebrih pod nebo.

Ženski sta postali. Pesem je izginila v daljavi. Pasji lajež, svetle luči iz mraka po vseh pobočjih. Misli in čuvstva. Čuvstva močnejša od misli. Dora je gledala v temne obrise dreves. Njene misli so obupno sladke plavale med obema bregovoma.

„Dora, si ti srečna?“ Zofija je vzdihnila. „Meni se zdi, da še nisem živela.“

Dora se je zdramila. Zavedela se je: taki trenutki so vplivali na Zofijo kakor strup. Prebujale so se vse temne sile njene notranjosti. Na vprašanje ji ni odgovorila.

„Vrniva se! V drevoredu počakava Ivana.“

Hodili sta po drevoredu. Dora je Zofiji neprestano govorila, da bi jo iztrgala mislim, ki so plavale v daljavi bolnih, brezplodnih sanj. Svakinja jo je poslušala le napol. Njene oči so iskale med vrstami dreves.

Izmed košatih senc sta se izvila dva človeka. Nista ju še opazila. Oster, visok glas sivolasca z obrazom gledališkega igralca: „Otroka bi morala imeti. To je zdravilo . . .“ Dori je pomrznila kri po žilah. Da bi prevpila razgovor, je zvišala svoj glas. Zofija je ujela: „Ah, to je prekletstvo, dragi moj . . . To je prekletstvo . . .“

Tedaj so si stali skoraj iz obraza v obraz . . . Zofija ni pogledala svojega moža. Njegovemu prijatelju je odzdravila z ironičnim, skoraj zlobnim nasmehom: „Glasni ste, gospod Košir.“ Mož sta stala ko poparjena. Košir se je poizkusil rešiti iz mučne zadrege. „Dà, dà. Dokler so prsi zdrave . . .“ Poslovil se je.

Ivan je krenil z Doro in Zofijo molče proti domu. Žena ga ni zgrabila pod roko kot po navadi. Misli, misli. Slednjič je izpregovorila.

„O čem sta se menila . . . z onim? Kaj je prekletstvo?“

„Saj si lahko slišala.“ Ivan se je ozrl po sestri, kakor da išče pomoči.

Zofija se je vgriznila v ustnice. Nenadna misel; nervozno je stresnila z glavo. Ali se mož zaveda neke krivde? Žalila jo je že sama misel,

da bi Ivan drugim zaupal svoje srčne tajnosti, ki so se tikale tudi nje. Pogoltnila je nejevoljo.

„Nocoj pojdemo k dijaškemu predavanju. Nič posebnega, a jaz bi ga rada slišala . . . Dà?“

„Obljubil sem, da pridem v restavracijo.“ In mu je bilo neznano ljubo, da se mu je žena tako naglo približala. Ni se ji upal odreči. „No, dobro. V restavracijo pojdem po predavanju . . .“

Doro je presunilo tako globoko usmiljenje do brata, da ji je v tenki bolečini prebodlo srce . . . Molče so šli do doma.

D r u g o p o g l a v j e.

Temna, starinska soba. Dvoje oken je gledalo na ozko ulico. Nizek strop. Na stenah stare, oljnate slike v pozlačenih, razpokanih okvirih. Velik lesteneč, na katerem že pol stoletja niso gorele sveče. Velika omara, polomljen naslanjač. Vse v sobi je delalo mešan vtis siromaštva in razkošja.

V kotu velika pisalna miza. Nanjo je padal izpod zelenega senčnika krog bele svetlobe. Profesor Vinko Logar se je sklanjal nad polo papirja . . . Kadarkoli je dvignil glavo, mu je pogled obvisel v pol slepem zrcalu. Kdo ga je obesil na tisto mesto? Bilo mu je, kakor da mu tuje oči gledajo na vrstice, prodirajo v njega misli in čuvstva. To ga je motilo. In vselej je videl za svojim hrbtom še drug obraz . . . Zamižal je. Obraz deklice; temni lasje z visoko frizuro; ob ušesih sta ji visela dva kodra . . . Oči so mu obstale na sliki pod zrcalom. Fotografija gospodične v beli bluzi z veliko naprsno iglo. Široke lične kosti, črni lasje, globoko vdrte oči. Kakor dva črna, v sredini goreča ogla so gledale nanj. V dušo? Streslo ga je narahlo, obrnil je pogled od nje.

Pisal ji je pismo. Ali je hotel svojo notranjost zakriti v lažnive besede? „Draga Begonija!“ To ni bilo njeno pravo ime. Nekoč ji je bil prinesel begonije — bilo mu je strašno nerodno — in ona mu je rekla vsa hvaležna: „Imenuj me Begonijo!“ Ena izmed njenih čudovitih domislic in želja. To ime mu je bilo zoprno in afektirano. Včasih ga je nerad zapisal, težko mu je prišlo iz ust. Zadnje čase ni nič mislil ne občutil pri tem. Tistega večera ga je zapisal celo z nekim humorjem in rahlo škodoželjnostjo. Besedam je hotel vdehniti nekoliko ljubkosti in šegavosti. Po prvih črkah je spoznal, da se mu to ne bo posrečilo.

Zaljubljeno pismo: nič lažjega nego to. Ni hotel napisati zaljubljenega pisma. Ne bi ga bil mogel napisati. Še beseda „draga“ mu je težko prišla izpod peresa.

Hotel je biti odkritosrčen. Težko je biti odkrit, ne da bi ranil. Najtežje, če med dvema ni samo vez stare že obledele ljubezni, ampak ju spaja dušiče razmerje moralnega upnika in dolžnika.

„Po vzroku mojega molka me vprašuješ? Molč, ker ti nisem odgovoril na vsako pismo? Ali se zavedaš, da mi pišeš vsak drugi dan, zadnje dni vsak dan? Boletna nestrpnost in bojazen? Čemu? Slutnje? V slutnje ne verjamem. Moje opravičilo: delo.

Ne, to zate ni opravičilo. To je izgovor. Tebe napolnjuje samo eno: ljubezen. Mene napolnjuje sto stvari. To je brezno nerazumevanja med teboj in menoj. Med moškim in med žensko.

Ne bom ti prikrival: morda so še drugi vzroki mojega molka. Neki nerazumljiv strah pred pisanjem pisem, ki me spremlja vse življenje. In nekaj sramu podobnega: dnevno dopisovanje imam za prirojeno slabost sentimentalnih gospodičen. Beri do konca! Zaradi teh besed ne raztrgaj pisma! In tretje: prav imaš, ko praviš, da morda ne vem, kaj naj ti pišem. Tako zoprno mi je biti banalen. Pomlad, hrepenenje, slavčki, cvetje... Sentimentalnost mi je po naravi tuja, dasi ne zametam ne poezije ne čuvstva, če je na mestu.

Da je tuja ženska stopila na mojo, določneje: na tvojo pot? Povedal bi ti, če bi bilo to res. Nato bi ti ne pisal nikoli več. Če bi bil zmožen... storiti kaj takega...“

Zadnje besede mu je roka težko zapisala. Nekaj plahega, neodkritega je gledalo iz njegovih oči... Misel: deklica z visoko frizuro, z dvema kodroma ob ušesih. V roki mu je vztrepetal. Raztrgati pismo? Pisal je dalje.

„Če bi se to zgodilo, ali bi mi delala ovire? Tudi če bi bila prepričana, da vodi to k moji sreči? To so same besede. Oprosti! In vendar: če bi stala pred menoj, bi ti tega ne mogel reči. Vidim te, kako trepetiš in se ti mračijo oči. Priznam: včasih se te bojim. Ne toliko, da bi ti mogel zamolčati, kar mislim in čutim.

Nazadnje: že nekaj časa čutim neznansko praznoto v sebi. Zdi se mi, da mi je nemogoče, koga ljubiti ali sovražiti. Zate je poglavitno: ljubiti. Ne bojim se priznati: to je morda najgloblji vzrok, da ti poredko pišem, da ne najdem besed. Tega stanja sem se sprva prestrašil, zdaj mi je nekako ugodno ob njem. Zdi se mi, da stojim sam nad seboj, s hladnim razumom sodim svoja čuvstva. Če si nagonsko slutila mojo izpremembo, si imela prav. Ali nisi ti nikoli čutila take krize? Ne boj se resnice, bati bi se morala laži. Toda: ne piši mi o tem! Počakaj, da se razreši samo po sebi! Dà?

To že nekaj časa odlašam, da ti povem. Povedal sem. Zdaj pa o drugem.

Moje članke bereš? Kdo ti je izdal šifro? Z besedo, da te vsaka moja tiskana beseda prijetno vznemiri, si se mi nehote neznano približala. Ne tajim, vsak dan mislim nate, toda ne več s tistim čuvstvom kot prej . . .“

In dalje: pozdravi znancev, zabavljanje na zaspano meščanstvo. Trditev, da se težišče slovenske kulture polagoma pomika na jug. Slavospjev deželi, ki iz svoje zavednosti noče več na slepo pomlajevati tuje krvi . . . Vprašanja, ki so bila zastavljena le zaradi tega, da so izpolnila četrto stran.

„Končam. Ne zaradi tega, ker sem popisal polo papirja do konca. Ne, ker moram zdaj zdaj k dijaškemu predavanju. Zato, ker ti nimam ničesar več povedati.

Tega pisma ne bom še enkrat bral. Če bi ga bral, se bojim, da bi ti ga ne odposlal.

Ne pozabi: ne piši mi o tistem, kar sem ti odkril in priznal v tem pismu! Sicer bi ti ne mogel biti več odkrit . . .“

Te besede so se še njemu zdele nejasne. Nelogične. Pozdrav in podpis. Brez poljuba. Profesor je pogledal na uro. Nenadoma se je dvignil. Ni pogledal v zrcalo ne na sliko pod njim. Stojé je napisal naslov.

Trikrat je šel po sobi. Vsakokrat se mu je zdelo, da nekdo stoji za njegovim hrbtom. Trikrat je mislil stopiti k mizi in raztrgati pismo. In ne napisati drugega. Ne ji napisati nobenega več.

Pristopil je in pismo zalepil.

Nehote je videl obraz na sliki: očitajoče, mračne oči. Ugasnil je luč. Skozi dvoje oken je sijala svetloba ulice. Svetla kvadrata na stropu.

V svetlobi se je pregibala senca, kakor da se zaradi nečesa ne more odločiti. Senca je obstala nekaj trenutkov, nato se je naglo približala vratom. Izginila je.

Tretje poglavje.

Visoka soba z belimi stenami, tri okna na dvorišče. Ob stenah omare. Knjige, knjige. Prva slika: brata Ciril in Metod. Druga: Hus na grmadi. Troje luči pod stropom nalik trojki belih, žarečih sadov. Sredi sobe dolga miza. Za njo je sedelo nekaj dijakov, ko so se opirali s komolci. Drugi so stali ob stenah. Na koncu mize je stal Peršič, z rokami se je opiral na mizo in se zibal, kakor da se priklanja. Zdaj zdaj se je ozrl na rokopis, drugič v Husa. To v odmorih. Kadar je govoril, je gledal na dijaka z dolgim vratom in svetlimi lasmi, ki mu je sedel nasproti.

Govor ni bil gladek. Stavki pretrgani, besede skandirane. Ni govoril prvič, vendar se ni mogel premagati neke oмотice. Včasih se mu je zdelo, da besede niso njegove, temveč da prihajajo neznano odkod in mu bobnijo skozi ušesa. Umolknil je, utihnil je tudi bobneči glas. Pogledal je v vrata, kakor da nekoga pričakuje. Koga? Zdrznil se je, povzel znova besedo in zvišal glas.

Predavanje je bilo navidez pusto. Imena, številke. Letnice. Oživljala ga je topla beseda, v katero je položil predavatelj vse svoje govorniške sile... Proti koncu predavanja so vrata narahlo zaškripala in se odprla. Vstopil je Ivan Humar. V zadregi se je ozrl in segel z roko v brado. Za njim je stala Dora s splašenim nasmehom na obrazu. Oči so v radovednosti preletele stene in dijake, obstale na predavatelju.

Peršiču se je zapletla beseda in nenadoma obstala. Zdelo se mu je, da nima več poslušalcev. Obrazi dijakov so se ozrli v prihajajoče. Ali je mislil resno, ko jih je vabil? Pred Ivanom Humarjem ga je obšel nerazumljiv strah. Gledal je v njegovo brado. Hus! Ustnice so se mu skrivile. Mržnja? Prezir? Privoščil mu je natiho, da se je vedel nerodno. V zadregi so Humarjeve oči vpraševale: „Kako sem zašel sem?“ Zagledal je profesorja Logarja. Ta je stal v senci široke omare, z roko si je podpiral brado. Spoznanje, da ni sam med mladimi ljudmi, je uradniku razširilo obraz. Pristopil je k profesorju, mu nenavadno toplo stisnil roko.

Zadnja je vstopila Zofija. Ko jo je Peršič zagledal na vratih, ki jih je tiho zapirala za seboj, se je nehote vprašal: trideset let? Ali je bila videti v tistem hipu tako zelo mladostna? Med obema je ležalo desetletje? Brezno. Ali sta čutila to? Njena usta so se smehljala pol iz zadrege, pol iz toplega zadovoljstva. V potezah čela nemir, negotovost v kretnjah. Uprla je vanj oči in ga gledala vprašujoče. Ta pogled ga je vsega zmedel. Pozabil je, da je bil prekinil predavanje. Dijaki so znova gledali vanj. Profesor se je modro smehljaj predse, uradnik je grebel v redki bradi. Obrazi so se spogledovali.

Peršič je odtrgal pogled od gospe Zofije in ga uprl v Husa na grmadi. Osvestil se je. Pogledal je v rokopis, globoko zardel in dvignil roko. Prva plaha beseda, skoraj tiha, ostale so se mu zdrle kakor plaz. Zofija je gledala vanj, nepremično vanj, ni se hotel osmešiti pred njo. Kretnje so mu postale živejše. Imel je občutek, da plava v zraku.

Zofija se je naslonila na Doro. Poslušala je le njegov glas, smisla skorajda ni razumela. Posamezne besede so ji v odlomkih zvenele na uho... „Kako so se balkanski narodi z lastno močjo osvobodili izpod turškega jarma... Zapadna Evropa je bila gluha... Rusi, do pred kratkim edini svoboden slovanski narod... Kosovo polje je mašče-

vano . . . Vidov dan, praznik vsega slovanstva . . .“ Zofiji je nekaj vročega zaplalo po udih. „Ali je to bral, ko sem ga gledala skozi okno?“ To ni bilo nič smešnega. Nekaj posebnega je velo od njega, sijalo z njegovega obraza, bliskalo iz oči. Mlada moška moč? Občutila je, kakor da prihajajo od njega magnetični valovi in ji trepetajo skozi telo.

Dora je občutila njen nemir. To jo je tako zmedlo, da ni mogla mirno poslušati. Bilo ji je že žal, da je prišla. Ozrla se je v kot. Šele v tistem hipu je razločno videla, kdo je stal poleg brata. „Profesor Vinko Logar!“ je ponovila pri sebi. In se je skoraj prestrašila, kakor da je to izrekla glasno. V črno oblečeni gospod pred kavarno, ona na kolesu . . . Val krvi ji je pognalo v lica. Zdaj ni gledal vanjo. Ni mu bila še predstavljena. Na cesti ni bil njegov obraz nič posebnega, ta večer se ji je zdel v svitu luči kot razodetje. Po svoji lepoti je skoraj odbijal. Ali ga je le ona videla takega? Bila je zadovoljna, da je venomer strmela v predavatelja. Kakor začarana je opazovala njegove poteze. Ali ni sanjala o njem v davnih nočeh, še preden ga je poznala?

„ . . . Slovanski narodi so se začeli prebujati in se otesati stoletnih jarmov. Zapadna Evropa se je preživela, njen dan se nagiblje h koncu . . .“ Peršič ni nehal goreti v obraz. V tistem hipu se mu je zdelo, da govori eni sami osebi, ki ga požira z očmi. Vsaka beseda iskra, hotel jo je raznetiti v plamen. „Zarja na Balkanu je hkrati zarja ostalih slovanskih narodov . . .“ Glas mu je postal mogočen, kričeč, dasi se tega skoraj ni zavedal. V mrzlih obrazih, ki so ga begali ves čas predavanja, je zagorelo. Dijaki so postali nemirni. Nekateri so se z radovednim smehom ozrli na profesorja. Ta je ostal okamenel. Prikrit nasmeh in občutek neugodja? Česa se boji? „Tudi v naši državi . . . Milijoni, ki čakajo že stoletja odrešenja z istimi čuvstvi kot Bolgari in Srbi pod Turki . . .“

Dora se je spomnila veselice, kjer so deklamirali „Hajdukovo oporoko“. Deklamatorica je imela v rokah handžar, s katerim je mahala na vse strani neba. „Handžar mu manjka“, se je nasmehnila ob misli na predavatelja. Znova se je ozrla na Vinka. Ta je gledal zdaleč na rokopis na mizi in resnil obraz. Humar se je razburjeno oziral. Trikrat je segel v brado, nato se je nagnil do profesorja.

„Ali ni to nevarno?“

Profesor se je ozrl na njegov telovnik, kakor da mu gleda v srce. Skomizgnil je z rameni. Pošepnil je: „Skozi stene ne bo prodrlo . . . Ideje, ki visé v zraku . . .“ In še, česar pa Humar ni razumel.

Ozrl se je po ženi. Široko razprte oči, narahlo odprta usta. Zdelo se mu je, da bere na njenih licih tiho misel: „Kako je prikupen, ko se je tako razvnel!“ In glas, kakor glas trobente: „Slovenci, Hrvatje, Srbi in

Bolgari . . . Po svojem jeziku, zgodovini in kulturi, po skupnosti ozemlja, na katerem živimo, spadamo v eno državno skupnost . . .“ Ivana Humarja je spreletela mrščavica. Z desnico je segel prvo v brado, nato mu je obvisela kakor mrtva ob telesu. Ob tisti uri je navadno sedel v restavraciji. Pred njim je stala žena in visela kakor utež na njegovi krivdi preglasnih in nepremišljenih besed . . . Od kdaj se je Zofija zanimala za balkansko vojno? Videl jo je, kako poseda ob oknu in se ozira preko ceste. „Pravijo, da piše verze.“ Humar je od nekdanj sovražil verze. Tistega dne je še Prešerna in Gregorčiča skrtil za Schillerjeve drame. Slutil je: ženi ni do Peršičevih verzov, ampak do njegovega pogleda. Ne do njegovega predavanja, ampak do grmečega glasu, do tega naivnega plesa na vrvi. In on ga gleda kakor pajaca v cirkusu . . . Ni prezrl, da se je predavatelj zmedel, ko je vstopila Zofija. Občutil je, da je kljub profesorjevi navzočnosti smešen v tej družbi. V duhu je videl debeli obraz ravnatelja, ki se mu bo nagnil preko rame. Žvižgajoč glas v uho: „Gospod Ivan Humar, pozabili ste, da ste uradnik . . .“ Beseda „uradnik“ poudarjena. Ta predstava ga je tako presunila, da je občutil omotico v glavi. Pokimal je Logarju, nato je stopil k ženi.

„Jaz pojdem. Ali boš še dalje poslušala?“

Žena ga je začudeno pogledala. „Ostala bom do konca.“ Nato v njegove nenavadno ostre oči: „Pridem póte v restavracijo.“

Humar je postal nekaj trenutkov. Bil je neodločen. V tej neodločnosti se je zazdel sam sebi še bolj smešen. Okrenil se je naglo, trdo zaprl vrata za seboj.

Še nekaj stavkov, predavanje je bilo končano. Dijaki so zaploskali. Peršič je popil kozarec vode. Skozi motno steklo je strmel v Zofijo, kakor da meri učinek svojih besed. Gospé je postalo nerodno, obrazi vseh dijakov so bili uprti vanjo. Rešila se je k profesorju, ki ga je pozdravila in mu predstavila svakinjo.

„Na videz vas poznam“, je profesor stisnil Dori roko. Ta je zajecjljala nekaj nerazumljivega. Vsa je gorela. Ni mu mogla dolgo gledati v obraz, ozrla se je v Peršiča, ki se je nekoliko plaho približal Logarju.

„Čestitam“, mu je Zofija segla v roko. „Prišli smo sicer h koncu . . . Zelo zanimivo . . .“

Peršič je stal zmeden pred njo. Le nerazločno je slišal profesorjeve besede: „Konec ste prehudo zaostri. Zaradi mene: jaz nisem slišal ničesar, zato ničesar ne vem. Sežgite rokopis! Ne pozabite tega!“ Dijak je gledal gospo Zofijo, kakor da hoče reči nekaj odločilnega, a mu je beseda zmrznila na jeziku.

Molčali so. „Pridite kdaj k nam . . . na kavo“, je dejala Zofija, ko se je Peršič priklonil. „Tudi mojega moža bo veselilo . . . Ne, Dora?“ Dora se je ugriznila v ustnice, ni pritrčila. Zofija se je obrnila k Logarju: „Z Doro bova stopili nekoliko po mestu. Ali naju spremite, gospod profesor?“

Četrto poglavje.

Stopili so na ulice. Bile so skoraj prazne. Luči so delile ceste v temne in svetle trikotnike. Po pločniku so hodili redki šetalci. Počasni koraki, mirna beseda. Smeh. Iz kinematografa je prihajal zamolkel glas klavirja.

Logar je stopal med Doro in Zofijo. Spočetka so bili tiho. Dora je bila omotična. Usmerjala je misel na okoliško šolo, kjer je ostajala po ves teden in je le ob sredah in sobotah zvečer prihajala v hišo svojega brata. Misli je niso ubogale. Nekaj prej neznanega je uklanjalo njeno voljo . . . Ali je Zofija čutila, kaj je med njima, ki sta si prvič segla v roko? Razgovor. Zofija je vpraševala, Logar je odgovarjal. Dora se je na skrivaj ozrla na njegov obraz. V senci je bil še bolj skrivnostno lep. Od zmedenosti, ki je mejila na omotico, je komaj opazila, da Zofijin glas čudno trepeta. Kaj čudnega, zagonetnega je ta večer v nji? Ali se je bilo med tednom kaj zgodilo med njo in Ivanom in tli pod pepelom požar.

Na klopi ob ljudskem vrtu sta sedela dva moška, ženska med njima. Ko so se jim približali, so se dvignili tudi oni in jim šli naproti. „Alma!“ Zofija je utihnila in ostro pogledala njena spremljevalca. Sestre ni ljubila. Bila je manjša od nje. Široki boki, kipeče oprsje. Pri hoji se je zibala. „Strojepiska!“ Zofijina usta so se nabrala v zaničljiv izraz. Odklonila je stanovanje v njeni hiši, svoja pota hodi, čuden glas gre c nji. Smeh, s katerim je šla proti nji, jo je razburil. Posebej še zaradi tega, ker je zagledala gladek, obrit obraz človeka, ki je stopical na njeni desnici. Obraz atleta, a vendar lep. Drugi obraz droben, na dolgem vratu kakor hruška na peclju. Kak dijak. Kaj hoče ta?

„Gušto Segulin“, se je atlet predstavil Dori. Nato profesorju. Dora je čutila v Logarjevih očeh, da mu je srečanje neljubo. Kaj ima on s temi ljudmi? Kaj je njemu Segulin? Meščan, sin bivšega podčastnika, solastnik trgovine z jestvinami, telovadec in plesalec. Vnanjost barona, plehke, sladkobne besede. Oči, ki so slačile do kosti . . . Logar se je oziral po hišah, nehoté je zažvižgal neznano melodijo. „Alma Lozej, Zofijina sestra.“ Ah, dà! Segulin se ni zanimal za profesorja, tudi Zofijo je komaj ošinil s pogledom. Prebadal je z očmi Doro in se opiral na paličico s srebrnim ročajem. „Gospodična Dora, midva sva se že poznala . . . Preskrbno se me izogiblujete . . . Sicer sva se pa že danes videla.“ Smeh.

Alma je stisnila ustnice, Dora je zardela. Videla se je, kako leži s kolesom na tleh . . . nekdo stoji ob nji in ji podaja knjigo . . . Ozrla se je po Logarju. Gledal je nekam preko kostanjev, kakor da vsega tega ni slišal. Obrnila se je k Zofiji, ki je nestrpnost merila sestro in njo. „Pala sem s kolesa. Tudi Alma me je videla.“ Kakor da se opravičuje s tem. Čemu?

Plehka Segulinova beseda, ki se je nanašala na njen padec, ni vzbudila smeha. Le Alma je raztegnila ustnice. Nato Segulin: „Kaj porečete, gospodična, če vas obiščem na vasi?“

Dora se v naslednjem trenutku že ni več spominjala, kaj mu je odgovorila. Segulin je bil eden tistih ljudi, ki so nerazumljivo zoprni, a vendar človeka neka temna sila vleče v njih bližino. Logar se je smehljaj. Čemu se smehlja? Doro je vznemirilo, da je prišla Zofijo za roko.

„Pojdiva po Ivana! Ne ljubi se mi več . . .“

Rada bi se iznebila te družbe. Zofija se je nevoljno otresla. „Počakaj!“ Obrnila se je k Segulinu: „Ali ste že dobili perzijske preproge, o katerih ste mi pripovedovali? Dà? Vaše stanovanje mora biti pravi raj. Kdaj mi jih boste pokazali?“

„Kadar želite, gospa.“

„Nocoj je . . . prepozno“, se je Zofija čudno zasmejala in se ozrla po Dori. Kaj je brala v njenih očeh? Tistega večera jo je nekaj odbijalo od nje. „Ali res že hočeš domov?“

„Če želite, gospodična, vas spremim.“ Segulin ni odmaknil pogleda od Dore.

Logar in dijak nista opazila tihega boja, ki se je v tistem trenutku izvršil med ostalimi. „Ne“, je dejala Zofija in po strani premerila Almo. „Gospodično bo spremil gospod profesor, ne? Vi, gospod Segulin, pojedete z menoj . . . Do postaje, a nato v restavracijo, po moža. Rada bi vas nekaj . . . vprašala . . .“

V glasu ji je trepetala trpka negotovost, ki pa ni zabranila, da bi besede ne bile izgovorjene. Segulin je nategnil obraz in posilil nasmeh. Molčé se je priklonil. Dora je sklenila, da nocoj ne bo zapustila svakinje. V hipu se je premislila. Da jo bo spremljal Logar, jo je sladko vznemirilo.

Alma je stisnila ustnice in srdito pogledala svojo sestro. Po sili se je razjasnila in se zasmejala iz žolča. Zgrabila je dijaka pod roko.

„Ostala sva sama. Usoda. Me hočete spremiti do stanovanja?“

Dijak je uprl pogled v čevlje, nato se je zdrznil. Pozdravil je profesorja in odšel z Almo v stransko ulico.

(Dalje prihodnjič.)

RUŠITELJI

† SREČKO KOSOVEL

In kar je enim topo preobilje,
je drugim tiha beda in krivica
in s preobiljem luksuz in kaprica
in meč in plamen, sila in nasilje.

A požrtija pri Trimalhijonu
z opojnim vinom smrti je končala,
in kdor kraljuje danes, je v zatonu,
ker pomandrana množica bo vstala.

In kar biló zatrto in steptano
in kar biló teptancem, sužnjem sveto,
in kar je v temni ječi nam sijalo,
bo s svetlim zlatim solncem obsijano,
in kar nas gnalo v temni čin — prokleta,
in vse ostalo bo na vek propalo.

GRADITELJI

† SREČKO KOSOVEL

Iz vseh teh kriz bo vstala nova sila,
ki bo življenje preoblikovala,
in bo človeku zopet moč vrnila,
in kar bo lažnega, bo v prah steptala.

In človek v svesti pravega si cilja
(o, zvezda duše mu bo pot kazala)
razpel bo v vetru hrepenenja krila,
in mrtva pesem bode obmolčala.

Nobenih norm, zakonov; samo delo
kazalo bo človeštvu novo pot,
in kamor srce genija hotelo,
le tja za njim bo stopal novi rod —
in v našem delu vstane nova sila,
ki svet bo zrušila in dogradila.

SATIRIČEN SONET

† SREČKO KOSOVEL

Kjer včasih konvertirajo pogani,
ponižno molijo i antikristi,
in pravi se, da dobri so kristjani
le tisti, ki so bili ateisti.

I jaz sem se zaenkrat izpremenil,
da vse, kar vidim, slutim, razodel
v sonetih bom. In da razbremenil
bom čimprej se, bom kar takoj začel.

Navdušeni so eni za verslibre,
a drugi so za klasično obliko.
Tako so pesnik pesniku v spotiko,
ker eden misli v slikah razodeva,
a drugi slike v mislih nam opeva,
a vsem je skupen le šibak kaliber.

O PREŠERNU

PERO PAJK

Prešeren je naša prva *totaliteta*, njegove Poezije so prva in največja sinteza slovenskega duševnega in duhovnega sveta.

*

Nujnost umetnikove notranje poti, njegova *usoda* se razodeva v vsem njegovem delu. Prešernove pesmi tvorijo v zapovrstnosti ustvarjanja nepretrgan kontinuum. Njegova smer je postopna poglobitev in razjasnitev doživljanja, rast v slovenstvo (Kidrič), notranja *integracija*. Tudi Krst ne lomi linije.

*

Življenju vzporedni razvoj Prešerna pesnika bi ponazoril z lokom. Njegov vrh so soneti po Vencu. V razvoju njegovega *stila* razlikujem v glavnem tri faze. Za prvo fazo je značilen racijonalističen, še ne popolnoma oseben odnos do življenjskih pojavov (poanta, alegorična personifikacija itd.) in realizem, ki je često okoren (drastičnost v Sonetih nesreče in šegavost v Gazelah, deskriptivnost). — Druga faza je doba

visoke ljubezni, doba največje notranje razgibanosti in čustvenega vzpona. Skoro vse, kar ima Prešeren v bistvenem pomenu besede *liričnega*, spada sem. — Zadnja je faza *lapidarnega* sloga. Iskanje v stvarnost, eliminacija mehko čustvenega. Nekak nov racijalizem: miselna pregnetenost, a ob lastnem neprivzetem doživljanju. Distanca do doživetja. Epigramatika v najčistejšem (a najširšem) smislu. Ponekod ubere pesnik v ljudskem tonu. Poseza zavestno k izrazilom prve faze, a jih uporablja *rafinirano*.

*

Kot dovršena osebnost stopi pred nas Prešeren šele v Sonetnem vencu. V njem se je prvokrat strnilo, kar je vse dotlej živelo ločeno in oddeljeno drugo od drugega. Obe veliki pesnitvi pred njim, ki pričata o mogočni volji po sintezi, Sonetje nesreče in Gazele, sta izraz nekaterih izkustev, le odsek Prešernovega duševnega ambijenta; odtod cikličnost. Prešernova osebnost še ni bila dosegla žarišča, ni se še zjedrila v lastnem bistvu. V njej so bili še svetovi, ki se sučejo vsak okoli svojega središča in ne vedo drug za drugega. Pesnitve pred Sonetnim vencem — razen Gazel — se dajo natančno razporediti po predmetnih vrstah: ljubezenske, refleksivne, domoljubne, literarne . . . pesmi. Sonetni venec je vse to in še nekaj zase, je prav za prav brez pesmi predhodnice in vendar mu je vsa prejšnja poezija nekako neposredno predhodna.

*

Prva resnična sinteza Prešernovega sveta je Sonetni venec. Že metrična forma je v več kot enem smislu podoba pesnikove notranje strnjnosti, njegovega življenja, podoba poeta, ki je kot iz magistrala izrazil v pesmih vso bridkost srca, katerega sleherni utrip je neugasljiva ljubezen. Ena in vendar dvojna: nesrečna ljubezen do Julije in ljubezen do nesrečne domovine. V tem osnovnem doživetju: da je nesrečna ljubezen prvi in zadnji dih njegovega življenja, prava vsebina njegovega srca, poezija pa najresničnejši odraz tega življenja, je pesniku že nakazan dvojni značaj Sonetnega venca. Pesnitev je eo ipso eternizacija doživetja, z njo se uresniči pesnikova volja po večnosti v posmrtnem prerobenju v skupni slavi njenega (Julijinega) in njegovega imena pod nebom bodoče srečnejše domovine. Toda spojenost pesnika in poezij ima še drugo stran; njegova nesreča ovira njih vzpon. Trojno osebno gorje prehaja v gorje vsega naroda. Tu dobiva njegovo najosebnejše doživetje nadoseben pomen: popolni paralelizem individualne poetove in narodne usode. Bolečina, ki je združena v pesnikovem srcu, se v sredini in na koncu speva pristopnjuje do prošnje k višji milosti, da bi naklonila odrešenje

v čudežu ljubezni. Najprej klic po Orfeju, da bi poveličal domovino. Pesnik je Orest in Tasso, pa bi rad Orfej bil. Pred finalom klic k Juliji, da bi mu bila Ifigenija, klic po odrešenju, ki najde izraz z vizijo radostnega pomladanskega prebujenja, v katero se razblesti dosledno izvedena in iz ideje metrične forme (Venec!) vznikla alegorija prirode.

*

Prešernove pesnitve in ljubezen.

I. Pred Julijino dobo spada predvsem vrsta lahkih ljubezenskih romanc. Njih erotika je neelementarna, lahkotna. *Vsakdanja* ljubezen, še v rahlih sponah konvencionalnosti, ki onemogoča težje konflikte. Junak je Ostrovrhar, „ki so boji mu igrače“ in ki najde v Bosni, kamor ga je poslala prevzetna nevesta, lepšo deklico. Ljubezen še ni *usodna* sila, zato se javlja v Sonetih nesreče kvečjemu *idila* zakonske ljubezni kot rousseaujevske sentimentalne (Pregelj) ideal življenjske sreče (O Vrba, srečna, draga vas domača).

II. Julijina doba: *žena kot vir navdiha*. 1. Gazele. Ljubezen je elementarnejša, a ni še prestopila mej *biološko-realne* zakonitosti organske rasti in odmiranja v času. Odvisna je docela od minljive zunanje ženske lepote, zato je sama minljiva. Odtod pesnikova samozavest, čustvo prostosti in enakih moči: pesnik edini more oteti pozabi njeno lepoto. Čustveni podton doživetja je naivnost, jutranjost, vedrost, še žalost ima nekaj igrivega. Stilno označujejo to dobo na eni strani kontrastiranje in krepki realizmi, ki so prav zaradi šegave čustvene primesi nujni in ne motijo, na drugi strani trubadurstvo. — 2. Sonetni venec. Zavest o elementarnosti ljubezni, o njeni *neugasljivosti* je odslej dominantna Prešernove poezije o ljubezni. Ljubezen je osnovno doživetje, najintimnejše pesnikovega srca, ki določa mesto in ceno vsem drugim čustvom in vrednotam. V Julijini ljubezni išče odrešenja iz notranje disharmonije, zakaj ljubezen je kozmična sila, ki oblikuje kaos individualne poetove notranjosti v višjo ubranost in ki je vsebina, smisel in gibalo vesoljnega življenja. Tu je že vidna smer Julijinega pobožanstvenja (čustvo vdanosti in najgloblje prešinjnosti). Stilno pomeni Sonetni venec odmik od realistične sfere Gazel; v njem je kljub silogistični kompoziciji dozorel slovenski dulce stil nuovo (Puntar). — 3. Soneti po Vencu; Kam. Pesnikovo doživetje je dospelo do vse globine ljubezni, a tudi do spoznanja o nedosegljivosti. Peripetija. Julija je dosegla najvišjo stopnjo deifikacije, obdaja jo tiha glorijska nadzemske popolnosti. Novo je doživetje ljubezenskih *sanj*. Življenje in sen, noč in dan dobiva bitnost in svetlobo le od nje, ki je edina Resnica, Lepota in Dobrota. Pesnik se ji bliža z *religi-*

jozno vdanostjo, z romarsko pobožnostjo, ki izzveni v *obup* pogubljenca na sodni dan. Prešernov verz je dosegel največjo upogljivost in izrazitost. Antično mitološko in renesančno prisposodabljanje nadomesti platonična, dalje biblična, legendarna in liturgična motivnost, Sonetni venec sam dobi zdaj motiv Marijinega kulta. — 4. Krst pri Savici. Pot iz obupa je našel v *krščanskem erotičnem platonizmu*. Afirmacija trpljenja na zemlji v svitu upanja na onostransko združenje in odrešenje. — 5. Ribič. Razpor med čutnostjo in duhovnostjo; kot dispartni sferi ju je občutil šele, ko je dosegla njegova človečnost vso svojo amplitudo. Prešeren doživi svoj *inferno*. Pesniški slog prehaja iz mola v dur. Enotnost in dinamika občutja je v pesnitvi nasilno pretrgana s poanto: preskok iz doživljaja v misel. — Prehod iz tega novega obupa v praznoto brezupa, naposled ravnovesje v spoznanju o nujnosti umetnikovega trpljenja med nebom in peklom: Pevcu. Prešernov osebni problem je zaključen. Njegova poezija je tu epigramatika.

III. Izgubljena vera. Zatemnitev Julijinega nimba. Izgubljena vera v žensko, ali točneje: v možnost realizacije *večno ženskega* na svetu. Pesnitev je miselna zaobrnitev in slogovna parafraza Prve ljubezni:

Prišla lepote rajske je devica,
da videl bi ne bil podobe njene!
Rudeči zor osramoté nje lica
in nje oči nebeških zvezd plamene,
nikdar več zdrav ne bo, ki ga pušica
pogleda bistrega v srcé zadene.
Kdo znal popisat' ust bi ljubeznivost,
nedolžnih prs snega kdo zapeljivost!

Prva ljubezen.

Nebeško sijejo oči,
ko so sijale prejšnje dni.

Otemnil ni ga časa beg,
nič manj ni bel prs tvojih sneg.

Rudeče lica zorno še
cvetéjo, ko so préd cvetlè.

Život je tak, roké, nogé,
so kakoršne so pred bilé.

Se usta smejajo ko préd,
sladkost ni manjši z njih besed.

Lepota, ljubeznivost vsà
je, kakoršna je pred bilà.

Izgubljena vera.

Toda kar je pred Julijino dobo nenazorna deskriptivnost in pomanjkanje poleta, je tu skrajna pretehtanost delov in celote: arhitektonika sedmerih kanoničnih lepot ženskega telesa, hladan obračun med idolom in idealom.

V štiridesetih letih se Prešernov odnos do ženske ublaži, le da pojmuje žensko povsem realistično, najrajši kot rasno bitje, mater bodočih

pokolenj. Dekle ni vir navdiha, kaj šele bogstvo! Zato je govor o immanentnem bogu („vom innern Gott getrieben“: An eine junge Dichterin), prirojenem pevskega duhu (Orglar). „Pel je v sužnosti železni Jeremij žalost globoko; pesem svojo je visoko Salomon pel o ljubezni. Komur pevski duh sem vdihnil, z njim sem dal mu pesmi svoje“: erotika torej pred erosom! (Tu dobiva sicer nevzdržno, zgolj simbolično pojmovanje Prešernove ljubezni neko podkrepitev!) Podobno Dobroslav v Neiztrohnjenem srcu (ki ga zato in iz drugih razlogov datiram v leto 1843. ali 1844.): priroda ga je navdihovala, a pel je „od ljubezni ran“.

*

Bolj kot etos svoje satire, je izrazil Prešeren še nekaj drugega z besedami: „Es liegt mir viel an der Zahl 20, als dem Duplo der 10 Gebothe Gottes“ (Čopu 5. februarja 1832.), namreč zavest o vzvišenosti in normativni veljavi osebnega sveta, čuvstvo lastnega zakonodajstva, dà bogopodobnosti, oblast „visokega gromovnika“:

Naj misli, kogar bi pušice te zadele,
da na visoki vrh leté iz neba strele.

Psihična reakcija so hipi duševne malodušnosti, nezadovoljstva s seboj in svojim delom.

*

Davna želja po ustanovitvi slovenskega lista se je leta 1843. uresničila, a Prešerna so — namenoma — pozabili povabiti. (Motiv pozabljenega pevca Dobroslava.) Tedaj je pisal Vrazu: „Mein Name in der slovenischen Welt ist verschollen. Ich arbeite 7 Stunden bei dem Herrn dr. Crobath, um 2 Stunden bei der alten — Metka trinken zu können.“ (29. julija 1843.) *Ob desetletnici Sonetnega venca* ga je spet obšla misel na življenjsko usodo in posmrtno slavo. Odgovoril si je s prigodnico (?) Ob šestindvajseti obletnici smrti gospoda Valentina Vodnika. Z odgovorom je modificiral odgovor Sonetnega venca.

SREČANJE

V L A D I M I R B A R T O L

V Vinkovcih sem izstopil, da bi presedlal na vlak, ki vozi proti Ljubljani. Vreme je bilo deževno. Zato sem sklenil, da kar na postaji prebijem oni dve uri, ki sta mi ostajali do odhoda. Sédel sem v restavracijo, naročil čašo piva in začel, da bi pregnal dolgčas, listati po časov-

pisu. Od zunaj so mi doneli na uho žvižgi lokomotiv in ropotanje koles. Semtertja je zazvenel vmes rezki glas postajnega načelnika. Potniki so prihajali in odhajali. Vrvelo je kakor v mravljišču.

Nenadoma je stopil nekdo predme in mi pozorno pogledal v obraz. Tako sem bil presenečen, da bi bil skoraj spustil časopis iz rok. Zagledal sem visokoraslega in širokoplečega mladega moškega, ki je upiral svoje oči vame.

Zasmejal se je.

Tedaj sem ga spoznal.

„Ti si, Miklavčič?“ sem vzkliknil.

„Jaz sem, kakor vidiš“, mi je odvrnil z veselim smehljajem.

„Presneto si se potegnil, odkar se nisva videla“, sem dejal in ga premeril od glave do pete. „Skoraj bi te ne bil spoznal.“

„Tudi jaz sem nekaj časa študiral, ali si, ali nisi“, je pristavil in mi krepko stisnil roko. „Potem sem pa le odločil, da si ti in nihče drugi.“

Sédel je poleg mene in nekaj trenutkov sva se radovedno ogledovala.

V Trstu sva bila sošolca v nižji gimnaziji, pozneje naju je prevrat razdružil in tako sva se po desetih letih sedaj prvič zopet sešla. Spominjal sem se ga kot neznatnega, suhljatega fanta, zato me je izprememba v njegovi zunanosti tako osupnila. Če bi ne imel istih jasnih modrih oči, istih krepkih, stisnjenih ustnic, istega nekoliko predrzno naprej pomaknjene čela in iste bradavice na licu, bi ga pač nikoli ne bil spoznal. Kajti tudi glas se mi je zdel nekam drugačen, nekako moški in teman, samo iz smeha je zvenel še vedno stari France Miklavčič.

„Kam si namenjen?“ me je vprašal.

„Domov“, sem mu odvrnil. „Pravkar sem odslužil vojake.“

„To se ti civilna obleka zopet prilega“, je dejal smeje. „Dobro poznam ta občutek. Dà — tega pač ne veš, da sem služil nekaj časa kot podčastnik v naši vojski?“

„Ne, tega res nisem vedel“, sem mu odvrnil začudeno. „Kako pa si zašel med vojake?“

„Na zelo preprost način. V peti šoli sem padel iz štirih predmetov, prišel je prevrat in preseliti smo se morali v Jugoslavijo. Domače razmere so bile tesne in tako sem lepega dne sédel v vlak in se peljal v Beograd, kjer so me sprejeli v podoficirsko šolo.“

„Tega si ne bi bil nikoli mislil!“ sem vzkliknil. „Tako miren si bil vedno, tako tih in droban. Prav nič vojaškega nisem videl v tebi.“

Nasmehnil se je.

„Malce si se pa vendarle zmotil“, je dejal. „Mlinarja se spominjaš? Omega atleta, veš, ki naju je v prvih razredih kar z eno roko dvignil v

zrak? S tistim sva se zadnje leto vsako jutro pred poukom vežbala v teku, skokih, metanju kopja in lahki atletiki sploh. Pri tem opraviu sem pokazal — moram priznati — veliko več vztrajnosti kakor pri knjigah. Nemara sem zato tudi padel — če ni bilo seveda še kakih drugih vzrokov“ (pri teh besedah se je Miklavčič rahlo nasmehnil), „eno pa sem vendarle dosegel: telesno sem se razvil, močen sem postal. Popravil sem ono, v čemer me je bil Bog pred drugimi prikrajšal. Ali nisem imel prav?“

„Gotovo. Samo temu se čudim, da o vseh teh stvareh nisem ničesar vedel. Pripovedoval si zmerom, da postaneš inženjer, konstrukter ali nekaj podobnega. Visoko si letal. Pa tudi, kolikor vem, si bil vsaj prva leta med najboljšimi v razredu. Sicer te pa nisem mogel nikoli prav pogoditi. Vedno si se mi zdel nekam čuden in sam zase.“

„Pustiva te stare zadeve. Ali ne bi rajši kaj pila? Na najino nepričakovano svidenje? Sušo čutim v grlu. — Vina!“ je zaklical.

Prinesli so nama pijače; Miklavčič je natočil, trčila sva in izpila.

„In ti? Kam potuješ?“ sem vprašal.

„V Bosno. Na svoje novo službeno mesto. Dà — nisem ti še povedal: uradnik pri pošti sem. Zmerom bolj proti jugu me potiskajo. To je v štirih letih moja peta premestitev.“

„Kako?! Saj to je vendar proti pravilom!“

„Če hočem biti iskren,“ je dejal z nekakim prekanjenim smehljajem, „sem vsemu sam kriv. — Večne avanture, kaj hočeš?“

„No, to si se pa pošteno izpremenil“, sem se odkritosrčno začudil. „Človek te kar ne spozna več. Včasih si se mi zdel, ko da ne znaš šteti do pet.“

Na ves glas se je zasmel.

„Ta je pa lepa!“ je vzkliknil. „Ti bi menda hotel, da bi ostal tak, kakršen sem bil, ko mi je bilo štirinajst let?! Saj vendar tudi ti nisi več isti.“

„A jaz sem hodil ves čas kolikor toliko ravno pot“, sem mu ugovarjal. „Ti pa si se, skoraj bi dejal, v temeljih preokrenil.“

„Različne prilike, življenje“, je dejal.

„Skakal si na levo in desno“, sem ga zopet napadel. „V šoli nisi vzdržal, pri vojakihi nisi vzdržal in sedaj te premeščajo iz kraja v kraj kakor lokomotivo.“

Zopet je prasn timer smeh.

„Kakor lokomotivo, praviš? In vendar mi je gibanja še vedno veliko premalo. Proklete vezi! Ali veš, da sem jo hotel že dvakrat popihati v tujsko legijo? Komaj, da so me prijatelji zadržali.“

Razjezil sem se.

„Menda si ob pamet“, sem rekel. „Kaj te ščiplje, da nimaš miru?! Vzemi rajši knjigo v roko in končaj študije.“

„Vidovićevo šolo poznaš? Po njegovi metodi sem se učil in napravil maturo. A kaj sem dosegel s tem? Meni se hoče življenje, izživljanja, naglega, burnega izživljanja. Nisem ti še povedal, zakaj sem šel od vojakov?“

„Ne, nisi mi povedal.“

„Imel sem nekaj z ženo nekega svojega predstojnika, starejšega narednika. Vražje prizore sem doživel takrat. Poslali so me drugam, nekam v črnogorske hribe. Puščoba. Dolg čas. Kaj čuda, če so me kmalu obdolžili, da spravljam mlado vaško lepotico ob dober glas?! Ljudje so tam precej vročekrvni in kmalu bi jo bil skupil. Kaj so hoteli? Odpustili so me, čeprav sem veljal za vrlega vojaka. Misliš, da sem se potem umiril? Takrat sem šele začel! Drugo za drugo sem polagal na tla. Kakor da je šinil hudič vame. Letal sem iz kraja v kraj: bil sem trgovski potnik, agent tvrdke s sumljivimi predmeti, prodajalec razglednic, tajnik nekega zakotnega urada in ne vem, kaj še vse. Dokler me ni dobila v svoje poboljševanja željne roke mlada nedolžnost, ki mi je pihala tako dolgo in tako vztrajno na dušo, da sem se vpisal v Vidovićevo kurz in dovršil gimnazijo. Sprejeli so me v državno službo in z izpremembo mesta sem izpremenil tudi dekle. Javkanje in od solz premočena pisma. Pa kdo bi se oziral na onih par kapljic?! Med svetovno vojno je teklo v potokih.“

„To je podlost!“ sem vzkliknil razburjeno.

„Ne bom se branil“, je dejal mirno in popil kozarec vina. „Življenje je tako. Dobro sem se učil od njega.“

Zagugal se je na stolu in se naslonil daleč nazaj. Gledal mi je v oči in se izzivalno smehljal. Nadaljeval je: „Tudi sedaj so me iz podobnih razlogov poslali v drug kraj. Pravcato zmedo sem povzročil v mestecu. Nič novega sicer. Kamor pridem, se zgodi nekaj podobnega. Iz majhnih prizorov nastane polagoma velik škandal. Ženske se začno sovražiti med sabo in moškimi postanem kmalu trn v peti. Obstanek mi je nemogoč in pošljejo me drugam. Kakor nalašč! Takrat sem namreč navadno že kraja do grla sit. Zemlja je strahovito dolgočasna dolina. Hotel bi vsaj, da bi se za izpremembo zopet slišalo regljanje strojnic in grmenje topov, kakor takrat od Soče. Gotovo bi tičal sedaj v prvih strelskih jarkih. Nekaj dejanja bi prišlo tako v to klavrno vsakdanjost in puščobo. Sam Bog, da so vsaj še ženske na svetu!“

„Nisi edini, ki ga slišim tako govoriti“, sem dejal navidezno hladno, v resnici pa ves trepetajoč od prikritega ogorčenja. „Tudi drugod sem že srečal podobne ljudi. Nekaj skupnega je v vas vseh. Večno ste nezado-

voljni, nemirni, nikjer niste doma in neprestano vas vidijo na potu. Hlastate za izpremembami in mečete se iz omame v omamo. Vse višje cilje ste pokopali. Kaj čuda, če gre pri takih razmerah svet k vragu!“

„Kaj te to briga? Pusti ga, naj gre!“ je vzkliknil. „Življenje je samo v trenutku. Njega izrabi. Nisem študiral filozofije. Vendar bi se upal poučiti marsikaterega učenega pridigarja. Kaj mi mar, kaj bo za menoj! Samó da je sedanost moja! . . . Prej sem ti omenil kmetsko dekle, ki sem jo spravil baje ob dobro ime. Vidiš, to je bil tak trenutek. Po njenih pogledih sem spoznal, da sem ji bil, še ne dvajsetleten podnarednik, všeč. Nekoč sem jo ogovoril in stvar se je začela razvijati sama od sebe. Lagal sem ji na debelo in ona je srebala moje besede kakor medico. Kakšni diletanti smo bili včasih! Še čuvstev, ki smo jih zares imeli, si nismo upali priznati. Sedaj je bilo baš obratno; čim bolj sem se zavedal, da lažem, tem gladkeje mi je tekla beseda iz ust. Morda zato, da bi samega sebe prevpil ali pa nemara celo iz veselja nad zlim delom samim. Vrag vedi! Svetó mi je verjela. Kakšna umetnost, speljati jo v gozd in se z njo pozabavati?! Vendar enega ne bom nikoli pozabil. Tistega širokega, obupno začudenega pogleda namreč, ki me je zadel potem, kakor da bi me hotela z njim vprašati, kaj sem ji storil. Tako pogleda morda obstreljena košuta lovca, ki se ji je približal s puško v roki. Ne lažem: zadel me je prav v dno srca. Vendar človek je slab. Prav ta pogled je bil, ki je razpihal vse strasti v meni. Lotila se me je prava pravcata lovska bolezen. Iskal sem samo še prilike, kako bi jo utešil. Postal sem podoben zveri, ki je željna krvi. Sam bi bil pljunil nase.“

Nisem se mogel premagati več. „Navaden prostak si!“ sem mu za-brusil v obraz.

Čudno. Moje besede so šle mimo njega, kakor da se ga sploh ne tičejo.

„Kaj morem zato?“ je povzel. „Zapri divjega lovca za dve ali tri leta v ječo. Ko bo prost, bo znova sledil divjačino, makar da si mu obesil deset čuvajev za pete . . . Dà, čuvaji!“ je vzkliknil nenadoma na glas. „Tem bi moral pisati zakone jaz! In divjačini šele! O nekaki emancipaciji govore. Kakšna emancipacija neki? Ko pa mora ženska na odprtem polju zmerom podleči moškemu. En sam način zmage poznam zanjo: oltar! Vse drugo je samo bolj ali manj spretno izbegavanje lovcem in drugim zalezovalcem. Kje bi se naj merila z moškim? V moči nemara? Udarec, pa ji je lahko za vselej odklenkalo. V razumnosti? Ko pa nima niti najmanjšega spoštovanja do dejstev. V znanosti? Premalo je objektivna. V umetnosti? Smisla za organizacijo, ki je zanjo potreben, ji manjka. Doma je samo v igri in plesu. Moškemu bi hotele biti ženske enake? Materinstvo, nosečnost jim bosta večni verigi. Brez teh bi pa

ženske ne bile več ženske. Kaj so dosegli s svobodo zakóna in žene boljše-
 ševiki v Rusiji? Da se potepajo po ulicah v mestih cele jate sestradanih
 otrok, podobnih gladnim volčičem. Starši so jih zavrgli in država ne more
 skrbeti za vse. Rečem ti: strahota bo, ko bodo dorasli v volkove. Ali je
 kje kaj, kar jim bo sveto? Najtrdnjše opori: družino in vero, so jim raz-
 abili. To so dosegle ženske s svojo enakopravnostjo. Brezumnice! Silile naj
 bi rajši nazaj v postave srednjega veka! Takrat je bila žena možu ma-
 ciona. Kaj je sploh lahko žena možu drugega, kakor madona ali kurtizana?
 Kvečjemu še: tovorno živinče. Madone so se naveličale biti. Kaj jim sedaj
 še ostane? — ‚Žena bodi možu pokorna!‘ tako je ustanovila cerkev. Kaj
 hočeš pametnejšega?! Naprtila je močnejšemu in razsodnejšemu odgovor-
 nost. — Prišli so pa prenapeteži in izgovorili veliko besedo: *demokracija*.
 Pariške ulice so odmevale od vpitja: *liberté, égalité, fraternité!* Svetovna
 vojna je kronala njihovo počestno modrost. — Narodi so kakor ženske.
 Daj jim svobodo in nasedli bodo prvemu zapeljivcu. Gódi njihovim stra-
 stem, poveljuj njihove slabosti, laskaj se njihovi ničemurnosti — in
 proglasili te bodo za velikega politika. Dà! ‚Svobodne‘ volitve, enaka
 pravica za vse, demokracija! Kateri vrag si je izmislil te tri kruljave
 hudiče?! Večino tvorijo zmerom neumni. Enakopravnost? Vlada ne-
 umnih, oziroma njihovih kreatur: zapeljivcev in priležnikov ljudstva.
 Da bi jih že enkrat zlodej pobral! Bolje bo skrbel za narod omejen abso-
 lutist, ki ima interes, da je ljudstvo z njim zadovoljno, kakor deset pre-
 friganih politikov, ki si neprestano tiče v laseh. Kaj šele, če je toliko
 razsoden, da si ume izbrati v svojih svetovalcih pametne može! Sicer pa,
 kaj me briga vse to?! Naj žive, kakor hočejo. Boli me samo ta neizmerna,
 brezkončna neumnost. ‚Splošna izobrazba!‘ — velika krilatica našega
 časa. Z drugimi besedami: iz znanosti in umetnosti so napravili vlačugi.
 Otrokom so dali vžigalice v roke. Ali je čudno, če nastajajo požari?!
 Ljudje so se od pamtveka delili v take, ki vedo, in v take, ki ne vedo.
 Sedaj pa hočejo še v Indiji odpraviti kaste, namestu da bi njihov sistem
 prenesli v Evropo! Vse bisere so pometali v blato, svinjam pred rilce!
 ‚Enakopravnost za vse‘ — hudič je blodil okoli in zašepetal te besede
 zavrženemu ljudstvu na uho. Židje, zapostavljeni in zaničevani, so bili,
 ki so dvignili visoko rdeči prapor enakosti. Ko so opravili svoje, jih je
 treščila železna pest zopet ob tla. Namestu njihovih kljukastih nosov se
 je zarežal Evropi poševnooki obraz Tatarov. Različni . . . idzeji, vredni
 nasledniki nekdanjih velikih kanov in orientalskih despotov, so vzeli
 oblast v roke. Barjak, ki so ga sedaj zavihteli, je bil rdeč od — krvi. In
 to se imenuje diktatura proletariata! ‚Diktatura proletariata!‘ Kakšen
 anahronizem! Diktatura neumnih nad pametnimi, diktatura nevednih

nad onimi, ki vedo! Kaj čuda, če postavljajo učenjake pred zid?! In še slišiš bedake, ki tulijo o enakosti, svobodi in bratstvu! Dovolj sem videl in na lastni koži izkusil, da se drznem tako govoriti. Če bi meni dali pisati postave! Tak red bi napravil, da bi se še mačka ne upala dihati na glas.“

Strmel sem.

„Kaj te je pičilo, da si se tako razvnel?“ sem ga vprašal. „Povej, odkod tebi take filozofske tirade? Kaj ti prav za prav mar svetovni red in žensko vprašanje, ki ga sam na tako drastičen način rešuješ?“

Zasmejal se je.

„Čemu se čудиš?“ mi je odvrnil. „Kaj misliš, da zato, če sam temeljito tičim v močvirju, ne morem videti, kod drži prava pot? Če misliš, da se človek ravna po svojem spoznanju, premalo poznaš ustroj njegove notranjosti. So ljudje, ki prikojé svojo filozofijo po svojih željah in strasteh. Ti so po vrsti najnižji. Kajti onih, ki si o svojem dejanju in nehanju sploh ne dajejo nobenega računa, ne morem imenovati ljudi. Večina nas je takih, ki vidimo sicer, kako in kaj, se pa na to ne oziramo, temveč slepo sledimo svojim nagonom. Redki so oni izbranci, ki usmerjajo svoje življenje po svojem najboljšem spoznanju.“

Nenadoma se je sklonil naprej in dejal — glas se mu je pri tem čudno izpremenil — zelo tiho: „Ali se spominjaš Lene Sattnerjeve? V licej je hodila. Vsako jutro smo jo srečavali na vrtu Lipskega trga.“

„One plavolaske z velikimi, modrimi očmi? Spominjam se je nekoliko. Lepo dekle je bila.“

„Veš, kje sem jo zadnjikrat videl? V Celovcu. Rečem ti: navadna pocestna cipa.“

„Nemogoče,“ sem dejal skrajno začuden. „O njej bi si ne bil nikoli kaj takega mislil. Saj je bila vendar pravi tip meščanskega dekleta.“

„In vendar se je zgodilo. Tega menda ne veš, da je bila moje prvo dekle?“

„Ne, tega nisem vedel. Sicer pa — ali nismo bili vsi malce zaljubljeni vanjo?“

„Mogoče. Toda z mano je bilo drugače. Kdaj sem se bil prav za prav zagledal vanjo, ne morem natančno povedati. Spominjam se pa, da sem vselej, odkar sem jo bil ‚opazil‘, zardel, če sem jo srečal. Srce mi je začelo tako burno utripati, da ga še dolgo potem nisem mogel pomiriti. Pri neki šolski prireditvi sva se naposled spoznala. Če bi ti umel opisati, kaj se je takrat godilo v meni! V glavi mi je bobnelo, kakor od daljnega groma in ves sem bil zmeden. Kakor mesečen sem taval med ljudmi in nikogar nisem spoznal. Udje so mi drgetali kakor po pravkar prestani hudi bolezn.

Lica so mi gorela in v grlu me je dušilo, da sem se bal, da mi bo zmanjkalo sape. Ves omotičen sem samo iskal, kje bi ugledal njen obraz, ki se mi je zdel kakor obraz madone, visok in nedosegljiv. Njenega telesa nisem opazil in se tudi ne spominjam, kakšna je bila. Če sem ji gledal v oči, sem občutil samo eno: nedopovedljivo srečo. Zamaknjen sem strmel vanjo kakor v sveto podobo. Še na misel mi ni prišlo, da bi je bil vreden ali da bi mi mogla vračati čuvstva. Takrat sem začel graditi velike načrte v bodočnost: hotel sem storiti nekaj čudovitega, še ne videnega. Vdajal sem se sanjarjenju, v tajnem upanju, da je vendarle mogoče, da bi jo kdaj dosegel. Če danes pogledam nazaj, se mi zdi — pozneje, v Celovcu mi je sama to potrdila, kolikor poznam ženske, seveda ne vem, koliko smem njenim besedam verjeti — da ji tudi jaz nisem bil povsem brezpomemben. Vendar kje bi si bil takrat predrznil, domišljati si kaj takega?! O enem pa sem prepričan, vkljub vsem poznejšim izkušnjam: da bi danes ne bil to, kar sem, če bi bila šla ljubezen med mano in Leno ono pot, ki jo gredo navadno druge ljubezni, čeprav vem, da bi bil doživel nemajhno razočaranje. Zadeva pa se je razmotala zame povsem nepričakovano, čeprav sicer precej vsakdanje. Prišel je neki Nemec, mlad inženjer, in dekle se je zagledalo vanj. Fant ni bil neumen, vzel je, kar se mu je ponujalo, in ko je bilo treba nositi posledice, jo je modro odkuril. Ko so mi povedali, da so vzeli Leno iz šole, ker pričakuje otroka, nisem ničesar razumel. Dolgo sem razmišljal sam pri sebi, kaj se je bilo prav za prav zgodilo, in ko sem začel polagoma razumevati, čeprav še zmerom nisem mogel prav verjeti, sem na svoje veliko začudenje opazil, kako se je z velikim notranjim bobnenjem zrušil svet v meni. — Črhnil nisem besedice. Tudi solze nisem potočil. Samo glava mi je postala težka, kakor od silovitega udarca, in nič ni hotelo več vanjo. Skril sem se vase in zbežal v samoto. Takrat je začel nastajati v meni nov svet. Tajni, meni samemu neznani ventili so se odprli in na dan so začele vreti čudne, podtalne strasti. Kaj me je brigal še svet?! Kaj mi je bilo še do življenja?! Ko sem odšel čez kaki dve leti v podoficirsko šolo, sem bil že popolnoma izpremenjen. Svojim tovarišem-vojakom sem sledil v vseh razuzdanostih. Ni trajalo dolgo, pa sem bil že prvi med njimi. Izgubil sem vsako spoštovanje do ženske. Slika madone je zbledela v meni. Sedaj pa poslušaj čudo! Čim manj sem jih cenil, tem bolj sem bil cenjen, čim bolj sem jim lagal, tem bolj so mi verjele in čim bolj sem jih zaničeval, tem bolj sem se jim zdel visok in vreden ljubezni. Celó nesramnost je stopnjevala moj uspeh. Ker sem videl v njih predvsem še objekt uživanja, mi je bilo vsako sredstvo dobrodošlo, da sem ga dosegel. Od onega dogodka s kmetskimi dekletom pa so mi postale ženske prava lovska strast. Psiho-

logi bi jo imenovali morda sadizem, vendar je to samo druga beseda za isto stvar. Potem je prišlo srečanje z Leno v Celovcu. Vzel sem si bil dopust in sem si hotel malo ogledati Koroško. Na postaji sem jo nenadoma srečal. Takoj sem jo spoznal. Rečem ti: prav tako sem zardel, kakor takrat, ko sem bil še šolarček. Pozdravil sem jo. Sprva je malo začudeno gledala, ko pa je videla, kdo sem, je tudi njo oblila rdečica. Želo se me je razveselila. Moral sem k njej na stanovanje. Dobro sem poznal ženske. Niti za trenutek se nisem varal, kakšen poklic opravlja sedaj. Pri srcu mi je bilo tako, da bi se bil skoraj razjokal. Bilo bi prvič, odkar nisem bil več otrok. Toda zame ni bilo več pomoči. Postal sem že popolnoma drug človek. Ona je poznala moške, ni pa poznala moškega, ki jo je ljubil nekoč z vsem svetim ognjem mladosti. Te izkušnje še ni imela. Jaz sem ji jo dal. Nekaj ur sva bila srečna, prav za prav ne jaz, temveč samo ona. Jokala je. In na misel so ji prišle neumne besede: 'Ostani pri meni.' V tem trenutku so privrele v meni vse zverinske strasti na površje. Nekaj časa sem samo strmel vanjo, nesposoben, spregovoriti besedico. Potem sem stopil k njej in jo vsekali po licu. Na mizo sem vrgel nekaj bankovcev in odšel. Nič več nisem slišal o njej. . . . Nekaj sem ti pozabil povedati. Pred nekoliko leti, še preden sem videl Leno v Celovcu, sem srečal v Zagrebu onega nemškega inženjerja, ki jo je zapeljal. Da bi mu bil kaj storil, sem imel sam že preveč na grbi. Pač pa sem bil toliko radoveden, da sem ga ogovoril. Ni se me več spominjal. Kaj sem bil takrat jaz zanj? Mušica. Pač pa si je bil Leno ohranil dobro v spominu. 'Skoraj bi bil takrat obtičal v kaši', je dejal z rahlim nasmeškom. 'Lena je bila čedno dekle. Škoda, da je bila neumna, kakor vse take goske. Morda bi pa ne bilo niti tako slabo, če bi se bil poročil z njo.' Tedaj šele sem v svoje največje začudenje opazil, da je bil njegov način govorjenja, da so bile njegove kretnje in celo zvok glasu popolnoma podobni mojemu. Njegov obraz je izražal nemir in nezadovoljstvo. Vraga! mi je prišlo na misel. Ali sem se bil od njega morda nehote nekoč navzel njegovih navad ali pa naju je neka sorodna usoda naredila podobna? Takrat so se mi naenkrat odprle oči za stvari, ki sem jih bil dotlej samo slutil. Smotreno sem začel opazovati življenje. Povsod sem srečaval njemu in sebi podobne, ljudi sem srečaval, ki so zdrknili iz družabnega reda, kakor kolesce od ure, čigar zobovje se več ne vlaga v ono splošnega kolesja, in ki se vrti le še okrog svoje lastne osi, kakor da bi bilo samo sebi cilj in zadnji namen. Videl sem lovce, preko zemlje dreveče, prebujene zveri in vojščake sem videl, hrabre in predrzne naskakovalce, ki jim je do lastnega življenja toliko kakor do raztrgane krpe. Videl sem može, od tajnih vzmeti sprožene,

podobne viharnim jezdecem iz Razodetja. Srečal sem jih, brate onih, ki so strgali strelo in ogenj z neba in ukradli naravi njene skrivnosti; nezadovoljneže sem videl, ki so se lotili, da popravijo božje stvarstvo in dadó človeku noge gazele in plavuti soma, one, ki so mu nateknili orlove peroti, strahovite čarovnike in zastrupljevalce. Videl sem jih, ki so prinesli red v kaos in omejili najprvo svojo lastno svobodo; one, ki so pisali zákone za močne in šibke, za može in žene. Velike postavodajalce sem videl in modrece. In še iz paradiža pregnane angele, groznega obličja, nikdar mirujoče, neprestano preko sveta potujoče. Videl sem jih, ki so jim bile meje našega planeta pretesne; iskali so poti na druga ozvezdja, polblazni, siloviti graditelji bodočnosti. Po njih sem slutil prihajati z ognjem in mečem opremljene, podobne bogovom boja, gospodarje Vzhoda in Zahoda. Rečem ti: že sem jih srečal, ki bodo preplavili zemljo z novimi pokolji in z novo krvjo, izumitelje peklenških strojev, predhodnike in oznanjevalce strašnih katastrof in nedopovedljivih svetovnih potresov. V temnih nočeh sem slišal klicarje novega Duha, polblazne demone, nad močvirji blodeče pošasti . . . In vendar! Skozi vsa ta čudna, napol resnična, napol sanjska videnja je neprenehoma gledal vame eden in isti obraz: obraz žene, čist in svetel, podoben onemu, ki sem ga zrl v svoji mladosti. Povsod in neprestano ga iščem in begam za njim. In ko mislim, da sem ga našel, se mi podoba nenadoma razblini in ves sem nesrečen in nezadovoljen. Samo včasih, v sanjah se mi prikaže v čudoviti jasnosti. Je to obraz madone in Lene obenem. A že pride nov dan in novo vrvenje me potegne vase. Videl boš: nekoč jo uberem še v tujsko legijo ali kam na Vzhod. Kaj jaz vem, zakaj. Tja me vleče. V takih trenutkih me zgrabijo vizije skoraj z blazno močjo. Zazdi se mi, da sem tudi jaz eden izmed onih preko sveta vihrajočih jezdecov, ki napovedujejo nove, še nevidene strahote, da sem tudi jaz iz tečajev izmahnjeno kolo, ki se je začelo samo od sebe vrteti, sejalec nemira in spočetnik novega svetovnega reda . . . Čuješ? Žvižg lokomotive. Moj vlak prihaja. Tvoj pride takoj za njim. Izpijva naglo, kar nama je še v kozarcih ostalo. Deset let se nisva videla in deset let se morda zopet ne bova. Pozabi, kar sem ti govoril. Malo je storilo vino, malo tudi veselje nad nepričakovanim svidenjem. Če pa bi slučajno kedaj kaj slišal o meni, kaj posebnega mislim, potem se pa kar spomni mojih besed. Glej! Še vedno tičim v okovih družabnosti. Toda potreben je samo neznatni sunek, pa stopim na cesto. In potem bom prost. Okoli lastne osi se vrteče kolo. Svet v svetovju. Česa naj se bojim? Ali morem kaj izgubiti? . . . Zdravo! In upam: na svidenje! . . .“

S temi besedami se je poslovil od mene. Skočil je v voz in se preril skozi gručo ljudi na hodniku. Še enkrat mi je mahnil z roko v pozdrav. Vlak je zapiskal in železno kolesje — noga gazele — se je začelo z velikim ropotom vedno hitreje pomikati.

Ljudje so se razkropili in nenadoma sem se znašel sam na peronu. Pogledal sem v nebo. Oblaki so se trgali in lezli po njem kakor ogromne, sive pošasti . . . Od nekod iz mesta je zadonel zvok trobente. Slišal sem koračnico in tedaj se mi je zazdelo, da mi prihaja na uho odmev v strnjenih vrstah korakajočih mož. Čulo se je tudi žvenketanje orožja. V dušo se mi je vselil nemir . . .

Skoro sem bil tudi jaz na potu.

OBZORNIK

ZA JASNOST OSNOVNIH POJMOV

(Opombe k Vodnikovemu članku „Pot v tempelj“, Dom in svet, 1930., 9. števil.)

Vodnikov članek je izpoved in program: izpoved, kolikor se avtor priznava k nekemu nekoliko mističnemu verskemu naziranju, program pa, kolikor hoče začrtati smernice teoretični in praktični dejavnosti novega roda. Versko in mistično avtorjevo prepričanje se odeza objektivni presoji in je za naša nadaljnja izvajanja brezpomembno. Ni pa tako z njegovimi programatičnimi izjavami, kolikor govore našemu razumu, to se pravi teoretskim zmožnostim našega duha, z razlogi, ki presegajo zgolj subjektivno območje. Ti razlogi hočejo veljati za objektivne resnice in so zaradi tega podvrženi kritični, umstveni presoji. A tudi v tem oziru bomo omejili svojo analizo samo na nekatere temeljne pojme, na katerih gradi avtor svoj svetovni nazor. Mislimo namreč, da je taka samoomejitev *npravstvena* dolžnost, kadar gre za pojme, v katere je človeštvo položilo izkustvo večtisočletnega naporenega iskanja. Analiza teh maloštevilnih pojmov, ki prevevajo ves duševni razvoj človeštva, presega zmožnosti enega samega življenja. Radi tega ne gre, da se z njimi igramo, čeprav v mladostnem ognju, kakor žonglerji s kroglicami: zadržati nas morata spoštovanje pred človeškim trpljenjem v preteklosti, ki je za take pojme umiralo, in čut odgovornosti pred bodočnostjo, ki ji bomo morali polagati račune za našo dejavnost v sedanjosti.

Ta čut odgovornosti in to spoštovanje bi nas morala predvsem varovati prenegljenih sodb in sintez, ki so neizbežne, kadar se raziskovanje nanaša na take višine, da besede spričo svoje splošnosti sploh nič več ne pomenijo ali pa so izpostavljene najrazličnejšemu in celo protislovnemu tolmačenju. In predvsem *program* bi moral biti jasno in točno začrtan, ako naj služi svojemu namenu in kaže pot v bodočnost, ki sloni na faktičnih premisah preteklosti in sedanjosti. Prav zaradi tega, ker nas preteklost in sedanjost ne zadovoljujeta, delamo programe za bodočnost: odtod važnost pravilne zgodovinske sinteze in

poglabljanja v preteklost, ki je ljubeče razumevanje in gledanje minule dejavnosti, da zrastejo iz njih organsko in dosledno, brez nasilnega preloma one smernice, ki nas bodo vodile v bodočnosti.

„Novi rod“, pravi Vodnik, „ne gradi sistemov, posebno ne takih na aprioristični osnovi.“ Ta trditev, ki pade tako rekoč z neba brez vsake obrazložitve, se nam ne zdi povsem točna. Kolikor se obrača proti lažnemu apriorizmu, ki zanika ali ignorira empirična dejstva, je nedvomno pravilna. Gotovo se ne povrnemo več na stališče onega znanstvenika, ki so ga opozorili na neskladnost njegovih teorij z empiričnimi dejstvi in ki se je nato zlovoljno odrezal, da je zmota v dejstvih. Ta apriorizem pa je bil že definitivno premagan po Kantu in poznejši idealistični filozofiji. Vsa problematika Kantove filozofije leži v vprašanju, *kako* so sintetične sodbe a priori mogoče, ker *da* so mogoče, je dokazano že s samim obstojem matematike in fizike. Vsa klasična idealistična filozofija (Fichte, Schelling, Hegel) se bavi s tem problemom, ves novi idealizem zadnjih sedemdesetih let skuša odgovarjati na to temeljno vprašanje vsake filozofije po možnosti apriornega spoznavanja in po uporabljivosti apriornih pojmov na predmete izkustva.

Zaradi tega nam je povsem nerazumljivo, kako se more apriornost izločiti iz filozofije, ne da bi se zanikala filozofija sama. Pri tem smo se omejili na Kanta, ne morda, ker bi bil znašel problem apriornosti, ki je tako star kakor filozofija, ampak radi tega, ker je v zgodovini filozofije združen s Kantom posebni smisel apriornosti. Kantova terminologija je namreč uvedla razlikovanje med transcendentnim in transcendentalnim. Transcendentno je to, kar presega možno izkustvo (*mögliche Erfahrung*), transcendentalno pa je ono spoznanje, ki se ne bavi s predmeti, temveč z *načinom spoznavanja* teh predmetov. Transcendentalna filozofija se sprašuje, kaj moramo vse logično predpostavljati, da je izkustvo mogoče. Izkustvo je treba utemeljiti, obrazložiti, in pri tem se moremo naslanjati samo na apriorne pogoje spoznavanja. „Wenn aber gleich alle unsere Erkenntnis mit der Erfahrung anhebt, so entspringt sie darum doch nicht eben alle aus der Erfahrung“, pravi Kant. Pomen Koperniškega preokreta Kantove kritične filozofije obstoji baš v tem, da je za vselej izločen iz *filozofije* vsak dogmatizem, to je vsako nekritično sprejemanje dejstev. Izkustvena dejstva niso za filozofijo prvina, temveč problem, ki ga je treba rešiti. To, kar se zdi navadnemu razumu neposredno dano, se izkaže ob filozofski presoji kot *rezultat* zelo kompliciranih procesov našega duha. S tem, da navežemo dejstvo na subjekt spoznavanja, pridemo do zaključka, da dejstvo ni izhodišče, temveč končni rezultat, tvorba ustvarjajoče sinteze našega duha.

Nasproti temu zgodovinskemu razvoju dosedanje filozofije moramo pač z mešanimi občutki sprejeti Vodnikovo izjavo, da novi rod ne bo gradil sistemov, posebno ne takih na apriorni podlagi. Seveda niso raziskavanja o apriornosti in transcendentalnosti lahka in zabavna, a ravno mladostni gorečnosti bi lahko z Dantejem zaklicali: „Qui si parrà la tua nobiltade!“

A ne samo glede apriornosti, temveč tudi glede problema *sistematike* v filozofiji je Vodnik po našem mnenju na krivi poti. Geslo nesistematičnosti je v filozofiji že davno spoznano kot teoretično nevzdržno. Filozofija je po svojem bistvu sinteza, in sinteza je vedno tudi že sistem. Tudi Nietzschejeva filozofija je sistem, bolj bogat in bolj pester kakor marsikateri šolski sistem.

Sistematičnemu mišljenju ne smemo postaviti preozkih mejá in ustvariti neke šablone, po kateri zavržemo vse kot nesistematično, kar ne spada v tako prazno shemo. Samo za to gre, da naj obseže sistem res vso pestrost in različnost življenja in da naj ne okrne in ne pretvarja realnosti na ljubo kaki abstraktni teoriji. Da bi se filozof, ki to ime res zasluži, tako pregrešil proti etični dolžnosti resničnosti, da bi zavoljo skladnosti sistema ignoriral realnost, tega res ne moremo trditi. Da pa ni noben sistem definitiven, je pač v zvezi z dinamiko mišljenja in z večnim nemirod našega duha, ki najde dokončni mir samo v smrti. Ker zaradi nujne končnosti vsega človeškega ne moremo nikoli doseči absolutnosti, ne smemo v zgodovini filozofije zametavati sistemov sploh in jih primerjati zgradbam, ki jih lahko poljubno in igraje postavljamo ali rušimo. V zgodovini filozofije lahko zasledujemo nepretrgan razvoj: nekateri problemi se rešujejo, drugi osvetlujejo z nove strani. Filozofija je pač zavestno mišljenje človeštva, ki ne načenja problemov vsakokrat ab ovo, ampak jih prevzema od prednikov že kolikor toliko oblikovane. Zveza med preteklostjo in sedanjostjo je vedno nepretrgana in radi tega ne gre, da se oznanja kot nova resnica nekaj, kar se je že v preteklosti spoznalo kot teoretično nevzdržno. A Vodnikova trditev glede sistemov tudi ne ustreza zgodovinski resnici, o čemer nas lahko prepriča že samo površni pregled sodobne filozofske produkcije drugih narodov. Modna gesla nesistematičnosti so drugod že davno pozabljena, po njih ni ne duha ne sluha. Upajmo, da ravno mi Slovenci ne bomo tvorili izjeme v kulturnem zboru narodov in da posebno naša mlada generacija ne bo osrečila sveta s teorijami, ki so drugod že davno premagane in so se preživele, ne da bi bile vidno obogatile duševni zaklad človeštva.

A problem sistema sam končno ni tako važen, ker je njegova rešitev že v naravi stvari. Ako niso naše misli kaotične, se vzlic osebnemu nasprotovanju same uvrščavajo v harmonično enoto. Bolj kočljiva postanejo Vodnikova izvajanja, kjer govori o nasprotju estetičnega in etično-religijoznega ideala ter sprašuje, ali more tvoriti „osnovo in izhodišče estetičnemu tvorstvu tudi etično in religijozno, to je *transcendentalno doživljena vitalnost*“. Tu si z najboljšo voljo ne moremo predstavljati nič konkretnega. Jasno je, da moramo vse doživeti, o čemer mislimo in govorimo, sicer bi to sploh ne obstajalo za nas. A to doživetje kot tako je zgolj *dano*, je predmet, kakor je predmet miza, na kateri pišem, in pero, ki ga držim v roki. Kritična filozofija je v tem oziru pač dokončno ugotovila, da ni nobene razlike med fizično in psihološko danim. Kdor misli, da je našemu resničnemu spoznanju odprt samo „notranji“ svet, je obstal na stališču druge Kantove kritike, ki ga je sam premagal in ki ga je zastopal že 50 let prej Vico v Scienza Nuova, ko je trdil, da lahko popolnoma spoznamo samo nraštveni svet, ki ga ustvarja človek in katerega principe razodeva človeški duh sam. Problem transcendentalne filozofije, kot smo ga zgoraj na kratko obrazložili, obstoji ravno v obrazložitvi in utemeljitvi neposredne danosti. Vitalnost kot taka je zgolj doživljaj, ki v svoji subjektivnosti sliči vsem drugim doživljajem, s katerimi po navadi ne nadlegujemo svojih sosedov. Da pa postane predmet razmišljanja, mora vitalnost prenehati kot gol doživljaj in kot danost. Šele kadar postavimo med mislijo in doživljajem neizbežno *razdaljo*, lahko odkrijemo *smisel doživljaja* in njegovo *vrednoto*, ki *presega slučajno individualno doživljanje*. Če mora torej transcendentalna filo-

zofija utemeljiti in obrazložiti doživljaj, je „transcendentalno doživljena vitalnost“ *contradictio in adjecto*.

Sploh bi bilo želeti, da se kolikor mogoče izognemo modnim krilaticam, kakršne so vitalizem, racionalizem itd., s katerimi dokazujejo kvečjemu ženske, da so „up to date“, in ki morejo zadovoljiti samo tako občinstvo, ki ne sega po neposrednih virih. Kdor je poslušal Bergsona, ve, kako se je mondena publika trla, da bi slišala mojstrovno besedo in kako so takrat govorili o intuicionizmu posebno ljudje, ki niso nikoli odprli kake njegove knjige. Kdor pozna le količkaj Bergsonovo filozofijo, ve, kako je neizčrpno bogata in kako se ne dá vkleniti v formule „élan vital“ ali pa „intuition“. In kdor pozna poleg Bergsona še nekoliko zgodovino filozofije, ve, koliko dolguje ta mislec Schopenhauerju in Schellingu, ne da bi to škodovalo njegovi originalnosti. Vsak velik filozof, ki je vreden tega imena, zajame vso preteklost, da lahko gradi za bodočnost. Gotovo ne leži resnica za nami, kakor je rekel Herbart, ampak pred nami. A kdor jo hoče najti, se mora poglobiti v preteklost, mora misliti vse misli, ki jih je človeštvo mislilo v dosedanem razvoju, sicer *se izpostavlja nevarnosti, da odkrije kresilni kamen v dobi, ko pozna človeštvo elektriko in mitraljezo*. Samo površno gledanje vidi v pojavih kakor Nietzsche prelom s preteklostjo, prevrednotenje vseh vrednot in pričetek nove dobe namesto harmoničnega nadaljevanja v iskanju onih resnic, s katerimi se človeštvo bavi že od vsega početka.

In to zgodovinsko zavest pogrešamo predvsem v Vodnikovem članku. Neskladnosti z zgodovinskimi pridobitvami na spoznavnoteoretičnem polju (problem transcendentalnosti) se pridruži nehistorično stališče na etičnem in estetičnem polju. Po našem mnenju se je avtor povsem po nepotrebnem obregnil ob Vidmarja in postavil kot največjo anomalijo alternativo „ali krščanstvo ali umetnost“. Ta alternativa ni presajena iz Nietzscheja na slovenska tla, kakor meni Vodnik, temveč je že izza Kanta temeljni problem estetike. Proti prevladajočim naziranjem svoje dobe, ki je smatrala, da je lepo to, kar zadovoljuje naš užitek ali kar je koristno, je postavil Kant estetiko na edino trdno podlago, ki daje estetskim sodbam objektivno veljavnost. Dantejev spev ali Župančičeva pesem nista lepa, ker sta mi v osebno ugodje. Sodbe o lepoti izražajo objektivne vrednote, ne samo subjektivno ugodje ali neugodje. Apriorni sintezi teoretske pameti je treba torej vzporediti avtonomne estetske sodbe. *Kot estetska pa ne služi ta dejavnost našega duha nikomur*. Umetnik po božji milosti služi edinole lepoti, in kadar *podvrže* svoje ustvarjanje kakemu političnemu ali socialnemu idealu, postane propagandist ali reformator in preneha kot umetnik. S tem seveda še ni rečeno, da ne bi smeli vrednotiti umetnikove tvorbe s socialnega ali etičnega ali verskega vidika, *samo da smo si na jasnem, da nima tako vrednotenje ničesar opraviti z estetskim gledanjem in še manj z umetniškim ustvarjanjem*. Alternativa je torej bolj aktualna kakor kedaj poprej.

Pomanjkljivosti v razumevanju svobodno ustvarjajočega duha branijo po našem mnenju Vodniku, da bi pravilno ocenil etično avtonomnost, sicer bi ne mogel govoriti o „*etično-religioznem kot utilitarističnem principu*“. Če pustimo religijo v miru in se bavimo samo z etičnim problemom, moramo priznati, da je utilitarizem v etiki prav tako nevzdržen kakor v estetiki. Tudi tu je Kant postavil temelje moderni kulturi. Avtonomna osebnost, o kateri je propove-

doval Fichte in o kateri je pel Goethe, predstavlja danes edino rešitev človeštva. Dostojanstvo osebnosti se ne izraža v Nietzschejevem nadčloveku, ki je le poetična zabloda, temveč v enakem spoštovanju tega dostojanstva pri vsakem članu človeškega občestva, v kategoričnem imperativu, da ne sme nihče biti samo sredstvo, ampak v enaki meri tudi smoter samemu sebi. To je človečanski ideal, to vrednota, za katero se moramo boriti in katero moramo ostvariti. Ne brutalna vitalnost, ki je le krinka za nasilje in pravico močnejšega, temveč borba za ostvarjanje tega racionalnega principa daje človeštvu dostojanstvo, ki ga nimajo druga bitja. *Samo ta ideal more opravičiti življenje, mu vtisniti objektivni smisel in ga napraviti življenja vredno.*

V primeri s tem idealom človečanstva ne vemo, kaj naj bi pomenile Vodnikove abstraktne formule, kakor „sredotežnost“ in „sredobežnost“ ali „carstvo lepega videza“ (ali si moremo sploh misliti večji kontrast med Kantovim ali Goethejevim človečanskim idealom in „carstvom lepega videza“?).

Vodnik se bori za vzvišeni ideal, iz njegove izpovedi veje plemenit duh. Zaradi tega bi tem bolj želeli jasnosti in nedvoumnosti, da bi v njegovem programu mogli res zreti zrcalo bodočnosti. *Radi bi videli avtorja na delu, kako prihaja do svojih sklepov in kako jih utemeljuje, ker važen je predvsem način mišljenja in ne sklepi, ki so vedno samo relativni.* Posebno bi bilo želeli, da se ne ponavljajo prenatrpane sinteze po Spenglerjevi psevdofilozofski metodi. Kako naj se n. pr. sklada avtorjeva trditev, da se je „renesančni človek odločil od maternice duhovnega življenja in se začel oddaljevati od verskega središča“, s pojavom Savonarole in z vsem mističnim gibanjem renesance? Še bolj bi želeli, da nam avtor prikaže, kako je prišel do trditve, da „predstavlja sistem vedno samo nepopolno in relativno projekcijo osebnega elementarnega življenjskega doživetja na logično ravnino“, in da nam to svojo trditev dokaže n. pr. na Spinozevi Etiki „ordine geometrico demonstrata“ ali pa na Kantovi „Kritik der reinen Vernunft“. Prav tako je povsem brezpomembna avtorjeva trditev, da sodobnega človeka ne zadovolji nobena ekskluzivnost, ne materialistična ne idealistična. Ne glede na to, da bi se v tej antitezi bolje uporabljal izraz spiritalizem, ne vidimo razen eklekticizma, ki je pristen duševnim slabičem, nobene možnosti, da bi ta dva nazora mogla stati drug poleg drugega. Nas bi predvsem zanimalo, kako si novi rod konkretno predstavlja odnošaje med duhom in materijo, namesto da se omeji na nedokazane in neutemeljene trditve. Bergson je napisal o tem problemu strani, ki bodo ostale nesmrtno v zgodovini filozofije. Preden govorimo na splošno in v apodiktičnih stavkih o materializmu in idealizmu, bi morali vendar vedeti, kakšno je sodobno stanje tega problema. Samo tako bomo vedeli, ali smo kaj novega prispevali k dosedanjim pridobitvam človeštva. Odpraviti tako komplicirane probleme, kakršna sta materijalizem ali idealizem, z dvema nedokazanima stavkoma, se mi vidi predvsem etično nedopustno.

H koncu bi rad še pristavil, da nisem povedal nič novega, česar bi ne bili pred mano povedali že drugi — boljše in jasneje. Hotel sem samo opozoriti na nekatere zgodovinske vrednote, ker se mi zdi potrebno, da te vrednote poznamo, preden se lotimo prevrednotevanja. In mogoče bi se potem izkazalo, da ni treba nobenega prevrednotevanja vrednot, temveč da so te vrednote že davno odkrite, a še davno ne uresničene. Mogoče bi potem videli svojo glavno

nalogo v tem, da pripomoremo k njihovi ostvaritvi z vsemi silami, ki so nam na razpolago. Ta naloga je morda manj vzvišena, manj „poetična“, manj privlačna, a tem bolj realna in konkretna, ker zahteva, da se v vsakem trenutku svojega življenja borimo za idejo.

Boris Furlan.

KNJIŽEVNA POROČILA

Knjiga o slovenskem mitu: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Z mitološkim uvodom uredil Jakob Kelemina. 1930. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 404 str.

Uvod tej publikaciji je obširen avtorjev „Predgovor“ (5—32), ki mu sledi tekst „Bajke in pripovedke“ (35—376). Delo zaključujejo „Viri in opazke“ (377—404).

S tem delom, ki je „izdano kot četrta knjiga znanstvene knjižnice“ pri Družbi sv. Mohorja, sta založništvo in pisatelj izvršila lep kulturni čin ter se pač i zavedala jako pomembnega dejstva, da vsako kulturno dejanje že samo po sebi ustvarja pedagoške ali obrazovalne težnje, naloge, možnosti, dolžnosti, cilje . . . Profesor Kelemina končuje predgovor svoji knjigi z željo, da bi zbirka Bajk in pripovedk poživila v širših krogih zanimanje za našo narodno starino in da bi postale pripomoček narodne vzgoje. S tem je pisec simpatično izpričal, da mu „vzgoja“ ni samo beseda, „façon de parler“, ampak eden izmed velikih kulturnih vidikov, s katerih se dá motriti bitje in žitje človeka poedinca in vsega naroda. V slovitih „ljudski visoki šoli“ na Danskem, ki jo tamkaj sedaj pohaja malone vsak tretji človek med 18. in 30. letom ter je celoten narod dvignila na tako stopnjo kulture, da jo svet občuduje, se s posebno ljubeznijo goji — domača, nordiška mitologija. Tej „visoki“ šoli, ki je res „ljudska“ (saj jo večinoma pohajajo kmetški mladeniči in kmetška dekleta), je bajeslovje glavno sredstvo za vzbujanje in gojitev narodnega duha.

Po običajnem naziranju so zlasti bajke le neplodna tvorba žive fantazije brez stvarnega jedra ter zato zgolj berilo — za otroke. Toda bajeslovci¹, ki so razni mitom resno razbirali duha, so ugotovili vse kaj drugega. Po njihovem izpričujejo vse mitologije (starogrška, nordiška, orientalske . . .), da je najvažnejše gibalno v tistem duševnem procesu, ko iz „podčloveka“ postaja človek, pri vseh narodih — religija. In Nietzsche prelepo pravi, da ima kulturno življenje vsakega naroda svoj „trdni in sveti prasedež“ — v mitu. Po takem torej bajke nikakor niso kak prisiljen plod iz rastlinjaka poezije ali pa filozofije. V mitu se nam marveč zrcalijo starodavni doživljaji naroda v verski luči.

Ce pa hočeš izvedeti, kakšna istinitost je zaodeta v to ali ono bajko, tedaj je treba bajko *tolmačiti* (ne zgodovinarsko kritizirati), se pravi, ji vestno, to je njenemu duhu primerno iskati smisla. Plodovito pot je tukaj sijajno pokazal *Bachofen*, ki je na primer iz grške mitologije dognal, da *očetovskemu* pojmo-

¹ N. pr. J. J. Bachofen (1815—1887). Glej ogromno delo „Der Mythos von Orient und Okzident“. Eine Metaphysik der alten Welt. Aus den Werken von J. J. Bachofen mit einer Einleitung von A. Bäumer, herausgegeben von M. Schröter. München 1926. CCXCIV + 628 str.

vanju človeka, kakor ga Grkom v historični dobi utelešuje olimpijski Zeus in slednjič vse do danes uzakonjuje rimski jus civile, v predzgodovinski „pelasgijski“ dobi grških rodov ustreza kulturna stopnja, kateri je za temelj čisto drugačen življenjski čut ali etos: *materinsko* pojmovanje človeka. Je to doba *ginajkokratije* ali ženvladja, ko je pri Likijcih, Egipčanih in drugod veljal (nezapisani) jus naturale kot — „*materinsko pravo*“: po duhu materinskega prava sin ali hči v rodovniške svrhe ne navajata očeta, temveč — mater in njene prednike, pravica do dedovanja pritiče izključno hčeram, sestra „izplačuje“ bratom dediščino, hči ima dolžnost skrbeti za onemogle starše, itd.

Kdo neki bi tvegala trditev, da tudi bajke in pripovedke slovenskega naroda niso živ izraz takim ali takim zanimivim razvojnim stopnjam, ki jih je prehodil davni in pradavni prednik slovenskega človeka in ki so zgodovinarjevim sredstvom nedosegljive? Trden odgovor na to vprašanje bo mogoč šele tedaj, ko najdejo slovenske bajke in pripovedke svojega Bachofna.

Tovariš Kelemina mu je s svojo knjigo prav lepo nadelal pot. In upam, da mi ne zameri, če njegovega dela nisem motril z „literarnega“ vidika. In pa če v njegovem imenu izrečem besede, s katerimi Bachofen končuje predgovor svojemu delu: „Ta knjiga si v javnosti ne lasti ničesar drugega, nego da pred učene raziskovalce polaga za razmišljanje tvarino, ki ji ni zlahka najti mej. Ako zmore tako moč za pobudo, se bo rada umaknila na skromno mesto pripravljalnega dela ter se z mirno dušo uklonila običajni usodi vseh prvih poizkusov: da jo nasledniki malo uvažujejo pa presojajo edinole po nedostatkih in nedovršenih platch“.

K. Ozvald.

Ivan Pregelj: „Umreti nočejo!“ Zgodbe slovenske bolečine na Koroškem. Slovenskih Večernic 83. zvezek. Izdala in založila Družba sv. Mohorja 1930. 160 str.

Ciklu svojih pokrajinskih ljudskih povesti je Pregelj s to knjigo napisal četrti del. Za kranjskim Petrom Pavlom Glavarjem, goriškim protomedikom Muznikom in istrskimi „Božjimi mejniki“ se je uvrstila vanj „zgodba slovenske bolečine na Koroškem“ — povest „Umreti nočejo!“. Dočim so prva tri dela zgodovinska, je ta koroška povest zajeta iz neposredne polpreteklosti, iz katere sega s svojim zaključkom v sedanost. Tako je knjiga po svojem obeležju aktualna, kar povzdiguje njeno zanimivost; hkratu pa nalaga pisatelju drugačne dolžnosti in druge oblikovne prijeme, kakor jih je vajen pri zgodovinski povesti.

Zlasti tega poslednjega dejstva se zdi, da se Pregelj ni dovolj jasno zavedal. Vzidal je v svojo skoraj sodobno snov ogrodje običajne fabule, s kakršno si pomaga pri zgodovinski povesti, in ni opazil, da je sicer ta fabula v zgodovinskem žanru še nekako mogoča, dočim se sodobni pripovedi slabo prilaga ter jo dela naivno in malo manj ko banalno. In res, če usodo „pozitivnih“ osebnosti pričujoče povesti za silo še priznamo, ne moremo več priznati ne nemogoče hudobnih „negativnih“ oseb, zlasti pa ne vzorno maščujoče se usode, ki vodi in sodi kako Uschniggovo, Krißmanna ali celo „satana“. Tako shematiziranje, ki je mimo vsega drugega še narodno pristransko, se upira našemu čutu za življenje, ki ga — sodobnega — na osnovi lastnega izkustva vidimo čisto drugačnega, kakor če je pomaknjeno v zgodovino.

Kakor vnanja fabulistika, se sodobnemu okusu upira tudi notranja. Ali ni pot slovenskega dijaka od mature preko začasnega notranjega odpora, vojnih zmed in povojnih juridičnih studij v semenišče ter duhovni stan vsaj v sodobnosti nekam nezanimiva, če je že Preglju v davni preteklosti skoraj edina opesnitve vredna usoda? Tem manjša je seveda njena zanimivost in tudi prepričevalnost, če spoznaš, da so ovinki, ki zadržujejo, kar končno mora priti, izmišljeni in umetno ustvarjeni. In kdo ni pri Andreju Raznožniku, bodisi po njegovem govorjenju, bodisi po ravnanju, prav kmalu uverjen, da mu je duhovski stan sojen in da bo nedvomno še postal duhovni gospod, četudi sam za-trjuje, da „prav nič sposobnosti ne čuti za ta stan“? — Nekaj več resničnega in življenjskega, dasi ne ravno zanimivega, pa tudi ne določenega in jasnega značaja ima druga važnejša moška oseba — Pavel Užnik, ki pa je prav za prav zgodbi samo pritaknjen, ne da bi bil vraščen vanjo.

Podobno je z značajema in usodama važnejših dveh ženskih osebnosti. Tu imamo dobro in modro Katri, ki ji je Pregelj odkazal bridko, toda z neko idealno glorio obžarjeno pot marsikatero svoje izvoljenke, ki drži od mladostne ljubezni preko nesreče in resignacije v končno zatočišče: v idilično in bogaboječe župnijsko življenje poleg brata duhovnika. Katri je močno idealizirana osebnost, ki kot mlado dekle govori z modrostjo Pregljevih pobožnih rezonerjev. Ko ji je hotel dati verjetnejšo podobo in njenim idealnim vrlinam rahlo senčico, bi jo bil za občutljivega bralca skoro omadeževal z njeno neverjetno otroško sirovostjo, ki jo (na strani 46.) sam v težko zmotnem vrednotenju imenuje „otroško sitnost“. Drugo dekle je za bralca, ki avtorja pozna, skoro že vnaprej določeno: izgubljenka, ki se zavrže in pogine in ki se šele tik pred smrtjo skesa in spravi z Bogom. Drugačnih ženskih osebnosti Pregelj skoro ne pozna: ali vdano devištvo ali propalost. Ponavljata se v vseh njegovih spisih ter pomenita s svojo psihološko preproščino in idealistično pri-krojenostjo v njegovem delu važen nedostatek.

V sodobni povesti so, kakor že rečeno, vse te pomanjkljivosti bolj otip-ljive. Primerjajoč knjižno življenje z resničnim, bo najpreprostejši bralec lahko spoznal, da so duše in usode teh knjižnih ljudi prav malo podobne resničnosti, ki je zanimivejša, globlja in bolj zagonetna od povesti. Knjiga dela odločno vtis, da je njeno življenje gnetla roka, ki mu ni bila kos, ker ni imela dovolj rahlega čuta za njegovo komplicirano bistvo, da je bilo tu moderno življenje s silo potisnjeno v starodavne idealistične sheme ali celo, da je bila neka naivna in staromodna povest čisto svojevoljno in brez upoštevanja notranjih zakonitosti prestavljena v neke današnje aktualne dogodke. Zato je naravno, da je medla, malo zanimiva, brez prepričanosti oblikovana in da je vrhu tega v drugem delu posebno očitno obremenjena z masami nepredelanega materiala, ki ni več nego golo poročanje.

Taka je knjiga kot povest. Kot „zgodba slovenske bolečine na Koroškem“ ni boljša, kajti kakor zgodovina ubija povest, tako povest ubija zgodovino. Pregelj bi bil moral iznajti moderno fabulo z modernimi značaji, ki bi bili z vsemi živci zvezani s svojiskim današnjim življenjem in z usodo te nesrečne slovenske zemlje. Potem bi se povest in nedavna zgodovina strnili v en sam živ in pretresljiv dogodek.

Kakor je vsa zgradba knjige neorganska, tako je malo značilen tudi njen slog. Ob historizmih, ki so bili v zgodovinski povesti včasih na mestu, je Pregelj izgubil preprosti čut za umetno, toda naravno pripovedovanje. Umetni element mu je porazil naravnega. Trud in boj za naravnost sta v knjigi sicer očitna, a sodobna vsebina mnogo določneje izdaja skrito monotonijo nekoliko maniriranega Pregljevega sloga nego zgodovinska povest. V podrobnem me je zelo motilo pretirano ponavljanje besed: tog, trpek, bolan, bridek. Prav tako pa so neprijetne prisiljenosti in neokusnosti, kakršne so naslednje: „iskal je v njegov obraz“; „ustnice so mu zaplale v onemogli jezi. Strašno ponižujoča psovka se mu je obudila nanje“; „... spešila sta proti Šajdi v visoko solnce, ki je rastlo izza Male Košute... pa se sejalo v hosto in bukovje“; „uvedril se je“; „krepka in kerhko spočita (Katri) kakor rože in rezeda“; „jedra zarja mladega dne“; „solnce je ležalo nizko v doline... spočite, trpko namočene so ležale njive“; „Andrej se je utrgal v naglo stopinjo za Jurijem“; „ko je pogledal po svojima sopotnicama, se mu je oglasilo zopet v občutje tisto neznano sladko, ki je zadnje dni vse živeje rastlo v njem in se je le zdaj pa zdaj ob mislih na domače ljudi utrgalo bridko“; „ljudstvo je postalo prečudno nezaupno, trpno togo“.

Bolj kot katero izmed prvih treh knjig tega cikla, je Pregelj programatično in iz vnanjega povoda napisal to povest. Ostala je za silo zgrajena, le približno dodelana in je zopet samo presajanje že iznajdenega — v nove položaje, kar sem očitno tudi prvemu delu P. P. Glavarja. Ta praksa je v naši knjigi le še bolj očitna in je privedla do manj pomembnega rezultata.

Nekatere strani povesti iskreno izpovedujejo toplo domovinsko ljubezen. Po moči tega čustva bi pričakoval od pisatelja o bodočnosti slovenskega življa na Koroškem krepkejšo in pogumnejšo besedo, kakor sta jalova tolažba in bodrilo: „Koroška trpi, dokler Bog hoče tako!“
Josip Vidmar.

Dr. Henrik Tuma: Pomen in razvoj alpinizma. I. naklada. Založba: „Turistični klub Skala“. Tiskala Ljudska tiskarna v Mariboru. 296 str.

„Svoja hišica — svoja voljica.“ Ta vdolbek me je svoječasno presenetil nad vhodom takratnega Tumovega doma v Gorici. Kadarkoli sem videl v kakšni goriški ulici prožno, ravno, mišičasto Tumovo postavo, me je vselej navdalo radostno, visoko in ponosno čuvstvo. Isto čuvstvo mi vzbuja njegova knjiga, napisana v znamenju najpristnejše „svoje voljice“.

Če bi v knjigi ne bilo nič drugega kakor pomen in razvoj alpinizma, bi jo lahko mirne duše prepustili alpinistom in bi je tukaj ne bilo treba omenjati. Ali to delo vsebuje mnogo več. Predvsem vsega ravnega, mišičastega, neupogljivega, v senci osmega križa še zmerom čilega in mladostnega, nedopovedljivo samosvojega doktorja Tumo, ki zna dati vsaki svoji misli jasen, točen, oseben, barvit in sočen izraz, dasi toži, da mu manjka visoka poetična beseda (str. 218). Za nič na svetu ne bi maral, da bi Slovenci njegove knjige ne imeli, in hvaležen sem tistemu tujcu, ki me je v tujini opozoril nanjo. Bila mi je kakor oživljajoča kopel v pršečem, iskrečem se slapu vsega tega, kar lahko označimo za naše pravo in najboljše bistvo.

Čeprav je delo sestavljeno po navedkarskem načinu s premnogimi pestrimi, po piščevih osebnih vidikih odbranimi mesti iz najraznovrstnejših domačih in

tujih pisateljev, so vendar vsa ta mesta tako premišljeno sprejeta, kakor si je „hribolezec“ Tuma izbiral alpske stene in vrhove — za pomlajajočo borbo z njimi, za odlastek od puste vsakdanjosti, za Tumovo osebno ugodje. Nad pol stoletja osebnih izkušenj, razglabljanja in ustvarjanja je tu zajetega v osem poglavij, ki razpravljajo o razvoju alpinizma, o igri, delu, sportu in plesu, o čuvstvu prirode in umetnosti, o popotovanju in turizmu, o alpinizmu vobče in z individualnega stališča ter o alpinizmu in znanstvu. Pa v to ogrodje je zapreden še ves visoki, radostni Tumov življenjski nazor, njegovo oboževanje Alp in posebej našega gorskega sveta, njegovo zelo osebno versko mišljenje ali boljše čuvstvovanje, njegovo neprestano vriskanje nad tem, da je svet tako neizrazno lep, njegovo družabno naziranje, združeno s težnjo, da bi vsem ljudem in zlasti vsem Slovencem olajšal pot navzgor, do najvišje na zemlji dosegljive sreče. Ob njegovi knjigi se duh sprosti in začne res verjeti, da so si ljudje večine svojega gorja sami krivi in bi se res ne bilo tako težko spametovati. Zrelemu človeku nudi Tumovo delo plemenit slovstveni užitek, za mladino, kateri je posvečeno, pa je tudi velikega vzgojnega pomena.

Izmed posameznosti naj omenimo, da postavlja Tuma vse dosedanje podme ne o prvi evropski zgodovini na glavo, trdeč ponovno in še odločneje kakor v nekaterih drugih svojih spisih, da so bile prvotno vse Alpe slovenske. V davnino gleda skozi daljnogled imenoslovja in vabi naše učenjake, jezikoslovce in zgodovinarje za seboj. Če veda njegovo mnenje potrdi, bomo imeli še tužnejšo prošlost, kot smo jo poznali do zdaj, ker bi se tako izkazalo, da se znamo tujcem vedno le umikati, če so nas izrinili že iz vseh zapadnih in srednjih ter iz dobršnega dela vzhodnih Alp; glede bodočnosti pa se po tej podmeni lahko s precejšnjo verjetnostjo izračuna, do kedaj nas izrinejo tudi iz Julijskih Alp in z vsega našega ozemlja.

Kakor Ivan Cankar, se tudi Tuma često srdito zaganja v uradno vedo in vzgojo, v uradno cerkev in meščansko kulturo, v razne ustaljene naprave, iz katerih je zanj klilo samo razočaranje in gorje. Tako je sodbo o svojem predvojnem politikovanju na Goriškem zgostil v besede: „Zdelo se mi je včasih, da me umazanost političnih sporov, malenkostni egoizem, ki me je obdajal, ugonobi telesno in duševno: laž ljudstvu, varanje med seboj!“ (249). Dočim se je Cankar v takem ozračju rad vdajal črnogledju, se Tuma zateka v prirodo po zdravje in moč, v njej se po svoje izživlja in opaja s tisto svobodo, ki jo družba duši. Prav dragocenih je tistih dvanajst strani (241 do 253), na katerih je kratko očrtal svoje življenje ter nam v sebi razgrnil človeka, ki je bil le mimo-grede in ker je bilo treba jesti, tudi učitelj, sodnik in končno odvetnik, v resnici in v svojem bistvu pa vedno le v prirodo hlepečí „hribolezec“, prežeč na vsako priliko, da bi se vsaj za nekaj dni otel družabni kletki v čarobni svet svojih gorá. Človeku se zdi, da bi Tuma, če bi bili alpski vrhovi in stene tako obljudeni kakor zdaj nižine, svoje izlete prav gotovo usmerjal z Alp v doline, tako rad se družbi izmika, pa ne iz ozkosrčne ljudomrznosti, temveč da svojo ljubezen do stvarstva in ljudi v božji naravi oplemeniti in poglobi ter se čistejši in močnejši vrne med ljudi. Zato se rad zavzema za ljudske in delavske množice in odklanja nasilneže in mogotce, ki ovirajo blaginjo širših slojev.

Samosvoj je Tuma tudi v jeziku. Kot izboren dialektik razpravlja v živahnem, naravnem, ne preobteženem slogu. Rad beleži pristno narodne izraze in

včasih si sam ustvari kašno obliko. Ljubi jezikovne korene in s slastjo zbira med ljudstvom krajevna imena, rije po njih in išče njihov prvotni pomen. Saj je tej snovi posvetil celo posebno knjigo „Imenoslovje Julijskih Alp“ (Ljubljana 1929. Izdalo in založilo Slovensko Planinsko Društvo, 100 str.), kjer je zbral jezikovne plodove nad 30letnega dela in kliče Slovence k zavesti lastnega bogastva. Za „Bergsteiger“ uvaja besedo „hribolezec“ (str. 21). Če bi pomislil, da je razmerje med „lesti“ in „laziti“ isto kakor med „nesti“ in „nositi“ in da pravimo „kulturonossec“, ne „kulturonesec“, bi nam morda dovolil, da ga imamo bolj za „hribolazca“, ki večkrat po hribih lazi, nego za „hribolezca“, ki pri tem ali onem izletu kam leze in tudi prileze. Nepotrebno je postavljanje naslonic za deležnik v primerih, kakor: „Z razvojem morali so se poroditi spori“ (9); „Vse vezal je na zadnji cilj“ (87); „V literaturo zanesli so“ (106); „Vse slušalo je v pobožnosti (237); „Ljudje iznašli so mnogo prav čudnih kreposti“ (229); ali postavljanje za glagol: „Ta najde ga v mili vasi“ i. dr. *Uršo Plut se še išče*, le da *se jo je izpremenilo* v Eolovo harfo: „kakor *se Eolovo harfo* (= Eolova harfa) *drži* na veter“ (215) i. dr. *Gotovega* nemškovanja ni mogoče zatreti: „*Gotovi* (= Nekateri) športi (91); „*gotovi* inteligenti protestujejo“ (92); „V *gotovi* dobi, v *gotovi* okolici“ (105); „na *gotovo* obliko“ (111) i. dr. Kdor piše: „Materina beseda odpira mi pogled v dušo tistih, ki veke vekov bivajo v zatišjih gorskih velikanov“ (59), bi lahko toliko popazil na to materino besedo, da bi mu ne uhajale take-le nepravilnosti: „lepota, katero *pusti* (= kateri dá) vzcvesti rosa doživetja“ (215); „Kdor se *pušča* nositi od valov“ (215, = Kdor se daje nositi valovom, ali: Kdor se prepušča valovom, da ga nosijo); „Počitniški tedni so *zamolkli* (= zamolknili) v temi *otročjih* (= otroških) let“ (212); „*navdahnjenje*“ (= navdahnjenje, 107); „*Pričetkom* (= V pričetku) prve dobe je bilo čustvo *več* (= bolj) ali manj podzavestno“ (105); „*delavec zaželi* (= zahrepeni) po prostem vzduhu“ (127); „*iskajoče* (= iščoče) oči“ (215); „Športnik v boju s naravo *isto* jame (= jame to) tudi znanstveno spoznavati“ (229); „premeril sem žleb nad *menoj*“ (= seboj, 239). Izmed novih ali redkih in nekaterih prav dobrih besed naj navedemo: méček (žoga), raz (Rasse), odlastek (Musse), lovt (Absturz), odraz (reakcija), črljen (dunkelrotgelb), rod in rud (sirov), vremenast (wetterfühlig), medlosrčnež, jazstvo, lunjenec, samolezec, vsebljati, osebljati, zdrk, bedenka (narcisa), skrotje (Geschröffe), vésnica (Wagschale), pričén (pravkar storjen), podvižnik (Tatenmensch).

Knjigo krasi dvanajst lepih in dobrih slik iz naših Alp, ki jih je izvršila Delniška tiskarna v Ljubljani. Andrej Budal.

PREGLEDI

KNJIGE IN ČASOPISI

Ivan Cankar v angleškem tisku. Cankarjev „Hlapec Jernej“, ki je s posredovanjem Janka Lavrina, profesorja nottinghamske univerze, nedavno izšel v angleščini v prevodu gospe Jira-

sove in o katerem je „Ljubljanski Zvon“ že poročal, je vzbudil v angleški javnosti dokaj živahen in ugoden odziv. Citateljem „Ljubljanskega Zvona“ prinašamo nekaj najznačilnejših odlomkov številnih angleških kritik.

The Observer, 15. junija 1930:

Poklicni kritiki smo vajeni, da se nam stalno rogajo, češ, že zopet ste odkrili novo mojstrovino. Pravijo, da jo najdemo vsakih 14 dni, vsak teden pa genijalno delo. Ta trditev sicer ni resnična, plaši nas pa vendarle, tako da se, kadar v resnici odkrijemo kako mojstrovino, kar bojimo, da bi jo tako imenovali. No, opogumili se bomo in vendar naznanili mojstrsko delo. Hlapec Jernej je tako delo.

Slovenci, najzapadnejša jugoslovanska veja, štejejo kvečjemu kakšen milijon in pol ljudi (jaz tega nisem vedel). Iz predgovora so mi znani tudi podatki o Cankarju. Izdajatelj, ki je pronicav kritik, ga imenuje slovenskega Tolstega. Jaz si ga mislim bolj sorodnega s Turgenjevega pesmimi v prozi in ko čitam to knjižico, se spominjam kar venomer Franceovega Crainquebilla. No, ta podobnost je mogoča bolj v temi sami kakor pa v obdelavi, Jerneja kakor Crainquebilla. Oba sta bila siromaka in potrpežljivi žrtvi ironije in krutosti družbe ter postave. Cankar nima Franceovega dovtipa; medtem ko je bil francoski trpin bistveno slaboumen, ni slovenski prav nič drugačen kot tak, kakršni morajo biti vsi svetniki. Potem, ko je vse svoje življenje služil, ga vrže na cesto dedič gospodarja, kateremu je Jernej služil. Potika se od kraja do kraja in ne misli na maščevanje, ampak išče samo svoje pravice. Kamor pride, je sprejet z zaničevanjem, s trdoto, slepoto in krutostjo, dokler ne pride končno ob pamet in ne zataji svoje vere ter pade v maščevalnost. Nekateri njegovi vzkliki in nekatere izjave so tragično krotke, tako da prav zelo spominjajo na izbruhe kralja Leara. (Citati.) *Gerald Gould.*

*

Natal Advertiser, Durban, 4. marca 1930:

Presenetljivo je, da je v preteklem četrtoletju prišlo na dan tako malo vesti o Slovencih.

Kot ločena in življenjska enota je ta narod praktično neznan večini človeštva, vsaj v zapadnih deželah. Mogoče je vzrok to, da predstavljajo Slovenci najbolj patesičen ustroj glede razdelitve rase; to je narod brez dežele... (tu navaja razne stvari iz uvoda)... Ivana Cankarja opisujejo kot modernista. Imenovati Cankarja modernista samo na temelju sile knjige, o kateri govorim — ostra mala karakterna študija, ki se imenuje Hlapec Jernej — to bi se reklo Cankarju biti samo na pol pravičen. Pisatelj s tako strašno energijo je moral preiti skozi marsikatero viharno fazo, da v tem delu mirno in kihotsko kontemplativno motri zakone naravne pravice.

*

New Statesman, 8. februarja 1930:

...Človek je oprezen pred novim avtorjem, ki ga izdajatelj imenuje slovenskega Tolstega, boji se, da ne bi bilo v teh hvalisavih epitetih preveč emfaze. Ampak, čeprav je nemogoče prisojati Cankarju na temelju ene, četudi dobre povesti, enako vrednost s Tolstim, ni pretirano, če rečemo, da je Hlapec Jernej povest, ki bi jo Tolstoj lahko napisal in bi bil ponosen, da jo je napisal (sledе vsebina in citati).

*

Country Life, 12. julija 1930:

Ta knjižica je tragično lepa in to jo odlikuje. (Vsebina.)

Lepota Cankarjevega jezika in to celo v prevodu, jasne linije, s katerimi riše plemenit portret slokega hlapca tako, da ga gledamo kakor v Holbeinovi risbi, vse to nam povzroča obžalovanje, da ni Cankar zapustil za seboj kakega večjega dela. Prav lahko nam je doumeti, zakaj stoji ta slovenski avtor tako visoko v literaturi svojega naroda.

*

Daily Telegraph, 4. februarja 1930:

Hlapec Jernej je prvi angleški prevod plodovitega in spretnega slovenskega pi-

satelja, ki je umrl, 42 let star, leta 1918. Profesor Lavrin, čigar uvod je najboljši del knjige, trdi, da so med Cankarjevimi deli prave mojstrovine... med največjimi popolnostmi slovenske proze.

Na žalost ima Hlapec Jernej malo takega, s čimer bi to hvalo podprl. Jernej, odpuščen na svoja stara leta, gre in išče svoje pravice. To njegovo iskanje je alegorija na razočarane aspiracije slovenskega ljudstva pod avstrijsko vlado.

Tako delo ob presaditvi iz lastnih rodnih tal kaj lahko vse izgubi. Lepota Cankarjeve proze, ki jo profesor Lavrin tako visoko hvali, ni preživela prevoda. Sužet sam je pa tak, da ne more zagrabiti pri nobenem drugem narodu kakor pa pri avtorjevem. Kljub temu je Cankar v uvodu dovolj jasno pokazan kot interesantna osebnost, o kateri pa naj bi slišali kaj več, kadar bodo prevajalci imeli pri izbiri srečnejšo roko.

The New Leader, 14. marca 1930:

Celotno število Slovencev znaša samo milijon in pol jugoslovanske rase in samo milijon jih živi v sedanjí Jugoslaviji. Ampak ta narod, majhen po številu, pripada stari civilizaciji in ima staro kulturo, tako da morda ni presenetljivo, da je v njegovi moderni literaturi vzšel genij kot je Ivan Cankar. Hlapec Jernej je majhna mojstrovina v prozi...

Povest je jako lepo pripovedovana, nikjer se ne vsiljuje morala in simbolizem ne gre nikoder preko človeškega zanimanja. Ivana Cankarja ne imenujejo po krivici slovenskega Tolstega. On ima visoke, popolnoma sebi lastne literarne kvalitete, njegova knjiga se čita kot umetniško delo prav tako kakor napeto zanimiva historija, ki zahaja ponekod v idealen socializem.

Evelyn Sharp.

Daily News, London, 25. februarja 1930:

Ta povest o pravici in o delavčevem plačilu je za tiste, ki so jim pri srcu eno-

stavne povesti iz kmečkega življenja, čudovito povedane, nenavadno dobro tiskane. Povest je tragično in zadovoljivo umetniško delo.

Nottingham Journal, 21. februarja 1930:

Čudovito impresivna v svoji kombinaciji realizma in simbolizma je ta povest o hlapcu, ki mu delajo krivico, vredna, da se bere tudi zunaj malega sveta, v katerem je nastala, kajti problem, ki se ž njim peča, je univerzalen, a lokalna barva je taka, da je za predmet še bolj očarujoča, ne da bi nam kdaj kaj zameglila.

Evening Express, Liverpool, 17. marca 1930:

To je povest, ki jo je napisal izreden prozaist med Slovenci, ki so najzapadnejša jugoslovanska veja, a so sedaj razdeljen narod. Cankar je velik pisatelj svojega naroda, povzdignil je slovensko prozo do znamenitih višin v lepoti in iskrenosti. Povest je tipična za centralno evropsko literaturo in očitvidno ni izgubila glede sile ničesar v prevodu.

Daily Herald, London, 12. marca 1930:

— Cankar ni Tolstoj iz *Vojne in mira* — pač pa Tolstoj iz poslednjih povesti, v katerih naslavlja svoje poslanice svetu v najpreprostejšem jeziku in v najpreprostejših fabulah.

Everyman, 27. februarja 1930:

To je tipična slovenska povest, ki bi jo bil prav lahko napisal Tolstoj. Gre do korenin človeškim ustanovam na prodirajoč ruski način. Atmosfera in stil sta čudovita.

Manchester Guardian, 7. februarja 1930:

Figura Hlapca Jerneja je v večji meri ideja kakor pa karakter.

Times Literary Supplement, 10. aprila 1930:

Na knjižnem omotu je rečeno, da je Cankar slovenski Tolstoj. Težko, da bi to bil, in težko, da bi to bil tudi tedaj, ko bi *Vojna in mir* in *Ana Karenina* nikdar ne bili napisani. Pravi Cankarjev pomen je v tem, da ga ne gre postavljati tako zelo v kakšne literarne analogije kakor pa vsled svoje substancialne obogatitve slovenske literature. Slovenska književnost je med tistimi literaturami, ki so bile oživiljene v razmeroma zelo novem času in so morale napredovati v desetletjih tako kakor stare literature v stoletjih. Cankarjeva zasluga je v tem, da je pospešil napredovanje slovenske proze in prinesel vanjo nekaj bolj vitalnega kakor pa so bile idilične in romantične teme, ki so prevladovale pred njim. Njegove zasluge za slovenski jezik so temu primerno važne, kajti njegova individualnost se ni odražala samo v izberi materiala, ampak tudi v njegovem izrazu, ki je z njim odkril nianse, segajoče preko kapacitete slovenskih avtorjev pred njim.

Vsebina se v glavnem dobro bere, vendar je izrazje mestoma neuglajeno.

Almanah kluba čeških modernih založnikov „Kmen“. „Kmen“ se imenuje klub 18 čeških založnikov, ki jih ne družijo samo poslovni interesi, marveč tudi idejni odnosi do knjige. „Kmen“ je edina organizacija te vrste na svetu, piše njegov podjetni predsednik, lastnik praške založbe Aventinum, dr. Ot. Štorch-Marien, „ki jo vodi samo kriterij kvalitete, združen s sodobnimi načeli umetniško odgovorne podjetnosti“. Značilno je, da je večina teh založništev nastala šele po vojni. Njih kulturno višino, širok program in hkratu intenzivno delavnost, zlasti v prevodni književnosti, razodeva „Almanah Kmene“, ki so ga izdala za božič 1930. po preizkušenem vzorcu velikih nemških založništev. Toda češki založniški almanah presega po ob-

segu, vsebini in opremi podobne izdaje vseh inozemskih založb. Uredil ga je največji današnji češki esejist in kritik F. Ks. Šalda. Zajetna knjiga na skoraj 300 straneh prinaša mimo nekaterih še neobjavljenih člankov odlomke iz že izišlih ali pripravljajočih se izvernih in prevedenih knjig te založniške skupine. „Kmenovci“ se ne plašijo niti „najtežje“ sodobne literature; vsa imena v zahodni književnosti, ki danes kaj pomenijo, so zastopana v njihovih seznamih ali načrtih; dobra in zanimiva knjiga, ki izide na zapadu, se čez pol leta skoraj gotovo pojavi v češkem prevodu. Tudi glede izvorne produkcije nam daje „Kmenov“ almanah dober pregled. Zdravi okus urednikov je to resno založniško reklamo pretvoril v knjigo, ki jo z respektom vzameš v roko in ki ima tudi po opremi bibliofilsko vrednost. Oprema je namreč prvovrstna, tako zlasti glede tiska in papirja. Zastopan je moderen (morda nekoliko moden) tip ilustracij brez praznega roba. Iz uvoda, ki ga je spisal dr. Ot. Štorch-Marien (mimogrede povedano: sam tankočuten književnik in kritik), zabeležimo za našo domačo porabo še te-le besede: „...le nespametnež bi tajil, da je manj važno knjige prodajati nego izdajati. Samo ob trgovskem ravnovesju je mogoče v polni meri izvrševati svojo nalogo in služiti delu, ki si si ga zastavil“. Torej vendarle trgovski interesi v založništvu? Dà, a ne za ceno šunda in plitvih knjig za „uspavanje in dobro prebavo“ site in miselno lene polinteligence. Skratka: „Kmenov“ almanah je lepo spričevalo češkemu založništvu in laskav poklon sodobni knjigi!

B. B.

UMETNOST

Spomenik kralju Petru v Ljubljani. — Kdor je kdaj hodil po svetu, si je gotovo že tudi zastavil vprašanje, od kod to, da je tako silna večina javnih spomenikov slaba ali vsaj medla in brezizrazna. In to velja prav tako tudi

za plastična dela znanih in dobrih kiparjev. Razloga ni iskati toliko v manjvrednosti in umetniški brezpomembnosti spomenikov samih kot plastičnih del, temveč v njihovem umetnostno nepravilnem odnošaju do prostora, kjer stojе. Kajti javni spomenik, ki naj bo umetnina, ni zgolj kiparsko delo, katero ima samo v sebi namen in smisel ne glede na položaj in okolico, temveč je nujno arhitektonski element, ki ima važno nalogo sodelovati pri oblikovanju prostora, na katerem je postavljen. Kakor kos pohištva v sobi, je spomenik na javnem trgu integralen del višje celote in predstavlja končno izzgraditev zasnove širšega obsega, katera iz prostora in spomenika na njem ustvarja novo, višjo umetnostno vrednoto.

Če naj torej javni spomenik poleg posebnega, idejnega namena, zaradi katerega je bil sploh postavljen, doseže svoj končni smoter, to je oblikovanje določene prostora do umetnostne popolnosti, ga je treba zasnovati obenem s prostorom, kjer naj stoji. Vsak, tudi čisto plastični spomenik, je v veliki meri vselej tudi arhitektonsko delo, to pa časih celó v taki meri, da je za končni učinek plastična izvedba spomenika podrejenega pomena.

Postavljanje spomenikov na že izzgrajene trge, je vselej zelo kočljivo in je le v izjemnih primerih mogoče doseči resnično skladnost. Po večini pa nosijo taka kesneje vrinjena dela pečat neutemeljenega in nasilnega izpreminjanja, le prepogosto tudi kvarjenja prejšnjih vrednot, končni namen — umetnostno zadovoljiv učinek — pa le izostane. Takih primerov ponesrečenih postavitvev bi mogel našteti nebroj, omenim pa samo enega. To je Meštrovičev Grgur Ninski na splitskem Peristilu.

Ljubljana je iz svoje preteklosti ohranila za čudo malo stavbinskih prič, ki bi bile tudi s strožjega umetnostnega stališča pomembne. Tudi kar se javnih ulic in trgov tiče, se nam je ohranilo do naših dni komaj par primerov nekdanje lepote.

Vse drugo je izginilo: potresi, požari, premalo ali nič spoštovanja pred častljivimi pričami starodavnosti. Izjemoma dobro je ohranil svoj nekdanji starinski značaj Mestni trg. Dasi so v naših dneh premnogi hišni lastniki brez čuta za lepo obliko grdo pokazili lica svojih hiš, je Mestni trg ohranil vsaj svoj edinstveno zanimivi tloris skoro docela neizpremenjen. Edinole preširoka odprtina, katero je v ostenje trga izbila Stritarjeva ulica, kviri mirni vtis zaključenosti. Mestni trg je značilen primer organsko zraslega, v teku let nastalega trga. Tok Ljubljanice in krivina Gradu sta mu določila obliko. Zato je linija pročelja tako živa in smotrna, da po vtisu neprisljenosti in čudovite zlitosti skoraj ne najdeš vrstnika temu najlepšemu ljubljanskemu trgu.

Po svojem značaju čisto srednjeveški, rekel bi kar: gotski trg, prav za prav sploh ne zasluži tega imena, ker je v resnici le nekaj razširjena glavna ulica, ki je od Karlovške ceste vodila skozi mesto na Poljane. Sicer ga res danes obkrožajo baročna pročelja, vendar je Mestni trg pravo nasprotje premišljeno po načrtu zgrajenega baročnega trga pravilnih oblik in preračunjenih razmerij s točno v naprej določenimi efekti in vedutami. Slikovitost, ki je glavni čar Mestnega trga, izvira sama po sebi iz redko skladnih in enotnih hišnih kulis, ki se od Starega trga ssem prirodno smotreno odpirajo, da žarišču trga, rotovžu, nudijo možnost čim mogočnejšega razmaha, kateremu daje vitki obelisk zadnji poudarek.

Danes sicer ozke in vijugaste Špitalske ulice, ki je tako tesno zapirala prostor pred rotovžem, ni več. Intimni vtis zaprte dvorane je žal izgubljen. Ta nedostatek je zaradi grde vogalne hiše še očitnejši. Robbov vodnjak, največji ljubljanski javni umotvor, prav zaradi tega občutno trpi.

Na tak prostor, kakršen je ljubljanski Mestni trg, postavljati spomenik, je skrajno težavna naloga. Na tako ohranjen, še živ starinski trg postavljati res sodobno

občuten spomenik, še kar ne kaže. Monument v starinskem slogu in starinsko zasnovan bi pa ne bil pravi izraz našemu času. Doseči skladnost med prostorom in novim spomenikom, se pa zdi kar nemogoče.

Na ta trg bi sodil — če že mora biti — samo dekorativno zamišljen, po obsegu skromen spomenik. Za razmeroma tesni prostor sredi visokih stavb je vsak vodoravno učinkujoč kiparski element opasen. Edina umetnostno zadovoljiva rešitev bi mogel biti navpično, s krepkim poudarkom navzgor komponiran spomenik, tako nekako, kakor so gotski in zgodnjerenešanci spominski stebri ali vodnjaki po srednji Evropi. Prav posebno bi pa moral skrbeti, kdor bi hotel postavljati na ta prostor karkoli, da ne bi motil ali pa sploh uničil vse obvladajočega učinka Robbovega obeliska.

Dne 19. decembra 1930. je odbor za postavitev spomenika kralju Petru I. Velikemu Osvoboditelju postavil tesno pred srednjim rotovškim poslopjem v osi desnega oboka poskusno šablono spomenika, predstavljajočega konja z jezdecem. Skupina je, kolikor je bilo mogoče posneti, togo monumentalno zgrajena in enostavna, konj mirno stoječ. Bila naj bi iz sivega podpeškega kamena, visoka (brez podstavka) skoro štiri metre.

Poskus je pokazal, da tak spomenik na ta prostor ne spada. Predvsem se s svojo preveliko in pretežno vodoravno maso protivi značaju trga in ozadja. Položaj, na katerem naj bi spomenik stal, ne nudi niti enega prav zadovoljivega pogleda. Povsod se obrisne črte spomenika (ki bi se v barvi kamenja ne ločil od rotovških slopov) sekajo z ozadjem ali pa je za mogočen učinek potrebna oddaljenost gledalca premajhna. Ker je postavljen zelo nizko — više zaradi zaključka slopov in preneznatnih razmerij trga ne more stati — ne pride najlepši učinek sličnih kompozicij: silhoueta skupine, do izraza. Ozir

na filigranski Robbov vodnjak pa tudi brani vsak jačji poudarek. Tam, kjer je stala šablona, bi se tudi manjši enako izdelan spomenik zdel nasilno in brez potrebe vrinjen in moteč element. Z name-ravano oddelitvijo prostora pred rotovžem z vencem stebričev, kar bi oviralo nujno potrebni svobodni dohod do poslopja, bi se pa Mestni trg za oko še zmanjšal.

Če naj na tem trgu že stoji spomenik, bi moral biti skromnih mer, izrazito navpično komponiran in postavljen precej bolj na desno, nekako v os veže desnega rotovškega poslopja. Tam bi tudi manjša stoječa soha mogla krepko in dostojanstveno učinkovati. Za skupino konja z jezdecem je pa tudi ta prostor premajhen.

Mislím pa, da ni stvarne potrebe, da se velikemu kralju postavi spomenik baš pred rotovž. V Ljubljani je zadosti primernejših prostorov, kjer bi tak monumentalni spomenik, ki bi ustrezal idejno in umetnostno, mogel najti prikladnejše mesto. Mojster Plečnik je pred leti zasnoval idealno rešitev: spomenik v zvezi s poslopjem na Novem trgu ob Ljubljani. Primeren bi bil tudi prostor pred novo pravoslavno cerkvijo v Tivoliju, na Masarykovi cesti ob izlivu Miklošičeve, ob novem Frančiškanskem mostovju, na preurejeni Ajdovščini in drugod.

Nesrečna rešitev vprašanja splitskega Grgurja Ninskega, ki je oropala Split za svetski edinstveno lepoto Peristila, naj nam bo v svarilen zgled. In vendar je tam vsaj Meštrovičev umotvor našel ugoden okvir. Tu bi bila pa usoda tudi umetnostno najbolj dovršenega spomenika samega zelo dvomljiva.

Lani je bil v Splitu Bernard Shaw. Ko so ga vprašali, kako mu je všeč Peristil z Gigantom, je neki premeril stebre, arhivolte in izhode ter kratko odgovoril: „Seveda, gospoda — spomenika ne morete več prestaviti — ne ostane nič drugega, ko da prestavite Peristil.“

Slična usoda preti ljubljanskemu Mestnemu trgu, ki je najlepši ostanek nekdanjega mesta. Ker je še čas za premislek in da se kedaj v prihodnje ne bo reklo, da se prav nihče ni zoperstavil temu načrtu, ki spomeniku ne bo v prid, škodoval pa bo Mestnemu trgu, rotovžu in Robbovemu vodnjaku, sem se — iz spoštovanja do lepe stare Ljubljane, ki mi je zares pri srcu — čutil prisiljenega in dolžnega, da napišem te iskreno mišljene besede.

K. Dobida.

GRADIVO

Kettejevo pismo Franclju Stamcarju 27. 7. 1898. — V LZ 1929, 696—698, je objavil Alojz Turk Kettejevo pismo Fr. Stamcarju v Novem mestu z dne 16. 7. 1898. Komaj enajst dni nato se je odzval Stamcarjevemu odgovoru abiturijent Kette iz notranjskega Trnovega z obširnimi dopisom, ki pa dne 19. julija tragično preminulega gimnazijca ni več našel med živimi. Pismo mi je pred kakim poldrugim desetletjem poklonil prof. dr. Gvidon Sajovic, ki ga je za časa svojega službovanja na novomeški gimnaziji dobil na Stamcarjevem domu. Zdi se mi dovolj važen dokument za Ketteja kot človeka in poeta, za osvetljavo razmer pri ljubljanskem Zvonu pod Bežkovim uredništvom, da ga kot dopolnilo že priobčenemu pismu izročam literarni javnosti.

Trnovo, dné 27. jul. 98.

Dragi Francelj!

Hvala za pismo. Od Tebe jih bom vedno rad prejemal, samo glej, da se boš prôsto in odkritosrčno izražal v njih; zadnje je že bilo malo preučeno pisano. To ni nič. Duša se mora pokazati takošna kakor je, ne kakor bi kdo želel, da se misli o nji. Da se učiš ruščine, je prav, a najprej se navadi *misliti* in *čutiti*. Če znamo *misliti* in *čutiti*, smo ljudje, sicer ali angelji ali hudiči. Pa nikar se ne pri-

tožuj, da Te doma obkladajo z delom. Tvoje teló potrebuje gibanja, a nič manj Tvoj duh. Pred vsem pa glej, da si dobiš trdnih načél, po katerih si boš uravnal svoje življenje. A tu je treba dôsti pre-mišljevanja, da ne padeš iz ekstrema v ekstrem. Zlata srednja pot je — žal — také malokomu, da ne rečem nikomur znana. In vendar je baš v sedanjem času velicega pomena, da ni človek pojednostranski. To pa ne bó, če se drži načela, da se mora *vedno, brez nehanja* popolnjevati *telo* in *duh* naš in naših bližnjih *zató*, da se bolj in bolj približamo *vsi* ónemu visóckemu *vzôru*, ki se zove *Bog*, ki je sam večna *harmonija*, izvór *vseh prikaznij* na svetu, izvór umetnostij, znanostij, vsegá, vsegá... Baš zadnji čas sem premišljeval o različnih *energijah*, ki se navajajo v fiziki... Pa čemú naj Ti govorim o stvari, ki potrebuje več prostora nego ga ima jedno pismo. Torej drugikrat samó o tem vprašanji. Danes o različnih vsakdanjostih. Torej Šešek je zopet cepnil? Škoda, srčno mi je žal, ker vem, kaj se pravi leta izgubljevati. A propos. O môji vojaščini ti ne morem povedati nič posebnega. Toliko je gotovo, da *3 leta* ne bom služil, toliko sem dobil v Trstu, če pa bom le 8 tednov ali eno leto kot prostovoljec ali celó 2 leti, to bode odločil car. Mèni je egalno, kajti tudi v zadnjem najneprostovoljnějšem slučaji ne bom izgubil več kot eno leto, ki bi ga tudi pri prostovoljcih itak izgubil. Pa kakor rečeno, še ne vem, kako bo, morda bom prostovoljec, morda ne. Precej drugo leto se vpišem na univerzo. Študirat pojdem pravo, to je, bi rekel, pribito. — Kaj pa kaj pravi Šešek? Ali se še hodi guriti na marof? Pozdravi ga v môjem imenu, saj zdrav také nikdar ne bó, namreč od duha „piflarije“. On misli, da ga bo izveličala. O da bi si on dal dopovedati, da ima človek že vse v sèbi samem, kar potrebuje, da je malo da ne vse drugo balast, s katerim si človek svoj duh obtežuje,

svoje srce omračuje. Nekaj splošnega pač potrebuje za življenje, a podrobnostij ne. Če pa misli kot Wagner v Faustu, da ima nebroj učenjaških malenkostij res kako vrednost, „dann ist er ein gemachter Filister“.

Po Novem mestu mi je bilo sprva kaj dolgčas. Toda kmalu sem se privadil domá; šel sem tudi v Trst, in tako je nekoliko pobledelel spomin na dolensko metropolo. Pozabil bi jo kot nekdanj Ljubljano popolnoma, ako... Takó pa se mi vračajo misli vendar-le še vsak dan na vsa óna mesta, kjer... — Aškercu sem poslal cel koš sonetov; ta mesec ne pridejo, ker sem jih poslal prepozno, drugi mesec morebiti, če bodejo ugajali. — Francelj, le glej, da ne boš dal svojim prijateljem, znancem, sošolcem prilike, da bi Te zaničevali kot duševno revo, kot mehkužneža, kot človeka s slabo voljo, vse drugo bo šlo potem kaj lahko. Le verjami, da Ti je dal Bog že toliko zmožnostij, da Ti ne bó treba duhá morečih črk prebirati. Ali izrazim se drugače. Vsi imamo vse duševne zmožnosti; v prvih letih celó ne moremo govoriti o več in manj, poznejšega pa si je človek sam kriv. Takó nekako sem ti govoril sto in stokrat; takó nekako se izrazuje tudi Peschkau v svojih „problemih“ in potrjuje mójo misel. To ni za Te nobena tolažba, ampak bodi Ti vsposodbujevalna resnica! —

Zupančič je še vedno na Dunaji, Cankar v Pulju v „zvezdarni“, Muren je izdelal maturo, pri dekanu še nisem bil (pozdravil in pomnil se že), francoska pisma doboš, ruščine ne, kaj družega morebiti, pisma seveda.

Pozdravim Tebe in Tvoje.

Dragotin Kette.

NB. Kadar kaj pišeš o moji tičici, piši nemško; se boš saj malo privadil (nemškemu stilu) nemški pisavi. Piši mi vse, ne prikrivaj ničesar, češ, nočem ga žalostiti; to bi biló kaj bedasto od Tebe; podobno bi bil zdravniku, ki pusti, da se

bolniku bolezen razširja vedno bolj in bolj. Kajti v jednom slučaju je tudi i ta presneta stvar, ki ji pravimo ljubav, bolezen, v drugem seveda zdravje. — Za tisti njen „smili“ in za tiste njene „Ansichtskarte“ sem se ji osvetil v sonetih. Da bi le že skoraj prišli. Če Aškerc ni tepec, pridejo, kajti potem bo lahko tistemu filisterskemu Bežku po nósu dal, če se bo kaj ujedal. V Novo mesto me še ne bo takó kmalu. Vsekakor pridem prej, nego pojdem k vojakom. — O sonetih ni treba nikomur nič praviti, da veš! Ako bi ne prišli v natisek, potem bi me s tem spravil v sramóto, dasi bi je ne zaslužil. Kaj morem jaz zató, da ureduje Bežek „Lj. Z.“? In on je v njem diktator, on odloči, kaj pride vanj, kaj ne, kaj se zлага z moralo, kaj smejo čitati Slovenci, kaj ne diši po dekadentstvu, kaj ne bo nobenega pohujšalo i. t. d. Družega slov. lista pa nemaš, da bi poslal vanj svoje proizvode. V „Slovenko“ jih ne dam. — Zupančič je tudi poslal Zvonu nekaj prekrasnih sonetov, a Bežek mu jih je vrnil, češ, da jih iz nekih posebnih ozirov ne more natisniti. Vrag vzemi njegove „ozíre“! — Ali mi se njegovim „ozírom“ ne bodedo klanjali, naj pa natiskuje svoje afterpoete, Bog mu jih blagoslovi. Jaz se radi njega ne bom čisto nič omejeval. Ne morem. Vom Herzen — zum Herzen, to je moja morala, moj program! Upam, da pride čas, ko ga bojo Slovenci z ozirom na njegove ozíre brezobzirno brcnili v r.! Sedaj veš, zakaj moraš molčati! Adieu!

*

Kettejevo mentorstvo nad mladim Stamicarjem je podano popolnoma po pesnikovih življenjskih načelih, deloma izraženo v verzu njegove maksime: „Popolnitev bodi moj edini vzor“. Njegova tedanja razmišljanja o različnih energijah, o Bogu, „ki je sam večna harmonija, izvor vseh prikazni na svetu...“, so dobila svojo končno klasično obliko v sonetnem ciklu „Moj Bog“, objavljenem istega leta

v decembrski številki LZ. — O Kettejevem prijatelju *Fr. Šešku*, tajniku novomeške literarne Zadruge, prim. Cankarjev zbornik, str. 32, in N. Županičev članek „Drag. Kette“ v beograjskih Prilozih za književnost, jezik, istoriju i folklor, II, 1922, 145 do 169, in v ponatisu. Na kaj se nanaša notica, da „je (Šešek) cepnil“, mi ni znano, ker je v novomeškem gimnazijskem poročilu v tem letu označen kot edini odličnjak VII. razreda. — *Emil Peschkau* je izdal „Moderne Probleme. Ein Zeitbrevier“ v reklamki (štev. 3440). — Da je bila Kettejeva obsodba Bežka kot urednika LZ utemeljena, priča dejstvo, da sonetnega cikla „Spomini“, ki mu ga je v tem času poslal in kjer je pesnik v drugem sonetu tako nad vse možato in samozavestno odgovoril na tisti Angelin „se smili“, iz bogve kakega ozira sploh ni objavil; izšel je šele pod Aškerčevim uredništvom v majevi številki naslednjega leta tik pred Kettejevim — nekrologom!

J. Šr.

Stendhal, predhodnik Jamesa Joyce-a. Ko je Stendhal imel poslastem, da je sestavljal svojo „Novo filozofijo“, ki naj bi prinesla novo teorijo o strasteh, se je spraševal, ali ne bi bilo točno in tako rekoč mehanično predstavljanje posameznikovih misli in dejanj — vsaj teoretično — najenostavnejši in ob enem najpopolnejši način, kako ga naslikati naravno, ne da bi karkoli motilo gledalcu podobo. Nemara bi tako dobil sliko, ne samo verno v psihološkem oziru, marveč tako natančno, da si noben pisatelj ne more želeti boljšega.

Evo nekaj Stendhalovih opazk o tem. Henri Martineau jih je 27. oktobra 1930. objavil v literarnem Figaru iz pisateljeve nenatisnjene beležnice. „Mi dosti hitreje mislimo, nego govorimo. Denimo, da bi kdo mogel tako naglo govoriti, kakor misli in čuti... in bi imel kak dan nepretrgoma poleg sebe nevidnega stenografa,

ki bi mogel pisati tako urno, kakor bi oni mislil in govoril.

Denimo, da bi stenograf zabeležil vse misli in vsa čuvstva tega človeka ter jih drugi dan prevedel v običajno pisavo: pred seboj bi imeli kar se da podobno sliko nekega značaja za ta dan.

Naj si bo ta človek kdorkoli, prirodnost nas zanima v taki meri, da bi z veliko radostjo gledali to prirodno komedijo. Za uprizoritev bi bilo treba vselej kaj odstriči zaradi dekoracij, ki ne bi mogle posnemati vseh krajev, kamor je hitel tisti človek. Napraviti bi se dal krožen oder, nalik panorami... Da sem torej jaz oni protagonist, bi me videli že zarana v spalnici, potlej na vseh ulicah, koder sem hodil, v kavarni, v literarnem krožku in v pisarni. Ker bi bil igralec na odru prisiljen govoriti, bi moral pač preskočiti večino svojih misli in čuvstev, da bi mogel pred gledalci razvijati nekatere, in sicer v času, ko je imel že druge.

Torej: značaj se ne dá predočiti natančno tako, kakršen je.“

Predalec bi zabredel, ko bi prevajal vse Stendhalove zapiske iz leta 1804., namenjene za gradbo komedij, na kakršne je mislil tačas. Pozneje se je izpreobrnil k romanu, češ, to je prava komedija devetnajstega stoletja. K njegovi misli, kako bi se naslikal značaj do vseh podrobnosti, se je v naši dobi vrnil M. Proust, dosledno izvedel pa jo je šele Anglež James Joyce s svojim *Uliksom*.

Za opisovanje dušeslovnih procesov je treba dvajsetkrat več časa kakor za njih dogajanje. Ta počasnost je motila mladega Beyle-a. Danes bi imel na razpolago kino, ki bo morda komedija dvajsetega stoletja. Z njim se bo nemara dalo v treh urah pred našimi očmi materijalizirati vse, kar se dogaja v istem času v človekovih možganih.

Kot poskus bi bilo to vsekakor zanimivo. Kaj pa umetniška vrednost? Saj umetnost zahteva predvsem izbiro.

A. Debeljak.